

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEKÜLER İKTİSAT VE İSLAM İKTİSADININ
AHLAKİ BOYUTLARI ÜZERİNE: ALİ
ŞERİATİ'NİN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

Hayri Volkan KORKMAZ

2501110791

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN

İSTANBUL – 2020

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HAYRİ VOLKAN KORKMAZ Numarası : 2501110791
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : SOSYAL YAPI SOSYAL DEĞİŞME Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜYESİ UĞUR DOLGUN
Tez Savunma Tarihi : 09.01.2020 Saati : 17:00
Tez Başlığı : "SEKÜLER İKTİSAT VE İSLAM İKTİSADININ AHLAKİ BOYUTLARI ÜZERİNE: ALİ ŞERİATİ'NİN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, soruların cevaplarına alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HAYATİ TÜFEKÇİOĞLU		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ UĞUR DOLGUN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ BURHAN BALOĞLU		kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ABULFAZ SULEYMANOV		
2-DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET ALİ AKYURT		

ÖZ

SEKÜLER İKTİSAT VE İSLAM İKTİSADININ AHLAKİ BOYUTLARI ÜZERİNE: ALİ ŞERİATİ’NİN KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

HAYRİ VOLKAN KORKMAZ

Bu tezin ana amacı İktisat biliminin tarihi gelişim sürecinde yer alan “**homo economicus**” kavramı üzerinden şekillenen ahlaki alt yapının incelenmesini esas alır. Bu süreçte ortaya konan insan algısı üzerinden İktisat biliminin ahlaki boyutları sorgulanmaktadır. Çalışmada, mevcut iktisat anlayışının ortaya koyduğu hedonist, rantını maksimize eden rasyonel insan kavramı üzerinden ‘**Seküler İktisat**’ ve ‘**İslam İktisadı**’ anlayışı olmak üzere bir ayırım yapılmaktadır.

Bu anlayış üzerinden İslam’ın öngördüğü insan ve ahlak kavramı, modern iktisat biliminin öngördüğü anlayışla karşılaştırılmaktadır. Bu süreçte İranlı sosyolog Ali Şeriatî’nin kapitalizmin ahlaki eleştirisi, kavramlar üzerinden Batı düşüncesiyle mukayeseli olarak incelenmektedir.

Bu çalışmayla modern bilim düşüncesi ve iktisadın ahlaki bir varlık olan insanı ‘**homo economicus**’, ‘**animal rationabile**’ gibi kavramlarla tanımlaması karşısında, İslam’ın öngördüğü ‘**eşref-i mahlukat**’ ve ona ait ‘**isar**’ anlayışı öne çıkarılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Seküler İktisat, İslam İktisadı, Homo Economicus, Animal Rationabile, Eşref-i Mahlukat, İsar, Ali Şeriatî

ABSTRACT

ON THE ETHICAL DIMENSIONS OF SECULAR ECONOMICS AND ISLAMIC ECONOMICS: ALI SHARIATI'S CRITICISM OF CAPITALISM

HAYRİ VOLKAN KORKMAZ

The main purpose of this thesis is to examine the moral background shaped by the concept of “**homo economicus**” in the historical development of economic science. The moral dimensions of the science of economics are questioned through the human perception revealed in this process. The hedonist presented by the current economic understanding in the study, a distinction is made on the concept of ‘**secular economics**’ and ‘**Islamic economics**’ over the concept of rational human that maximizes rent.

Through this understanding, the concept of human and morality envisaged by Islam is compared with the understanding envisaged by modern economics. In this process, the Iranian sociologist Ali Shariati’s moral critique of capitalism is examined in comparison with western thought through concepts.

In this study, in the face of modern science thought and the definition by economics, human as a moral being such as ‘**homo economicus**’ and ‘**animal rationabile**’, concept of ‘**ashraf-I mahlukat**’ and its ‘**isar**’ is emphasized.

Key words: Secular Economics, Islamic Economics, Homo Economicus, Animal Rationabile, Ashraf-I Mahlukat, Isar, Ali Shariati

ÖNSÖZ

İktisadî sosyal bilimler içerisinde ele alırken alandaki diğer bilim dallarıyla olan bağımlı incelemek oldukça önemli olmakla birlikte, araştırmacıların çalışma eğilimleri arasında ilgiyle yaklaştıkları bir yöntem olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bu durum sadece iktisadın doğasından kaynaklı bir güçlük olmamakla birlikte, sosyal bilimlerin değerden arınık olarak hareket etme hassasiyetinin normatif yaklaşımları dışlayan etkisi ile ilişkilidir. Seküler iktisat olarak ifade ettiğimiz ana akım iktisat düşüncesi ve onun felsefî bağlamda arka planında bulunan “homoeconomicus” insan algısı üzerinden şekillenen bu çalışma konu olarak çarpıcı zorlukları barındırmaktadır. Pozitif iktisat anlayışının karşısında böyle bir alanın sınırlarını zorlamak değinilen kaygılar sebebiyle gerek araştırmacı için gerekse danışman için kolay tercih edilecek bir durum değildir.

Böyle bir süreçte konu seçiminden araştırmacının sınırlarına kadar pek çok hususta zorlaştırmadan yol gösteren ve araştırmacının özgüveninin yükselmesini sağlayan bir anlayışla ders döneminden savunma sürecine kadar maddi manevi desteğini üzerimden eksik etmeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Uğur DOLGUN’a teşekkürü borç bilirim. Yüksek lisans ders döneminde talebesini sahiplenen tavırla yön veren Prof. Dr. İsmail COŞKUN’a; eğitim sürecinde karşılaştığım zorluklarda yönlendirmeleriyle önemli katkılar sağlayan Prof. Dr. Yücel BULUT’a; tez yazım sürecinde sıkıştığım noktalarda sorularıma her fırsatta sabırla cevap veren Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali AKYURT’a ve teknik konularda desteğini esirgemeyen bölüm asistanı Alper GÜRKAN’a; eğitim sürecimde sağladıkları maddi ve manevi katkılarıyla bana güç veren İlim Yayma Cemiyeti, Türkiye Milli Kültür Vakfına ve İstanbul Bilimler Akademisi’ne şükranlarımı sunarım.

Son olarak üzerinde yaşadığımız bu pıtraklı diyarda varlığıyla hayatı anlamlı kılan üzerimdeki en büyük emek sahibi anneme, aileme ve zor günlerde desteğiyle sürür sebebi olan eşim Nigâr Hanım’a gönülden teşekkür ederim.

HAYRİ VOLKAN KORKMAZ

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR BİLİM OLARAK İKTİSATIN TARİHSEL ARKA PLANI

1.1. Oikonomia Nam-ı Diğer İktisat	7
1.2. Düşüncenin Evrimsel Seyri.....	8
1.2.1. Erken Dönem İktisadi Düşünce.....	9
1.2.1.1. Antik Yunanlılar.....	10
1.2.1.2. Romalılar.....	11
1.2.2. Ortaçağda İktisadi Düşünce.....	12
1.3. Kapitalizmin Gelişim Süreci ve Büyük Dönüşüm	13
1.3.1. Merkantilist Doktrin ve Düzen Arayışı.....	13
1.3.2. Fizyokrat Doktrin ve Klasik İktisadın Doğuşu	16

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİM OLARAK İKTİSAT VE İKTİSAT METODOLOJİSİ

2.1. İktisat ve Bilim(ler).....	19
2.2. Ana Akım ve Heterodoksi Çarpışması	22
2.3. Bilim Felsefesi Bağlamında İktisat	24
2.4. İktisat Metodolojisi ve Eğilimleri	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSAT AHLAK İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

3.1. Din, İktisat ve Ahlak İlişkisi	33
3.1.1. Dini Ahlaktan Seküler Ahlaka	37
3.1.2. İslam İktisadı ve Ahlak.....	40
3.2. Seküler Bir Alan Olarak İktisat Biliminin Eleştirisi	42
3.2.1. İktisat İdeolojisi ve Ahlak İlişkisi	42
3.2.2. Eşref- Mahlukat'tan Homo Economicus'a İnsan Tipolojisi.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN HAYATI VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

4.1.	Ali Şeriatî'nin Hayatı	48
4.1.1.	Hayatı, İran'daki Eğitimi ve İlk Mücadele (1933-1959).....	48
4.1.2.	Fransa Yılları: Eğitim ve Devam Eden Mücadele (1959-1964).....	49
4.1.3.	İran'a Dönüş ve Üniversite Öğretmenliği ve Hüseyiniye-i İrşad (1964-1975)	51
4.1.4.	Hicretten Sonra Vefatı (1975-1977).....	52
4.1.5.	Şeriatî'nin Özü, Fikir Hayatına Tesir Edenler ve Eserleri	53
4.2.	Şeriatî'nin Kapitalizm Eleştirisi	55
4.2.1.	Ali Şeriatî'nin İnsan Algısı ve İlk Günahıta Saklı İktisadi Düzen	56
4.2.2.	Kapitalizmin Ahlaki Tipolojisi.....	60
4.2.3.	Kapitalizmin Ruhuna Yabancı Bir Kavram: İsar	65
SONUÇ		71
KAYNAKÇA		73

GİRİŞ

Bu çalışmanın konusu, iktisadi faaliyetler ile başlayarak sistemli bir alana dönüşme sürecinde ortaya konulan iktisat bilim anlayışının arka planında bulunan temel parametreleri ve dinamikleri inceleyerek, ortaya koyduğu insan anlayışı üzerinden teşekkül eden modern iktisat düşüncesinin ahlaki boyutlarından oluşmaktadır.

İktisadi faaliyetlerin bilimsel alana girmesi, uzun soluklu ve birikimli tarihi bir geçmişin ürünüdür. Bilinen ilk iktisat teorisinin kurulmasından çok daha önceleri insanların yaşamında pratik ihtiyaçların karşılanmasını öngören, sistematik bir alt yapıya sahip olma endişesi taşımaksızın iktisadi faaliyetin görüldüğü süreçlerden bahsetmek mümkündür. Herhangi bir iktisadi faaliyetin hukuki veya formal boyutu dikkate alınırken asli unsur olan insan faktörünün ihmal edilmesi, beraberinde zaman, mekân, kültür ve topluma dair unsurların gözatılmemesi bir anlayışı ifade eder. Sosyal bilimlerde geçerliliği olmayan modernliğin tektipleştirici vasfının indirgemeci bir bilim anlayışıyla dikte ettiği iktisat zihniyetinin sebep olduğu sorunlar oldukça tartışmalıdır. Aynı üretim tekniği ve proses kullanılarak gerçekleştirilecek bir iktisadi faaliyet, farklı coğrafyalarda zihniyet ve tutum değişkenliği sebebiyle farklı sonuçlar verecektir.

Bu tezde, hâkim iktisat anlayışının esas kabul ettiği “**homo economicus**” kavramı merkezinde gelişen iktisat anlayışının kökleri, iktisadi düşüncenin evrimsel seyri içerisinde erken dönem iktisadi düşüncenin oluşumundan günümüze ne şekilde tezahür ettiği genel bir panorama oluşturmak amacıyla ele alınmıştır. İktisadın doğa bilimleri ve sosyal bilimler ile irtibatına değinirken, iktisat metodolojisi ve bir bilim olarak metodolojik alt yapı oluşturulma sürecinde örtülü olarak tebarüz eden “seküler iktisat” yaklaşımının ahlaki bir sorun olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmanın sosyolojik, felsefi ve iktisadi açıdan önemi bulunmaktadır. Konuyu önemli kılan yönlerden birisi, yerleşik iktisat anlayışının ortaya koyduğu teorilerin günümüzde ülkelerin hegemonik gücüne bağlı olarak sahip olduğu küresel etki doğrultusunda oluşturduğu ekonomi politikaları arayıcılığıyla sosyo-kültürel ve

ahlaki açıdan oluşturduğu sorunların özüne inerek yapılan sosyolojik analizlerdir. Bahsedilen iktisat anlayışının beraberinde getirdiği kapitalizmin kuşatıcı etkisinin günümüzde en çok tartışılan yönlerinden birisi de ahlaki boyutlarıdır. İslâmiyet'in belirlediği iktisat ahlâkı, yaşadığımız hayatı şekillendiren iktisadi zihniyetin öngördüğü hedonizmi esas alan rasyonel bir ekonomik bireyin oluşması karşısında engel oluşturmaktadır.

Bu kapsamda tezin konusu itibariyle diğer önemli bir nokta, '**İslam İktisadi**' ile '**Seküler İktisat**' olarak ifade ettiğimiz bir ayrımın pratikte karşılığı olmasa da teorik olarak sorgulanmasının gerekliliğine sağlanan katkıdır. Zira insan ve davranışları üzerinden şekillenen bir bilim karşısında insanı ve edimlerini ahlak üzerinden incelerken iki yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Biri, ahlakta insanı kendi içerisinde ele alan ve metafizik unsurlardan arınık olan, diğeri ise ahlakta vahyi esas alan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda yapılan tartışmaların mukayeseli olarak ele alınması iktisat felsefesi açısından önemlidir.

Kapitalizmin ahlaki özelliklerini insan yaklaşımı özelinde ele alırken, din sosyolojisi ve çağdaş İslam düşüncesi üzerine çalışmaları olan İran'lı sosyolog Ali Şeriatî'nin kapitalizm eleştirisi üzerinden hareket edilmiştir. Şeriatî'nin, hâkim iktisat düşüncesinin aksine, iktisat tarihini insanlık tarihiyle başlatan yaklaşımı üzerinden insanın mahiyeti, kapitalizmin insan anlayışı ve Batı tasavvuru mukayeseli olarak incelenerek İslam'ın öngördüğü ideal insan ve iktisadi düzenin temeli ele alınmıştır. Bu yaklaşımla ortaya konulan bilgilerin iktisadi düşünceye farklı bir bakış açısı sunarak katkı sağlaması düşünülmüştür.

Bir çalışmada konunun tüm boyutları ile ele alınmasında, değerlendirilmesinde teorik ve teknik önemli güçlükler bulunmaktadır. Bu çalışma özelinde geçerli olan güçlükler ele alındığında karşılaşılan teorik güçlükler, konunun iktisat, sosyoloji, felsefe, siyaset bilimi, tarih gibi farklı bilimlerle ilişkili olarak disiplinler arası bir yaklaşımı gerektirmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca tez konusunun iktisat alanına içerisindeki önemi kadar sosyoloji ve felsefenin de tartışmaya dahil edilmesi bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada teknik güçlük olarak karşımıza çıkan en önemli unsur dilbilimsel açıdan karşılaşılan zorluklardır. Bu hususta öne çıkan iki problem bulunmaktadır. İlk olarak alana dair literatür taraması yapıldığında tezin konusu ve konunun ele aldığı kavramsal yaklaşım üzerinden Türkçe olarak yapılmış akademik çalışmaların istenilen düzeyden olmamasıdır. Bu durum örnek olarak insanın ekonomik eğilimlerini ele alan davranışsal iktisat alanında ülkemizde yapılmış çalışma sayısı ile yabancı yayınlar karşılaştırıldığında daha net anlaşılabilir bir sorundur. Ulusal tez merkezine kayıtlı olan tezler incelendiğinde konuya bilimsel ilginin azlığı görülmektedir. İkinci problem ise tezin son bölümünde Ali Şeriatî'nin kapitalizm ve ahlaki sorunlarına dair yaptığımız çalışmada müellifin eserlerinin dilinin Farsça olmasından kaynaklanmaktadır. Şeriatî'ye dair ortaya konulan eleştiri ve eserlerinin incelenmesinde dilbilimsel açıdan ortaya çıkan bu güçlük son dönemde yapılan eserlerinin toplu çevirisiyle büyük oranda aşılmıştır. Eserleri ve fikirleriyle ilgili, ülkemizde yetişen saygın akademisyenlerin katılımıyla 2012 yılında Türkiye'de yapılan, Ali Şeriatî'nin eşi ve oğlunun da katıldığı **Ali Şeriatî Sempozyumu**'nun kitaplaştırılması da çalışmaya katkı sağlamıştır.

Tez konusunun sınırları ele alınırken teknik sınırların belirlenmesinde, iktisat biliminin evrimsel gelişim sürecine dair genel olarak tarihi arka planın sunulmasına önem verilmiştir. Bu durum ilk görünüm olarak, alanın geniş tutulmasına yönelik eleştirel bir yoruma açık olmakla birlikte konunun arka planının tam olarak sunulması ve problemin anlaşılması kaygısıyla iradi bir yöntem olarak tercih edilmiştir. Özelde ele alınan hâkim iktisat anlayışının insan algısı ve ahlaki tavrı İslam iktisadı özelinde Ali Şeriatî'nin kavramlara yüklediği sembolik anlamlar üzerinden ele alınarak konu sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte konunun teknik sınırları kapsamında farklı görüşlere yer verilmeye çalışılmıştır.

Konunun ele alınışında kaynak sınırı olarak birinci, ikinci ve üçüncü bölümde yukarıda ifade ettiğimiz şekliyle ana hatlarını çizmeye çalıştığımız tablonun genişliği ölçüsünde temel kaynaklara atıfta bulunularak, konunun sınırlarının genişlemesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Son bölümde incelenen Ali Şeriatî'nin iktisat tarihini insanlık tarihine indirgeyerek Habil ile Kabil'e dayandırdığı ve insanın ahlaki edimlerine yön veren Batı düşüncesine dayalı kapitalizm eleştirilerinde bizatihi kendi

eserleri kaynak olarak kullanılmıştır. İmkân dahilinde eleştirdiği görüşlere kaynaklık eden karşı düşüncenin fikirlerine, ilgili kaynaklardan konunun sınırlarını aşmama kaygısı gözetilerek atıfta bulunmaya gayret gösterilmiştir.

Tez konusunun ele aldığı temel sorun hâkim iktisat biliminin iktisat tarihi, iktisat politikası, iktisat felsefi anlamında ortaya koyduğu tüm görüşlerin ve kendini tamamlama sürecinin iktisat metodolojisini de araçsallaştırmak suretiyle seküler bir anlayışla şekillenmiş olmasıdır. Bu anlayışın modern kapitalizm olarak adlandırabileceğimiz aşamada yol açtığı sömürgecilik, yabancılaşma, toplumun tüketim eğilimlerinin şekillenmesi gibi pek çok karşılığı ahlaki bir sorun olarak karşımızda bulunmaktadır. Bu sorunun merkezinde ise modern bilim düşüncesi ekseninde şekillenen seküler iktisat anlayışının, ahlaki bir varlık olan insanı rantını maksimize etme yönüyle '**homo economicus**' olarak tanımlaması bulunmaktadır. Bu çalışmada bahsedilen sorunu ele alırken modern bilimcilik anlayışının '**animal rationabile**' gibi kavramlarla insanı rasyonel davranan makul bir hayvan olarak tanımlaması karşısında, İslam'ın öngördüğü '**eşref-i mahlukat**' ve onun ahlak anlayışına ait '**isar**' gibi kavramlar ön plana çıkarılarak alana katkı sağlanması amaçlanmıştır.

İktisat bilimine dair yapılan çalışmalarda iktisadi düşünce tarihine yapılan atıfların kuşkusuz önemi büyüktür. Her ne kadar bazı ekonomistler için bu durum gereksiz bir uğraş olarak görülse de temelinde insanı ele alan ve onun eğilimleri üzerinden şekil alan bu bilimin köklerini anlamak bugün güncelliğini koruyan pek çok sorunun çözümünde yol gösterici olacaktır. Ekonomistlerin güdülere uyan ve dönemsel olarak farklı çatışmalara yol açan yapısının nedenselliği sorgulanırken dahi etimolojik olarak ekonomiyi incelemek, bahsedilen yol göstericiliğe atıfta bulunacaktır.

Son olarak konunun yukarıda bahsedilen sınırlar dışarısında tutulan kapitalizmin ahlaki buhranları oldukça fazla olmakla birlikte burada ele alınmayışı çalışmanın sınırları ile ilgilidir. Her biri bahsedilen ana sorunla ilgili olmakla birlikte önemine binaen farklı bir çalışmanın konusudur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR BİLİM OLARAK İKTİSATIN TARİHSEL ARKA PLANI

İktisat biliminin kökenine dair yapılacak araştırmalar ve bunun sonucunda ortaya konulacak görüşler sabitliği pek mümkün olmayan zorlu bir alana işaret etmektedir. İktisadın bir ‘bilim’ olarak varlık alanına atıfta bulunarak ilerleyen bir çalışmayı hedeflerken; kullanılan yöntem olarak kadim medeniyetlere dair yapılan atıflar, kimileri tarafından bilimsel bilginin formlarına uygun olmayan düşünceler ve zeminlerde iz sürmekle eleştirilebilmektedir. Oysa iktisat, matematik, fizik, din, sosyoloji, tarih ile irtibatlı alt yapıya sahip olduğu kadar felsefe ile de bağlantılı bir alandır. İktisat alanında eğitim gören herkesin bir vesile karşılaştığı **“homo economicus”** tabiri, çıkarını esas alarak faydasını maksimize eden bir insan tipolojisi ortaya koyarken; bu kavramın iktisadi analizinde psikoloji, sosyoloji hatta felsefeyi içine alan bir yöntemle iz sürmek tutarsız olmayacaktır.

İktisadi sosyal bilimler içerisinde bir bilim olarak ele alacak olursak bu alandaki tüm bilim dallarıyla alakalı olduğunu iddia etmek yanlışlanabilir bir düşünce olmayacaktır. Öyle ki, Marksist teorinin özüne dair araştırmalarda sanayi devrimine atıfta bulunulurken; müdahaleci Keynesyen iktisat teorisini, 1929 dünya ekonomik buhranı ile açıklayan iktisatçıların elbette konuyu tarihsel süreçlerle açıklaması kaçınılmazdır. Bu nedenle tarihsel gelişim sürecini bilmeden iktisat bilimini anlamak ve açıklamak mümkün değildir. Ortaçağ’da gelişen iktisadi düşünceyi anlamaya çalışırken dönemin zihniyet dünyasına ve toplumsal hayata şekil veren Hristiyanlık öğretilerine kayıtsız kalmak doğru olmayacaktır. Çünkü Ortaçağ’da iktisadi düşünce Hristiyan öğretilerine paralel olarak gelişmiştir. (Küçükkalay, 2011, s. 12)

Bu ölçüleri göz önünde bulundurduğumuzda iktisat tarihini ele alanların insanlık tarihini ve buna bağlı olarak medeniyetlerin kültür tarihlerini incelemeleri yapılan çalışmalarda yol gösterici olacaktır.

İktisat bilimi, klasik iktisatçıların bahsetmiş olduğu üretim teorisi, gelir dağılımı, tek vergi teorisi, dış ticaret teorisi, tabii ücret teorisi, faiz teorisi, azalan verim kanunu, emek, ücret, iş bölümü, fiyat ve rant gibi kavramların açıklanmasıyla oluşacak şematik tablolarla sınırlandırılmayacak kadar geniş bir sahaya sahiptir. Sosyal bilimlerin en temel unsuru olan insan faktörünü ele almadan modernliğin tektipleştirici bakış açısıyla bilimsel faaliyetleri de kavramlara indirgeyen bakış açısı toplumu anlamaktan son derece uzaktır.

Herhangi bir iktisadi faaliyetin hukuki veya formal boyutu dikkate alınırken asli unsur olan insan faktörü ihmal edilmesi genel geçer bir iktisat zihniyetini vurgulamış olur. Oysa ki böyle bir yapı her zaman tutarlı olmayacaktır. Aynı üretim tekniği ve proses kullanılarak gerçekleştirilecek bir iktisadi faaliyet farklı ülkelerde uygulandığında zihniyet ve tutum farkından dolayı süreç aynı sonuçları vermeyecektir. Örnek olarak, toprak mülkiyeti ve feodal rejimin hâkim olduğu zaman diliminde yer alan ortaçağ şehirlerinin önemli kurumlarından olan esnaf loncaları gibi bazı yapıları ele alalım. Bu durumu hukuki yapının ve formal ilişkilere hapsetmek durumu analiz etmek için açıklayıcı değildir. Yapının insana dayalı ve toplumsal temelleri incelendiğinde engin bir duyuş ve inanç söz konusudur. Burada, imtiyazlı olan sınıfın ağalık, efendilik bilinci ve tahakküm eğiliminin yanında halk tabakasının dar, statik hayat anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte en alt tabakada, asırlık bir telkin kültürünün sonucu oluşan itaatkar tebaa anlayışı ve teslimiyet duygusu yer almaktadır.(S. F. Ülgener, 2006a, ss. 4-5)

Bu örnekleri çoğaltmak, farklı kültür, inanç ve medeniyetlerdeki yansımalarından bahsetmek mümkündür. İslam'ın zaman ve mekân ayırımı olmaksızın değişmez naslarına mukabil, kültür ve benzer alanlarda yayıldığı coğrafyaların hususi değerlerine göre farklılık barındıran meşrepler bulunmaktadır. Arap yarımadasından Kuzey Afrika'ya, Mezopotamya'dan İran ve Anadolu'ya kadar farklı kültür çevreleri bulunmaktadır. Kitab-ı Şer'i tarafıyla sabit hususiyetlerinin yanında tasavvufi ekolleri ve sosyo-kültürel farklılıklarıyla varlık bulan bir toplumsal yapı vardır. (S. F. Ülgener, 2006b, s. 9)

Bu bağlamda İktisadî bir bilim olarak anlamaya çalışırken konuları ele alma yaklaşımı olarak yöntemimiz, alışılmış ön kabullerle hareket ederek bir dönemle varlık addeden ve bir anda ortaya çıkmış bir bilim kimliği oluşturmaktan uzak bir tavır sergileyecektir. Sistemli bir bilim kimliğine kavuşma sürecinde atılım gösterilen dönemleri imlerken, tarihi sürecin etkilerini ve genetik mirasının izlerini hâkim iktisadi doktrinler üzerinde incelemeye gayret edeceğiz.

1.1. Oikonomia Nam-ı Diğer İktisat

İnsanlık tarihi boyunca kaynakların dağılımı, iş bölümü, üretim, ve tüketim alanlarındaki değişime bağlı olarak muhtevası farklılık gösteren ekonomi kelimesi sanayi devrimi sonrasında asıl silüetine kavuşmuştur. Bu tanımlama çabası pratiği yorumlamak suretiyle iktisadi ilişkileri deterministlik bir yaklaşımla ortaya koyarak, bunları doktriner bir alana bağlamayı amaçlamıştır.

Yaptığımız çalışma egemen olan Ortodoks iktisat anlayışından ziyade heterodoksiyi merkeze alarak; kavramların ve konuların inceleme alanlarını geniş tutmayı hedefler. Var sayılanı incelemek yerine insana dair olan değişimin dinamiklerini ve köklerini araştırmayı esas alırken diğer koşulların sabit olarak ele alındığı “*ceteris paribus*” tipi bir yaklaşımı benimsemek bir kopuşu doğuracaktır. Öyle ki toplumsal olanı ele alırken salt fizik kurallarının yapısı ile yaklaşmanın, insana dair olanın karşılıklı etkileşim içinde olduğu ve bu unsuru ihmal etmenin gerçeklikten kopuşa sebep olduğu ihmal edilmemelidir. Bu gerekçeyle ekonominin temellerini ele alırken tarihi bir dönemden başlatmak yerine etimolojik unsurları dikkate alarak köklere inmek faydalı olacaktır.

Ekonomi etimolojik bağlamda incelendiğinde, Greklerin dilinde yer alan “*Oikonomos*” kelimesinden gelmektedir. Oikonomos dilimizde ‘evdekiler’ olarak karşılık bulmaktadır. Kavram, evin yönetiminden sorumlu olan insanın gıda temini, giyim eşyası tedariki gibi ev yönetimini esas düzenini temsil eder. Bir hanenin yönetimi tabiatın cömert ikramlarıyla değil insani bir çabanın ürünüdür. Bu eksende ekonomik düşünce eski çağlardan bu günlere gelinceye kadar kaynakları daha iyi yönetmenin bir ürünü olarak oluşan düzeni kapsamıştır. Bu düzen ve yönetme

çabasında dönemin yapısı dikkate alındığında geleneksel ve ahlaki inançlarla şekillenen bir durum söz konusuydu.

Bahsedilen düzen tabiatın nimetleri sayesinde kendiliğinden oluşan bir yapıdan ziyade hane halkının beceri ve çabaları ile oluşmaktadır. Yani ekonomik düşünce, geçmişten günümüze eşyayı daha iyi veya daha kötü meydana getirmenin yollarını, düzen ve randımanı kapsamaktadır. Bu süreç hemen hemen her dönem; işin yapılması, dağıtılması yönüyle ahlaki inanışları içerisinde barındıran bir çizgiye sahipti. (Soule, 1978, s. 16)

Oikonomos'ta varlık bulan bu düzen fikri sadece ev yönetimine ait bir unsur olmakla kalmayıp, Grek hükümet tarzının karakteristik yapısında bulunan “**şehir devleti**” yönetimini de kapsayan bir çabadır. Grek toplumunda cemiyet hayatını hükümdarlar ve din adamları yönetirdi. Toprak sahibi ve aristokrat sınıfının varlık sürdürdüğü bu çağda köylü ve zanaatkarların toprak üzerindeki hakları sınırlıydı. Savaşlarla ortaya çıkan ve ganimet kavramının bir parçası olan köleler beden işlerini yapan ayrı bir sınıfı temsil ediyordu. Büyüyen deniz ticaretinin tacirlere sağladığı zenginlik ve toprak sahiplerinin çıkarlarının yönetici sınıfın menfaatleriyle çatışması yeni bir düzen tesisini gerekli kıldı. Bu süreç kanun yapıcıları, politikacıları ve filozofları devlet yapısıyla ilgili kanunlar ortaya koymaya itmiştir. Kölelere ve zanaatkarlara yer olmayan bu rant çatışmasında devlet yapısına dair kuralların teşekkül etmesi kaçınılmazdı.

1.2. Düşüncenin Evrimsel Seyri

İktisadi düşünce tarihi genel olarak Antik Yunan ile başlatılır. Antik Yunan'a dair yapılan çalışmalarda insanı ve evreni anlama çabaları altında her ne kadar dağınıkta olsa iktisadi düşünceden izler bulmak mümkündür. Daha önceki dönemlere bakıldığında yok denecek kadar az verinin olması; üretimin, ticaretin ve gelişmiş ekonomik faaliyetlerin bulunduğu bir ekonomik yapının iktisadi düşüncenin gelişmesine çok fazla imkan tanımayan bir düzeyde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle pek çok iktisat tarihçisi erken döneme ait bulguları dikkate değer görmemiştir.

Erken dönem iktisadi düşünceye dair yapılan kimi çalışmalar göstermektedir ki; Orta Asya, Mısır ve Mezopotamya gibi bölgelerde insan ve devlet düzeyinde üretim, tüketim ve bölüşüm faaliyetleri bulunmaktadır. 282 maddelik “**Hammurabi Kanunları**” incelendiğinde söz konusu kurallar soyut ve genel olmaktan öte günlük hayata dair düzenleyici ölçülerdir. Devlet otoritesinin, çoğunlukla inanca dayalı görüşlere ve mistifikasyon eksenli yapılarla anıldığı böyle bir zamanda “**faiz**” uygulamasının izlerini Mezopotamya tapınaklarında bulmak mümkündür. (Küçükkalay, 2011, s. 38)

1.2.1. Erken Dönem İktisadi Düşünce

Erken dönem ait iktisadi düşünceye dair yapılan çalışmalar, Hinduizm, Musevilik gibi dinlerle birlikte Hammurabi Kanunları, Orhun Kitabeleri gibi yapıtlarda iktisadi ekonomik hayata dair bulgular olduğunu göstermektedir. Hinduizm’de bulunan kast sistemine dayalı sınıfsal yapı, toplumsal düzenin devamlılığını kurgularken dinin otoritesinden faydalanmıştır. Bu yapının kurallarında faiz, tefecilik ve iş ilişkilerine yönelik ölçüler bulunmaktadır. Faiz oranlarının belirlenmiş olmasına rağmen tepede bulunan iki kastın faizli işlemlere yaklaşmaları yasaklanmıştır. Musevilik ise kendi inanç dünyalarına göre Hz. Musa’yı peygamber kabul eder ve O’nu sadece Yahudi kavmine has olarak gönderilmiş bir kurtarıcı olarak görür. Yahudilerin, Allah tarafından gönderildiğine inandıkları kutsal kitap Tevrat’ın ellerinde bulunan vesikasının Hz. Musa’dan sonra 400 yıl kadar sonra kayda geçirildiğine dair görüşler bulunmaktadır. İslam akaidinin tahrif edilmiş olarak inandığı Tevrat’ta da ekonomik hayata dair bir takım ölçüler bulunmaktadır. Bunların başında faize dair ölçüler gelmektedir. Yahudi cemaati arasında faizle borçlanmayı yasaklarken; Yahudi olamayanlara karşı bu ilişki meşru kılınmıştır. (Küçükkalay, 2011, ss. 40-41)

“Ekonomik hayatın ve paranın, verimliliğin ve bereketin olduğu kadar kazancın ve beslenmenin de önemini belirtmesi açısından Musa’nın Tevrat’ında, tüm davranışların yasaya uygun kılınmasının temel dinsel şart haline getirilmiş olması; Eski Ahit’e inanılan ve bağlanılan her yerde ve özellikle de Orta Çağ Avrupa’sında, büyü ve ruh çağırma gibi rasyonellik karşıtı eğilimlere meydan verilmemesine neden olduğu gibi, hayatın her sahasına yayılan rasyonelleşmenin de temellerinin atılmasını sağlamıştır. Zira, Tevrat’ın emelini oluşturan tanrısal yasa, bu dünyayla sınırlı olduğu gibi ekonomik kazanç ile bereketi özendirdiği için, kısacası gelip geçici saydığı dünyayı reddeden ve

kazancı da günah bilerek çalışmaya dahi karşı çıkan irrasyonellik yerine rasyonelliği esas aldığı için; dinsel güdülerle dahi olsa, Tevrat'ın bu yasasına bağımlı kılınan tüm davranış ile eylemler de, ister istemez, rasyonel ve kazanç maksatlı olduğu kadar insan odaklı ve ekonomik olacaktır. Gıda maddeleriyle insanların yaşama seviyesi arasında bir bağ kuran Musa'nın Tevrat'ı, çiftçilerin gayreti ve yetiştirdikleri ürünler ile halkın diğer kesimlerinin (mağaza sahibi, hamal, kunduracı, sepet örücü, tüccar, imalatçı, gemici vs.) işlerini yapabilmeleri için gerekli gıdanın alınması arasında doğrudan bir ilgi kurabilen, belki tarihteki ilk yazılı kaynaklardan birisidir.”(Akalin, 2018, s. 215)

1.2.1.1. Antik Yunanlılar

M.Ö dördüncü yy'de yaşayan Eflatun (Platon) zenginlik peşinde gidilmesine sırt çevirirken devlet adamlarını ve ziraati yücelten aristokratik gelenekleri övmektedir. Ticaretin gelişmesiyle daha da belirginleşen şahsi çıkar peşinde koşmaya karşı çıkmaktadır. Zanaatkarlara siyasi haklar tanımayan düşünce yapısını onların vatandaş olmanın getirdiği yüksek görevleri yapacak vakitleri olmamasına bağlamaktadır. Burada imtiyazlı bir sınıf oluşturma düşüncesi ön plana çıkar gibi gözükse de yönetici sınıfa da zenginliği kendisine mahsus kılan bir alan tanımıyordu. Öyle ki yönetici sınıf yaşamak için gerekli şahsi eşyası dışında hiçbir şeye sahip olmamalıydı. Bununla birlikte Eflatun'a göre üretimdir. İnsanın her koşulda kendine yeterli olmasının imkansızlığı üzerinden mesleklerin lüzumuna atıfta bulunur. Herkes kendi ihtiyacını görecekle işe odaklanırsa üretim safhasına geçilemeyeceğini vurgular. Aksi durumda ihtiyaç duyulan eşya daha kolay erişebilir ve daha kaliteli hale gelecektir.(Soule, 1978, s. 18) Burada vurgulanan iş bölümü ve mesleki uzmanlaşma vurgusu kendisinden asırlar sonra “**ihhtisaslaşma doktrini**” olarak kimlik bulacaktır.

Eflatun'un halefi olarak görülen Aristo fikirleriyle kendinden sonra gelenlere ışık tutan bir başka düşünürdür. Aristo'ya göre zenginliğe sahip olmak için iki model söz konusudur. Bunlar ekonomi ve “**krematistik**” adı verilen üretim amaçlı ilişkilerdir. Aristo'nun ekonomi modeli “**kapalı aile ekonomisi**” dir. Burada söz konusu olan üretim aile içinde tüketim amaçlı yapılmaktadır. Krematistik, iktisadi faaliyet olarak adlandırılan parasal mübadeleleri kapsayan bir modeldir. Bu modelin iki türü bulunmaktadır. İlki, mübadele anlamını ifade eden, üretici tarafından satış ve tüketim amacıyla satın alma ilişkilerini kapsar. İkinci tür ise tekrar satış için satın almaktır. Aristo'ya göre ilk tür, insan soyunun devam etmesi açısından zorunlu mübadeleyi kapsamaktadır ve bu doğal bir durumdur. Aristo'ya göre ekonomi ve

“zorunlu krematistik” doğal bir durumken ticaret ise insanlık için zorunluluk taşıyan bir unsur değildir. Tüccarın zengin olmak için değil yaşamak için gayretli olmasını öngören bu anlayış “merkantalistler” e kadar ticari faaliyetleri makul görülmemesine yol açmıştır. Aristo’nun bu düşünceden hareketle para üzerine eleştirileri de dikkat çekicidir. Parayı bir değer ölçüsü olarak kabul eder ve kar amacıyla yapılan ekonomik faaliyeti parayı asıl amacından ulaştırdığını düşünmektedir. Paranın faiz amacıyla kullanılmasını asıl amacından sapma olarak görür. Faiz, parayı ortada söz konusu olan hiçbir mübadele yokken çoğalttığından bu olay aile ekonomisine aykırıdır. Aristo’nun faiz hakkındaki görüşleri zamanının çok üzerindedir. (Turanlı, 1988, ss. 7-8)

Aristo’ya göre paranın meşruluğu sadece mübadele aracı olmasındandır. Paranın ödünç işlemlerinde faiz yoluyla üremesi ve çoğaltılması kabul edilebilir değildi. Fiyat konusundaki görüşleri ise adil fiyat başlığı altında ifade edilebilir. Bir kimsenin çiftliğinden veya el emeğinden üretmiş olduğu ürünü satışındaki amacı emeğini karşılamak ve dahil olduğu sosyal sınıfın şartlarına uygun olarak yaşamak olmalıdır. Aristo’nun adil fiyat ve faiz gibi görüşleri başta olmak üzere fikirlerini ortaçağa tanıtanların başında “İbn Rüşd” olmak üzere İslam filozofları olmuştur. Aristo geleneği ortaçağ boyunca devam etmiştir. Bunun Hristiyan skolastiğindeki tezahürü “Thomas Aquinas” olmuştur. (S. F. Ülgener, 2006d, s. 375)

1.2.1.2. Romalılar

M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren Eski Yunan uygarlığının çöküşü, yaşanan çatışmalar ve bölünmeler nedeniyle hız kazanmıştır. Eski Yunan siteleri, önce Makedonya Krallığının hükümrânlığı altına girmiş; Makedonya Krallığının Roma tarafından mağlup edilmesinden sonra da Roma’ya bağlanmıştır. Roma Devleti M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında da Sicilya, İspanya, Kuzey Afrika, Batı Anadolu, Yunanistan ve Makedonya’daki eyaletler dahil tüm Akdeniz’i hükümrânlığı altına almıştır.

Roma, elde ettiği güç ve genişlemenin etkisiyle toprak ve ticaret aristokrasisinin güç kazanmıştır. Aristokrat kesim, toprak mülklerinden kazandığı gelirlerle yetinmemiş; ticaret yoluyla da zenginleşmeye başlamıştır. Roma egemenliğinin genişlemesiyle kölelik müessesesi de yaygınlaşmış ve köle isyanları

görülmeye başlanmıştır. Bu dönem, iktisadi düşünce üreten siyasal felsefenin gerileyişinin ulaştığı son noktadır. (Denis, 1982, ss. 64-65)

Roma döneminin özellikle iktisadi ve sosyal düşüncenin gelişmesine önemli ve orijinal bir katkısı olmadığı söylenebilir. Roma döneminin, devlet idaresinde yaşadıkları kaosa bağlı olarak uygarlık tarihine sağladığı katkı, liberal ekonomik sisteme temel oluşturan özel mülkiyet ve sözleşme özgürlüğü gibi kavramların hukuki temellerini oluşturmasıdır. Romanın iktisadi düşüncenin gelişime sağladığı katkı sağlayamamasının yanında; Batının bugün ki sosyal, siyasal ve iktisadi düzeninin bireysel özgürlük zeminine oturmasına sunduğu katkı önemlidir. (Ökte, 2008, s. 61)

1.2.2. Ortaçağda İktisadi Düşünce

Platon'un sosyalist fikri yapısı ve Aristo'nun para, mübadele, faiz ve krematistik ile ilgili fikirleri ortaçağa ışık tutmuştur. Ortaçağ'ın temel özelliği erken döneme nispeten yapının dine ve dini fikirlere dayanmasıydı. İlk çağ düşünürlerinin politika ve felsefeden beslenen fikirleri ortaçağda din felsefesini merkeze almıştır. Hristiyanlık kurallarını temellendirme amaçlı “**Skolastik**” düşünce ortaçağın özgün felsefesidir. Latince okul anlamına gelen “**scola**” kelimesinden türemiş olan bu akım 16. yüzyıla kadar hakimiyetini korumuştur. Bu dönemde adil fiyat, adil ücret gibi kavramlar üzerinde durularak özel mülkiyetin kamu yararına olduğu müddetçe meşru olduğu yönündeki görüşler ön plana çıkmıştır. Ödünç alma işlemlerinde faiz söz konusu olduğundan bu tür işlemler klişe tarafından takip edilmiş ve düzenleyici kurallar konulmuştur. Ödünç veren verdiği paradan fazlasını alamazken; ödünç veren ise parayı zamanında geri vermekle sorumludur. (Turanlı, 1988, s. 13)

Ödünç verme işlemlerinde ödünç verilen paraya karşılık, aynı miktarda para geri verilirse, bunda eşitlik vardır ve doğru olan budur. Hakim olan öğretiyeye göre, verilen paradan ayrı olarak geçen zamana karşılık bir bedel alma işlemi söz konusu olursa bu kabul edilemez. Çünkü zaman, Allah'a ait bir kavram olduğundan faiz istemek caiz görülmemiştir. (Ulutan, 1978, s. 165)

“Feodal sistem, Ortaçağ'ın ilk döneminde, kendine özgü bir toplum tipi ve üretim tarzı olarak ortaya çıkmıştır. Bu sistemin sınıfsal temeli, üretim araçları mülkiyetini tam olarak elinde bulunduran toprak derebeyleri ile çok sınırlı

mülkiyet hakkına sahip olan köylüler tarafından oluşturulmaktaydı. Kilise, tarım topraklarının büyük kısmını elinde bulundurmakta olup, bu toprakların gittikçe artmasıyla birlikte, toprak sahiplerinin en büyüğü haline gelerek Ortaçağ zihniyetinin en önemli kurumu haline gelmiştir. Kilisenin bu büyük gelir kaynağının tehlikeye düşmemesi için mevcut mülkiyet sistemi tartışılmıyor ve değiştirilemiyordu. Teorik olarak ahlaki olmayan bütün ekonomik faaliyetlere şüphe ile yaklaşılan bu ortamda bilim ve dini uzlaştırmaya çalışan Skolastik düşünce doğmuştur. Bu düşüncenin en önemli ismi olan St. Thomas Aquinas, Hıristiyanlığın siyasal ve ekonomik düşüncesinin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunmuştur. Kilisenin artan gelirlerinin, orta sınıfı ve küçük aristokrasiyi bunalım içine sokması ve artan yoksulluk, yeni fikirlerin doğması için ortam hazırlamıştır. Bunun sonucunda, Martin Luther ve John Calvin önderliğinde Reformasyon hareketi başlamıştır. Bu hareketle birlikte Kilisenin özellikle ekonomik alanda yarattığı baskıdan kurtulmak önemli bir amaç haline gelmiştir. Reform hareketi, Avrupa'da tarihsel bir gelişim sürecinin başlangıcı olmuş, Kilise tutuculuğu, yerini özgürlük hareketine bırakmıştır. Kilisenin politik gücü azalmış, Kilisenin elinde bulunan topraklar ve mülkler dağıtılmış, bu mal ve mülklerin fabrikalara ve imalathanelere dönüşmesi, iktisadi dönüşümü hızlandırmıştır. Kilisenin evrensel gücünün bozulup, ticareti, mülkiyet hakkını ve zenginliği kutsayan ulusal Kiliseler halinde parçalanması ve Protestanlık dininin yaygınlaşması, özel mülkiyet hakkını serbestleştiren liberalizmin de siyasal ve ekonomik altyapısını oluşturmuştur.” (Kiliç & Demirçelik, t.y., s. 189)

1.3. Kapitalizmin Gelişim Süreci ve Büyük Dönüşüm

Kapitalizm, günümüzde hayata dair bir realiteyi sebep sonuç ilişkisiyle irtibatlandırırken en çok kullandığımız kavramlardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist düşünce, Merkantilizm ve Fizyokrasi akımlarının izinde kurumlaşmaya başlamış ve klasik iktisadi düşünceyle şekillenmiş bir sistemdir. Kapitalizmin en belirgin özelliği, belli teorilere dayalı olarak kurumlaşmış olmayışı; zamana bağlı değişmelerin ortaya çıkardığı teorik yaklaşımlarla geliştirilmesidir. Bu sistem, 15 yüzyılın sonundan itibaren Ticari veya Merkantilist gelişmelerle birlikte; Batı Avrupa da meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere bağlı olarak evrimsel bir çizgide bugünkü görünümünü almıştır.

1.3.1. Merkantilist Doktrin ve Düzen Arayışı

Merkantilizm, dönemsel olarak ortaçağ düşüncesinden Fizyokrasiye geçiş dönemini kapsayan iktisadi düşünceleri kapsamaktadır. Merkantilizm, her ne kadar subjektif yönüyle tebarüz eden bir yapıya sahip olsa da; iktisadi düşüncenin bilimsel gelişmesi yolunda tamamlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkan ilk iktisat doktrindir. Ülke yönetiminde, dış ticarete yön veren iktisat politikasıyla yeni bir düzen

sağlamıştır. Bu yönüyle kapitalizmin ilk iktisadi doktrini olma özelliğine sahiptir. Kelime anlamıyla İtalyanca (Mercante) tüccar sözcüğünden türemiş olan bu akım ticaretin gelişmesi ve ticari sermayenin gücünün artırılmasını esas almaktadır. Bu gücü sağlamak, hazinenin büyümesi ve bununla birlikte dış ticaret dengesinin olumlu artışıyla hedeflenmiştir. İthalat artışından ziyade ihracat yapılması gerekliliğinden yola çıkılarak, hükümdar ile tacirler arasında bir çıkar birliği kurulması sağlanmıştır.

Kapitalizmin evrimsel gelişim sürecini kavrama yolunda, Liberal Kapitalizmin öncülü olan Ticari Kapitalizmi ve Ticari Kapitalizmin doktrini olan Merkantilizmi anlamak oldukça önemlidir.

15. yüzyılda Avrupa’da merkezîyetçi krallıkların kurulması ve buna bağlı siyasi iktidarın, kralların hakimiyetinde güç bulmasıyla birlikte karşımıza yeni bir sorun çıkmaktadır. Bu sorun, ticari gelişmenin önünün açılması anlamında güvenliğin sağlanması gerekliliğidir. Ortaçağda yaşanan **“Büyük Keşifler ve Kolonyalizm”** Kapitalist sistemin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Avrupa için Doğu’nun önemli bir gücü olan Baharat ve İpek Yolu’nun, İstanbul’un fethi de dahil olmak üzere kullanım alanını daraltan etkenler söz konusu coğrafi keşifleri zorunlu kılmıştır. Pusulanın bulunması ve **Marco Polo** gibi denizcilerin etkisiyle Asya, Afrika ve Amerika gibi kıtaların değerleri madenleri Avrupa’ya kaynak oluştururken Afrika’dan getirilen insan gücünün sömürsü, kapitalizmin gelişmesinde itici güce sahip olmuştur. Bu süreçte, kıymetli madenlerin ve paranın bollaşması enflasyonun yükselmesine sebep olur. Sabit fiyat üzerinden gerçekleşen borçlanmalar iş hacmini büyüten tüccarların lehine bir durum oluştururken; sabit bir rantla borç veren toprak sahibi soylular bu süreçten olumsuz etkilenir. Bu dönemin en önemli sorunlarından birisi, sınıflar arası ekonomik uçurumun açılmasıdır. Sürekli daha fazla büyümeyi hedefleyen bu yapı, daha fazla üretmeyi piyasayı elinde tutma güdüsüyle yeni tekniklerin bulunması arayışını doğurmuştur. Bu arayış, matbaanın bulunmasından kitap sanayisine kadar yayılan bir seyir izlerken; ateşli silahlar üzerinden silah sanayisinin oluşmasına kadar geniş bir alanda karşılık bulmuştur. (Hamitoğulları, 1982, ss. 44-45)

“Kapitalist sistem, 16. yüzyıldan beri Batı Avrupa da meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere göre değişerek bugünkü görünümünü almıştır. Ortaçağın sonuna doğru, Batı Avrupa ülkelerinde hayatın hemen her alanında değişmelerin olduğu görülmektedir. Bin yıllık bir dönemi kapsayan Ortaçağda bilgi birikimi, bu çağın son birkaç yüzyılında iktisadi, sosyal ve ilmi değişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Kilisenin ve feodal düzenin katı kuralları, Batı Avrupa toplum hayatında meydana gelen değişmeleri durdurmaya güçleri yetmemişti. Batı ortaçağında toplum hayatına statik bir görünüm kazandıran Kilise ve feodal yönetim kurallarının etkinliklerini kaybetmeleri, bilimsel gelişmelerin hızlanmasına neden olduğu gibi ideolojik değişimlere de yol açmıştır. Bu değişmeler, çağdaş kapitalizmin ilk aşaması sayılan ticari Kapitalizmin ve onun doktrini olanı Merkantilizm doğmasına ortam hazırlamıştır.” (Aydemir & Güneş, 2006, s. 137)

Kapitalizmin gelişim sürecinde bilim ve sanatta ortaya çıkan “**Rönesans**” hareketi ile birlikte; “**Luther**” ve “**Calvin**” vasıtasıyla etkili olan dini düşüncede “**Reform**” hareketleri, ekonomi üzerinde son derece önemli dönüşümlerden birisidir. Söz konusu dönüşüm, iktisadi düşüncenin evrimsel seyrini izlediğimiz süreçte, ortaçağın metafizik ve mistik fikri kırılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Rönesans’ın entelektüel bir devrim olmasının yanında ekonomik hayata dinamizm getiren bir boyutu olduğu çoğu zaman ikinci planda kalmıştır. Rönesans’ın özünde mündemiç olan yeni bir dünya görüşü anlayışı, yeni bir politik düzen ve ekonomiyi içinde bulundurmaktadır. Materyalist düşüncenin idealize edilmesi, aklın ve bilimin ön planda tutulmasıyla teknikte görülen ilerlemeler, söz konusu düzenin önünü açmıştır. Pusulanın bulunması, ticaret yollarının değişmesi ve gelişmesiyle birlikte para ekonomisine geçişi hızlandırmıştır. Barutun keşfedilmesi, savaş teknolojisinin önünü açarken; sömürgecilik faaliyetlerinin yükseldiği bu dönemde altın ve gümüşe ulaşmanın kapılarını aralamıştır. Ortaçağ ekonomi artık pazar yerlerinin dükkanlara dönüştüğü ticaretle buluşurken, ticaretin yerel olmaktan küresele ulaştığı bir süreçle ticari kapitalizmin temelleri atılmıştır. Merkantilizm, bu yeni ekonomik düzende sermaye birikiminin en önemli unsuru haline gelirken; ticari burjuvazinin gelişmesiyle üretim araçları el değiştirmiş ve loncalar zayıflamıştır. Hızlanan sermaye birikim süreçleri, modern anlamda sanayi kapitalini artırırken, işçi-işveren ilişkilerin ön

koşullarını yaratmıştır. Kentlerde oluşan ekonomik canlanmanın artı değerinin yanında nüfusun hızla artış göstermesi, emek arzının artmasına bağlı olarak ücretlerin düşmesine sebep olmuştur. Bu durumun sonucu olarak ortaya çıkan kötü yaşam koşulları ise oluşan yeni ekonomik yapının mirasıdır.

Feodal düzene sahip Ortaçağ Avrupası'nda rekabet ve pazarları ele geçirme çabası sistemli olarak hedefine ulaşırken ihtiyaç duyduğu yegane unsur mal ve para dolaşımını tehlikelerden koruyan güçlü bir merkezi otoritenin mevcudiyeti olmuştur. Avrupa'nın özerk şehir devletleri bu ihtiyaca binaen merkezi otoritenin güçlendiği bir yapıya dönüşmüştür. Bu anlayışın gereği olarak, merkezi otoritenin güçlendiği ulus devletlerin etkinliğiyle feodal beylerin etkinliği azalarak; tüccar sınıfının etkinliği artmıştır. Arzulanan bu yeni politik düzen ticari kapitalizmi geliştirerek, feodal yapının çöküşünü sağlamıştır.

Ortaçağın hakim paradigmalarının çöküş sürecine girdiği bu dönem, kadcerciliğin edilgen hale getirdiği insan tipolojisinden uzaklaşarak; akıl yoluyla dünyayı algılayan, bireyciliği ve rasyonaliteyi ön plana alan bir modeli oluşturmuştur. Pozitif bilimlerde ortaya çıkan ilerlemelerin çizdiği perspektifle, kilisenin insan ve toplum üzerindeki hakimiyeti sarsılarak yerini akla ve bilime bırakmak zorunda kalmıştır. Rönesans, Ortaçağ toplumunun maddi ve manevi değerlerini bir bütün olarak değişime tabi tutmuştur. Salt bilim çağı olarak anılmayacak kadar geniş bir eylem alanı ve düzen tahsisini kapsamaktadır. Sanattan mimariye varıncaya kadar bilgilerin sistematize edildiği, bilinçli bir düzen yaratma ve estetik algısı oluşturma çabası söz konusudur. Bu çaba; ideal insan, ideal toplum ve nihayetinde ideal kentleri kurmaya varan bir dönüşümün bütünüdür.

1.3.2. Fizyokrat Doktrin ve Klasik İktisadın Doğuşu

“Toplumların refahını arttıran unsurların ne olduğuna yönelik iktisadi düşünceler Antikçağ filozoflarından beri sorgulanan bir konudur. Bununla birlikte, Merkantilistlerin ülkelerin sahip oldukları değerli maden miktarına, Fizyokratların toprağa bağladıkları refah, Sanayi Devrimine paralel olarak Smith'le birlikte ticarete bağlı bir olgu olarak ele alınmıştır. Söz konusu dönemden itibaren geleneksel uluslararası ticaret yaklaşımı çerçevesinde, ülkelerin mevcut kaynakları ile yapacakları

ihracat hacimlerinin yüksek olması, ülkelerin büyüme ve gelişmelerine olumlu katkı sağlayan bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır.”(Soyyigit, 2018, s. 274)

Merkantilist doktrine bağlı ölçülerin uzun süreli uygulanma sürecinde, tarımın geri planda bırakılarak, sanayinin öneme kavuşması yoluyla uygulanan ekonomi politikaları pek çok eleştiriye uğramıştır. Özellikle, ticaretin ve sanayinin ön planda tutulmasına rağmen devletin aşırı kuralcı bir tavırla izlediği politikalar tepkiyle karşılanmıştır. İthalatı sınırlayan politikalar yükseltirken, ihracatın artırılması gerekliliğini sağlamak için gerekirse savaş çıkarmanın dahi mübah görüldüğü bir anlayışın hakim olduğu bilinmektedir. **Fizyokrasi**, bu noktadan bakıldığında merkantilizme alternatif olarak karşımıza çıkan bir doktrindir. Etimolojik bağlamda "**doğanın egemenliği**" anlamını ihtiva eden tabii düzeni vurgular. 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da ortaya çıkmış olan fizyokrasinin, iktisadi düşüncede açısından varsayımlarının düzenli ve sistemli oluşu ilk olması bağlamında önemlidir. Buna rağmen uygulama aşamasında sınırlı kalmıştır.

“Fizyokratlara göre doğal düzenin varlığı devletin ekonomik yaşama müdahalesi ile anlamsız olacaktır. Zira doğal düzene aykırı gelen yasalar uzun dönemde reddedilecektir. Bu noktadan hareketle fizyokratlar, ekonomide arz ve talep arasındaki dengesizliklerin geçici olduğunu ve bu dengesizliklerin piyasa mekanizması içinde kendiliğinden giderileceğini, dolayısıyla müdahalenin gereksiz olduğunu savunarak aslında liberal sistemin temelini oluşturan bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler deyimini ortaya atmışlardır.” (Arpacioğlu Özdemir, 2018, s. 478)

Bu görüş temelinde, tarım ülkesi konumunda olan Fransa'da ağır vergiler sebebiyle tarımsal üretimin sektöre uğramasını barındırmaktadır. Tarım politikaları bağlamında devletin müdahaleci yönü o kadar baskındı ki devlet müdahalesine karşı olan fizyokrat düşünce bu yönüyle kabul görmüştür. Bu durum üzerinden bazı düşünürlerin, fizyokrasinin devriminin hazırlayıcısı konumunda olduğu iddiası kendini kabul ettirmiştir.

“Sanayi Devrimi ile başlayan süreç ekonomik ve toplumsal yaşamdaki gelişmelerin yanı sıra iktisadi kuramlar, bölgesel kalkınma anlayışı, bölge kalkınma kuramları, kuramsal gelişmelerin yönlendirdiği bölgesel ve ulusal kalkınma politika ve pratiklerinin de değişmesine neden olmuştur. İktisat kuramları içinde merkantilist, fizyokrat ve klasik yaklaşımlar iktisat kuramının

ilk dönem kuramsal çerçevelerini temsil etmektedir. Mekânın soyut ve nötr bir bileşen olarak kuramsal süreçlerin dışında kaldığı, teknolojik gelişmelerin ilk dönemlerinden (Endüstri 1.0) sonra, 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Keynesyen yaklaşımın yaygın kabulü ile yeni bir dönemin başladığı (Endüstri 2.0) kabul edilmektedir. Bu dönemde, gündeme gelen yerleşim kuramlarında (Johann Henreich von Thünen, Alfred Weber, Walter Christaller ve August Lösch) mekân tartışmaları ekonomi-politik-teknolojik değişimlerin etkisiyle yeni bir boyut kazanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında ivme kazanan küreselleşme ile teknolojinin hâkimiyeti artmış (Endüstri 3.0), zamanın ve mekânın kuramsal bağları yeniden evrilmiştir: Büyüme kutupları, yeni ekonomik coğrafya, öğrenen bölge, kümelenme, yenilikçi bölge, endüstriyel bölge, yeni bölgeselcilik, merkez- çevre kuram ve uygulamaları ile gündeme gelmiştir. Bölgesel kalkınma kuramları ve politikaları bu dönemler içinde; özellikle bilişim ağırlıklı, teknolojik ilerlemelerin sonrasında (Endüstri 4.0), “Enformasyon Çağında”, zaman ve mekân ilişkisi yeni bir boyuta taşınmış ve bölgesel kalkınmanın merkezi ve yerel bileşenleri yerel, ulusal ve küresel ölçekte dönüşüme uğramıştır.” (Şenol & Kemeç, 2018, s. 110)

Klasik iktisatçılar ekonomik düzen girişimlerinde, birey hak ve hürriyetlerini çağın etkisini de göz önünde bulundurarak kurma eğilimi göstermişlerdir. Bu bakımdan fizyokratlardan farklı olarak fert temelli bir ekonomik sistem kurma eğiliminde olmuşlardır.

Çoğu düşünürü göre klasik iktisadın kurucusu olarak kabul edilen “**Adam Smith**”, meşhur “**Görünmez El Teorisi**” ile ilgili olarak “**Ulusların Zenginliği**” isimli kitabında; bireylerin kapitali, gücü nispetinde yurt içi sanayiye katkı sağlamak ve bu sayede ulaşılabilecek en yüksek değere ulaşmak amacıyla her fert zorunlu olarak toplumun yıllık gelirini yükseltme gayesi için çalıştığı ifade edilmiştir. Ülkenin sanayisini yabancı sanayi karşısında gözeterek desteklemekle aslında kendi güvenliğini gözeterek kazancına odaklanır. Fertler bu anlayışla, bir görünmeyen el tarafından aslında tasarlamadığı bir amacı teşvik etmiş olur. Smith, devlet harcamalarıyla ilgili devlete 3 temel görev yüklemektedir. İlk görevi, toplumu yabancı devletlerin saldırı ve istilasından askeri bir güç vasıtasıyla korumak olarak görmektedir. Hükümetin ikinci görevi toplumsal adaleti sağlamak adına her ferdi, diğer fertlerden gelecek adaletsiz davranışlara ve baskılara karşı korumaktır. Hükümetin son görevi, bireysel teşebbüslerin masrafını üstlenemeyecekleri fakat toplumun büyümesi açısından elzem olan kurumları kurmak ve işletme sorumluluğunu üstlenmesidir. (Güngör, 2006, s. 6)

İKİNCİ BÖLÜM

BİLİM OLARAK İKTİSAT VE İKTİSAT METODOLOJİSİ

Bu bölümde İktisadın bilimler içerisinde bir bilim olarak sistematik hale geldiği yer sorgulanarak diğer bilimlerle ilişkisi üzerinde durulacaktır. “**Bilim Felsefesi**” bağlamında yapılan tartışmalar ele alınarak İktisat ilmi üzerinden kavramsal çerçevede yer edinmiş olan “**Normatif ve Pozitif İktisat**” kavramları incelenecektir. Bu çerçevede, bilim felsefesinin iktisada uygulanması olarak ele alabileceğimiz “**İktisat Metodolojisi**” ele alınarak iktisadi düşüncenin yapı ve kapsamının bilim felsefesi yardımıyla kavranmasına çalışılacaktır.

2.1. İktisat ve Bilim(ler)

Modern bilimin farklı alanlarda gelişimi 18.yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. 18.yüzyıla kadar fizik ve astronomide sürekli keşifler yapılmıştır. Bu dönemlerde yapılmış olan en büyük keşif 17. yüzyılda yapılan Newton fizik kanunlarıdır. Skolâstik felsefenin hâkimiyeti döneminde bile doğa bilimleri dinsel bilgiye dayanarak sosyal alana uyarlanmış ve sosyal bilimlerde de etkisini göstermiştir. On sekizinci yüzyılda iktisat bilimi açık bir biçimde fizikten etkilenmiştir. Newtonun açığa çıkardığı fizik kanunları “**Kepler, Copernicus ve Galilei**” çizgisinde gelişen dünya merkezli kâinat anlayışıyla uyum içinde gelişmiştir. Bilimsel bilgide ilerleme fizik alanıyla sınırlı kalmamış, bütün bilimlerin fiziğin yeni bilimsel keşfinden etkilenmiş, bilimsel yöntem ve sistem bakımından, klasik fiziği model almışlardır.

Bilim, olgulara dair nedenleri sorgularken insanı ve toplumu bağlayan faktörleri mantıksal tutarlılık içinde ele alan bir alandır. Olgulara hükmeden etkenlerdeki değişimin, bu olgulara etki ediş biçimini açıklama gayesi taşır. Modern bilim çağının miladıyla ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, **Galilei, Descartes ve Newton**’un etkisiyle adından söz edilebilir bir çizgiye ulaştığı kesindir.

Bilim tarihi incelendiğinde doğa bilimlerinin ve doğa bilimleri içerisinde özellikle fiziğin, toplumsal hayatı ilgilendiren sosyo-ekonomik ve siyasal dönüşümlerde kritik önemi bulunmaktadır. Öyle ki bilimsel faaliyetler bu önem ortaya

çıkana kadar skolâstik düşünce ve buna bağlı metafizik unsurların hakim olduğu bir alanın sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Skolastik düşünce ve kilise eksenli Tanrı algısının varlığını yadsıyan bir bilgi değer görmediği gibi varlık sahasına çıkması da pek mümkün değildi. Modern bilimin, din ve sezgiye dayalı düşünce ve etkilerin tahakkümü altında olunan bir dönemde astronomi ve fizik alanlarında deney ve gözleme dayanan çalışmalarla varlık gösterdiğini söylemek mümkündür. Skolâstik felsefe ve kilise tarafından modern bilime karşı engizisyonda yargı hükümleriyle bilim adamlarına ağır cezalar verildi. Mevcut düzenin, varlığını ve gücünü korumakta bir siper olarak kullandığı dinsel bilgi, “**Aristoteles ve Batlamyus’un**” fikirlerini eksen alan ‘dünya’ merkezli fizik üzerine kuruluydu. Aristo mantığında hakim olan düşünce evrende harekete dair her türlü dalgalanmanın ancak bir kuvvetle ortaya çıkabilecek olduğudur. Yine bu düşüncede dünyanın sabit kaldığı, galaksi sisteminde yer alan gezegenlerin dünyanın çevresinde hareket ettiğini kabul etmektedir. Daha sonra Batlamyus, bu modeli tam tersi olarak geliştirmiş, gezegenlerle birlikte ay ve güneşin dünya etrafında döndüğü düşüncesiyle oluşan Tanrı merkezli evren düşüncesi kiliseye güç kazandırmıştır. Bu yasaların öngördüğü fizik öğretisinde evren, Tanrısal bir nizamın parçası olarak hareket etmektedir. Dünyaya dair egemenlik ve siyasi iktidar Tanrı kaynaklıdır. Bu süreçte ortaçağ doğa bilimleri, iktisadi ve siyasi düşüncüyü skolâstik felsefenin sınırları dahilinde kalarak Hıristiyanlığın iktidarını bir güç unsuru olarak beslemiştir. Bu düzeni bozacak her yenilik aykırı düşünceler olarak görülmüş ve bunların söz konusu iktidarı sağlayan sistemde oluşturacağı değişim Tanrısal düzene başkaldırı gerekçesiyle tehdit unsuru olarak cezalandırmıştır. Böyle bir dönemde Kopernik’in güneş merkezli kâinat anlayışını ortaya koymasını sadece kainat yasalarını reddeden bir güç değil aynı zamanda siyasi ve toplumsal zihniyetin dönüşümünü sağlayan başat bir unsurdu. Skolastik düşüncenin evrenin işleyişine dair sahip olduğu yanılığın etkisi sadece tabiat yasalarının yeniden sorgulanmasını değil aynı zamanda kilisenin iktidarının da sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu kırılma özelde doğa bilimlerinde olmak üzere bilimin diğer alanlarında da devrim niteliğinde bir değişime yol açmıştır. Bu başarının kaynağı olan akıllı, gözlem ve deneyle ön plana çıkaran fizik bilimi diğer bilimlerde de ilgiyle karşılanmıştır.

“Bu yeni bilimsel açıklama uğraşı “**Isaac Newton’un**” çekim yasasıyla, “**Bacon’un**” deney yönetimiyle modern bilime dönüştü, daha sonra bilimde

patlamaya yol açan aklın devrimi olarak kabul edilen aydınlanma hareketi gelişti. Bu uzun tarihsel sürecin günümüze kadar gelen gelişmelerinde fizik biliminde iki büyük devrim doğdu. Bunlardan ilki görünür doğanın mekanik işleyişine ışık tutan Newton fiziğiydi. Newton fiziği Descartes'in mantığıyla bütünleşerek insanlığı sanayi devrimine taşıdı. İkinci büyük devrim "**Albert Einstein'ın**" kuantum fiziğiydi. Kuantum fiziği kâinatı yeniden açıklayarak bu defa insanlığı bilgi toplumuna taşıdı." (Günay, Türkmen, & Özbek, 2018, s. 45)

On yedinci yüzyılda bilim yaklaşımında ortaya çıkan yeni anlayışın etkisi sadece doğa bilimleriyle sınırlı kalmadı. Fizik biliminin açmış olduğu yolun, sosyal bilimlerde de benzer metodolojik yaklaşımlarla uygulanabileceği düşüncesi, iktisat biliminde de etkili olmuş ve 1870'li yıllara gelindiğinde "**marjinalist devrim**" ile zirve yaşamıştır. Bu anlamda Walras, klasik fiziğin ortaya koyduğu başarıda etkin olan metodolojik yöntemin takipçilerindedir. Walras, iktisadın bilimsel kesinlik kazanması düşüncesini klasik fiziğin metodolojisiyle uyum içerisinde uygulanabileceğine inanmaktadır.

"Bu doğrultuda iktisadi değişkenleri, niteliksel özelliklerinden soyutlayıp, klasik fizikte olduğu gibi sadece nicel değerler olarak ifade etmek istemektedir. Bilim Devrimi'nin en önemli başarılarından biri, inceleme konusu olan nesnelere gelecekte alacakları konuma ilişkin mükemmel denilebilecek biçimde öngörü yapmaya olanak sağlaması olmuştur. Karmaşık görünen gerçekliğin aslında bir düzeni olduğunu ortaya çıkarması ile kazanılan bu olanak sayesinde, evrenin bir bölümünün işleyişindeki düzenin gözler önüne serilmesi mümkün olmuştur. Bu başarıların sağlanabilmesinin en önemli nedenlerinden biri, Aristo kozmolojisinin ereksel ve niteliksel açıklamalarının terk edilmesidir. Bunların yerine Galileo Galilei'nin ölçülebilirleri ölçmek, ölçülemeyenleri ise ölçülebilir hale getirmek biçiminde özetlenebilecek ilkesi koyularak, evrenin inceleme alanına alınan nesnelere nicelik olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bilim Devrimi'nin en önemli başarılarından biri olan karmaşık görünen gerçekliğin aslında belirli bir düzene sahip olduğunun ortaya çıkarılmasına "sosyal bilimler" de uzak kalamamıştır. Karmaşık görünen gerçekliğin aslından kendiliğinden bir düzene sahip olduğu fikri, Smith ile iktisadi düşünceler tarihinde yerini alırken, bu aynı zamanda klasik ekonomipolitikten, neoklasik iktisada devredilen bir fikir olarak iktisadi düşüncede korunmuştur. Ancak neoklasik okul bununla yetinmemiştir. Klasik ekonomipolitik düşüncesinde çok belirgin hale dönüşmemiş olan karmaşık gerçekliğin niceliksel analizini öncekine göre çok daha güçlü bir biçimde araştırma gündeminin konusu haline getirmiştir. Bu anlamda Galilei'nin fiziksel evreni niceliksel olarak ifade etme çabasının bir benzerini Walras'ın sosyal evren iktisadi bölümü için geliştirmek istediği öne sürülebilir." (Öziş, 2016, s. 1242)

Bu dönemde parlayan "**geometri**" yaklaşımında eş kenar üçgenin eş açılı oluşu gibi iktisadında ortaya koyduğu kurallarda tartışmaya yer olmayacak biçimde "**kesin (purely)**" doğrular olması gerekliliği yönünde görüşler ortaya atılmıştır. Doğa bilimlerini yapısı gereği "**a priori**" ön kabullere uygun bir kesinlik yaklaşımı tutarlılık

gösterebilecekken epistemolojik bağlamda saf bir iktisat teorisi oluşturmak pek mümkün değildir. Kendisi ile çelişki taşıyan durumlarda gerçekliği dönüştürmek suretiyle ideolojiye kayma tehlikesi bulunmaktadır. İktisat teorisi anlamında tutarlı bir yapı oluşturmaya çalışılsa da iktisat sosyolojisi, iktisat tarihi, iktisat politikası, davranışsal iktisat gibi alanlar sürece dahil edildiğinde bu kabul eleştiriye açık sonuçlar doğurmaktadır.

Akademide öğretim modellerinde iktisadi düşünce tarihi ders olarak okutulmasına rağmen metodolojik iktisat anlayışındaki pozitivist etkinin kabul görmesinden dolayı gereken önem verilmemektedir. İktisat biliminin gücünün ve kesinliğinin doğa bilimleri gibi pozitif bir bilim olmakla sağlanacağı anlayışı matematiksel teoriyi ön plana çıkarmaktadır. Pozitif bilimlerin tarihleriyle bağının kopukluğu iktisat tarihiyle ilgilenen iktisatçıları da gereksiz kılmaktadır. Pozitivist yaklaşımın bilimsel yaklaşımdaki yeri iktisadi düşüncenin disiplin içinde ön plana çıkmasına izin vermemektedir. Doğa bilimlerinin iktisadi yaklaşımda aldığı yere oranla iktisadi düşünce zayıflayarak yerini sosyal fiziğe bırakma eğilimiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu anlayış Adam Smith'in, Newton'ın bilimsel metodolojisini etiğe uyarlayarak atomistik ve mekanistik bilim felsefesini de politik iktisada uyarladığı ifade edilmektedir. (Levent, 2019, s. 34)

Neo klasik iktisatla adı birlikte anılan ana akım iktisadın buradan hareketle şekillenerek gelişim gösterdiği kabul edilir.

2.2. Ana Akım ve Heterodoksi Çarpışması

“**Ana akım iktisat**”, literatürde adı neoklasik iktisatla anılan ve kullanım alanına göre ‘ortodoks’ ve ‘geleneksel’ iktisat gibi kavramsallarla aynı çerçevede kullanılmaktadır. Günümüzde sahip olduğu güce paralel ana akım olan yaklaşım, zamana bağlı olarak ana akımın dışında kalabilecektir. Ana akım iktisatçılar daha çok sistemlerini kurdukları matematiksel formülasyon ve iktisadi düşünceye mesafeli olan yaklaşımlarıyla anılmaktadır. Ana akımı bu özelliklerle kodlamanın bazı güçlükleri bulunmaktadır. Ortodoks iktisadın dışında kalan heterodoks iktisatçılarda matematiksel formülasyona dair görülen unsurlar söz konusu olduğunda bu tip kati sınıflandırmaların ayırt edici özelliği anlamını yitirmektedir. Zira heterodoks

yaklaşımlarıyla bilinen Keynes ve analitik marksistlerin teorilerinde matematiksel formülasyonu kullandıkları görülmektedir. Farklı bir bakış açısıyla konuyu ele alacak olursak, ana akımla ismi müsemma olan neo klasik iktisadı ilk anan Veblen'in o dönem kastettiği şeyin kurumsal iktisat olduğu bilinmektedir. Kurumsal iktisadın bugün eski gücüne sahip olmadığı ve ana akım olmaktan çıktığı gözlemlenmektedir.

Ana akım iktisadı bu bakış açısının aksine sosyolojik bağlamda tanımlamak, diğer iktisat okullarının ve farklı yaklaşımların da ana akıma katılmasını sağlamak açısından önemlidir. Bu yaklaşımla ana akımın zamana bağlı olarak gösterebileceği değişimlere imkan sağlanmış olunur. Dequech ve Colander gibi iktisatçılara göre entelektüel bağlamda sağlam fikirler ve yeni okulların ürettiği düşünceler içsel bir tutarlılıkla birbiriyle uyum sağlamasada farklılıklarına rağmen sosyolojik ana akım yorumuyla bu çatı altına girebilir. Ana akımla birlikte anılan ortodoks iktisat kavramsal olarak yaklaşımın dogmatik ve statik yönünü ihtiva etmektedir. Zira ortodoks kavramı sabit bir düşünce geleneğine ifade etmektedir. Bu kavramla iktisat tarihçileri yakın dönemin hakim olan ekolünü işaret ederken kastedilen yaklaşım ise neo klasik iktisattır. Ortodoks iktisat metodoloji olarak matematiksel formalizmi esas alarak konudan ziyade tekniği ön plana çıkartan bir yaklaşımdır. (Bilir, 2019, ss. 67-69)

20. yüzyılın son çeyreğinden günümüze iktisadi düşünceye dair bilimsel yayınların, seminer ve sempozyumların sayısındaki artış Ortodoks iktisadın yanı sıra heterodoks iktisat yaklaşımının hızla geliştiğini ve alana ilginin yoğunlaştığını göstermektedir. İktisadi düşünceye dair yapılan çalışmalar heterodoks iktisadın ortodoks iktisada alternatif olarak, ana akımın önlenemez yükselişi karşısında fırsat sunmaktadır. Neo klasik iktisadın dışında kalan ve karşıt görüşleriyle ortaya çıkan marksist iktisatçılar, politik iktisatçılar, kurumsal iktisatçılar için heterodoksi geniş bir alan sağlayarak iktisadi düşüncenin gelişmesine imkan tanımaktadır. Ortodoks yaklaşımın iktisadın felsefi düşünce ile tekrar bir araya gelmesine katkı sağlamaktadır.

Post-otistik iktisat yaklaşımı, 2000 yılında Fransa'da bir grup iktisat öğrencisinin "**autisme-economie**" isimli bildiriyle ana akım iktisat görüşünün eğitim müfredatında matematiğin araçsallaştırılmaktan ziyade amaç haline geldiğini

vurgulayarak eleştirel iktisadi yaklaşımlara eğitimde yer yerilmemesine tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ana akımın sosyolojik koşulları göz ardı ederek epistemolojik konuları hesaba katmaksızın iktisadın doğa bilimi olarak algılanmasına karşı çıkmaktadır.

İnsan yaşamına dair gerçekliği niceliksel değerlere hapsederek güncel sorunlarda manevra kabiliyetini yitiren otistik iktisada karşı Post-otistik iktisat olarak reaksiyon göstererek farklı iktisadi görüşlerle varlığını ortaya koymuştur. Ortodoksiyi ortaya çıkaran Neoklasik iktisada muhalif olan heterodoks iktisat, sahip olduğu zıt paradigmalardan ve sosyolojik analiz özelliğiyle bir okul olma özelliğine sahiptir. İktisat teorisinde konjonktürel etkiye sahip politikalar, sosyo-kültürel alt yapı, insan tipolojisinden kaynaklı davranış biçimleri ve alışkanlıklara bağlı dönüşümlerle etkinliğini yitirebilir. Heterodoks ve Post-otistik yaklaşıma göre iktisadi yapı katı bir tekliği barındırmayacak kadar karmaşık ve değişkendir. (Erkan, 2016, s. 31)

Bu tezde hedeflenen amaç ve ortaya konulan yaklaşım Ortodoks özelliklerden ziyade heterodoks iktisadın ilkeleriyle yola çıkmıştır. Tabii olduğumuz yaklaşımın sınırları içerisinde bulunan kurumcu iktisat, marksist iktisat, nöroekonomik iktisat, feminist iktisat gibi çoğaltabilecek yaklaşımların toplumsal fayda ve ahlaki vasıflarında artı değer oluşturan yanları kabul edilirken, eleştirilmeye muhtaç olan taraflar ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.3. Bilim Felsefesi Bağlamında İktisat

Bilimin kurumsallaşma süreci doğa bilimlerinin fiziğin kazandığı güç ve kabul ile kendini bulmuştur. Bu süreçte sosyal bilimlerin doğa bilimlerini takip ederek kurumsallaşma yönünde attığı adımlar ise bilim felsefesi ve metodoloji çalışmaları ile varlık göstermiştir. Sosyal bilimlerin içerisinde bu yöntemi öncü olarak izleyen bilim olarak iktisat karşımıza çıkmaktadır. Doğa bilimlerinin yöntemsel taklidi olarak ifade edilen fasılda asıl vurgu bilimsel bir yöntemle sahip olmadan kaynaklı güçtür. Klasik fiziğin başarısının altındaki yöntemin sosyal bilimlerde uygulanabilirlik imkanlarının zayıflığı, felsefi düşüncenin geçmişe öykünmeyle eş tutulması sosyal bilimlerde yeni bir tanımlama ihtiyacı ortaya çıkarmıştır.

İktisada bilimsel bir kimlik kazandırma yolunda yirminci yüzyıla gelindiğinde, bilim felsefesi olarak ortaya atılan yaklaşım bilimler için terkedilesi bir mirasa sahip olan felsefi düşüncenin silüetindeki değişimden başkası değildi. Bilim felsefesi kavramı zamanla iktisat metodolojisi adıyla arzuladığı bilimsel kimliğe kavuşurken, aynı zamanda bu süreç onun felsefi düşünceyle olan bağını da tekrar tahsis edecektir. İktisadı, yöntem olarak önce bilim felsefesi ardından iktisat metodolojisiyle kurumsallaştıran bu anlayış yirmi birinci yüzyılda iktisat felsefesi olarak ifade edilebilecek bir alan oluşturmuştur.

“Modern bilimi anlamlandırmak için bilim düşüncesinin geçirdiği aşamaları, dallanmaları ve kavramları gözden geçirmek faydalıdır. Antik çağdan bu yana süregelen tartışmalardaki kavramlar değişkenlik gösterse de, güncel bilim kavramına ulaşana değin belli başlı noktalar her zaman ön planda olmuştur. Grekler, -varlık bilgisi- doğa alanı (pyhsei) ve doğal olan Theoria ile toplumsal olarak (thesei) insanların koymuş olduğu ilkeler ile oluşan -oluş bilgisi- Historia ayrımını yapmışlardır. Diğer önemli nokta, Theoria (varlık bilgisi) ile Emperia (oluş bilgisi) ayrımı olmuştur. Orta çağa gelindiğinde Agustinus’un şekillendirdiği Eskaton (Tanrı Mahkemesi) kavramı ile tarih (Historia) bakış açısı belirmiş ve Tanrı’ya imanı amaçlayan her şeyin ilahi varlıkta nihayetleneyeceği görüşü yaygınlaşmıştır. Orta çağın ardından Bacon ile yeni bir açılım olmuş, Empirist bir yaklaşımla Historia ve Theoria ilişkisinde Historia’nın bir tür bilim değil, yarı bilimsel edebi bir tür olduğu kavrayışı gelişmiştir. Bu düşüncede, Theoria ile Emperia birlikte Scientia (bilim) kavramına ulaşır. Thomas Hobbes için, empirik bilgi bilime yol açarken, historik bilgi ders çıkarılabilecek edebi bir kaynaktır. Locke’da benzer düşünce içerisinde değerlendirilebilir. David Hume ise bilimi empirik olarak temellendirirken, historik olan üzerinde ise bilimselleştirme denemesine girişmiştir. Historik olana psikolojik bakış açısını yerleştirerek bilimselleştirir. Bu bir çeşit “toplum bilgisine” doğa bilgisi yaklaşımıdır. Descartes’in geliştirdiği rasyonalizme göre historik bilgi, nakledenin öznel yargısından dolayı güvenilir değildir; matematiksel doğa bilimi ise güvenilirdir. Leibniz’e göre, empirik bilgi olgusal doğru, akıl bilgisi ile birlikte ele alınmalıdır. Akılsal doğru, matematik olduğu için güvenilirdir. Aksine, historik bilgide akıl bilgisi kullanılmaz ve bu sebeple güvenilir değildir. Historik bilgi olasılıklı bir bilgidir. Doğru olup olmadığı kesin ve net olarak bilinemez. Düşünce tarihinde, Historia kavramı ile tarihte bir ereksellik arayışı ve bir nihayete ulaşma, sonucunda da sürekli ve değişmeyen kanunlara hükmetme eğilimi belirgin bir biçimde yer alır. Alman idealizmi “tinsel yasalara”, Aguste Comte “pozitif yasalara”, Marx ise “materyal yasalara” önem vermiş ve bu tarihsel akışın belirli bir yönde olduğunu düşündürmüştür.”(Benligiray, 2014, ss. 5-6)

Burada ifade edilen görüşlerden belki de akılda kalan en önemli şey bilim yolunda bilgiye dair kadim gelenekten modern döneme kadar ortaya konulan yaklaşımların çokluğu olacaktır. Grek filozoflarından ortaçağ düşünürlerine, aydınlanma

felsefesinden modern döneme varıncaya değin bilim düşüncesi pek çok kırılmaya uğrayarak değışim ve dönüşümle birlikte sürekli bir ilerleme göstermiştir. Söz konusu ilerleme pozitif bir övgüden ziyade dinamizmi ifade eden yönüyle ele alınmalıdır. Bilimin düşüncesinin gelmiş olduğu nokta ütöpk öğretilerin altın çağ olarak gördüğü maziye öykünmeyi öze dönüş olarak kabul eden bir anlayıştan uzaktır. Felsefeyle olan mesafesi bu anlamda metafizik düşünce ve öğretileriyle olan bağı zayıf tutma, irtibatsızlaştırma çabası olarak okunabilir. Bilimsel felsefenin kurucu olarak görülen David Hume'un metafiziğin belini bükecek eleştirileriyle kurmaya çalıştığı bilim düşüncesi bu çabanın dışı vurumudur.

“Örneğin Tanrı-bilim (Theology) gibi pek gösterişli, nerdeyse kutsal bir ad altında toplanan bütün bilgiler; sonra "metafizik" denilen ve ilkçağdan beri nerdeyse bütün bilimlerin anası ve örneği sayılan bilim dalının ortaya koyduğu bütün bilgiler henüz eleştirici bir olgunluğa erişmemiş insan düşüncesinin "doğru" diye oyalandığı, kendini aldattığı bir sürü hayalden, bilgi görüntüsünden başka bir şey değildirlere. Hume'a kalırsa, bütün bu çeşit bilgilerle yüklü ne kadar kitap varsa hepsini ateşe atmalı; yoksa başka türlü onların insan düşüncesini çelmekte, hatta zehirlenmekte devam etmeleri önlenemez.”(Batuhan, 2012, s. 122)

Hume, her ne kadar döneminde düşüncelerinden ötürü dinsizlikle suçlansa da bu durumu salt dini alana olan mesafesiyle açıklamak yeterli olmayacaktır. Zira sadece klâsik metafiziğin değil, aynı zamanda Newton fiziğinin hakimiyetini sarsacak eleştirileri de bulunmaktadır. Felsefenin en büyük gücü olan tüm bilimlerin insan doğasıyla olan ilişkisine yaptığı atıf özellikle sosyal bilimlere için önü alınamaz bir gerçeklik olarak katkı sağlamıştır. Modern bilimin ise bu gerçekliği ıskalayan temel kabulleri bulunmaktadır. Evrenin işleyişini toplumsal süreçlerle birlikte determinizme bağılı olarak açıklayarak sabit yasalar çıkarma anlayışı, insan doğasına bağılı olan etkenleri ihmal etmeksizin kendini gerçekleştirememesine sebep olmaktadır.

Sosyal bilimlerde toplumsal gerçekliği nesnel bilgiye ulaşmak adına Newton mekaniğinden esinlenen sabit yasalara dayandırma çabası içerisinde felsefe dışlanırken aynı zamanda bilimsel çabanın kendini sorgulama vasfı da ortadan kaybolmaktadır. Sadece ana temasını inceleyen bilim, felsefeye ait bütüncül eleştirel tavrı kaybetmesinden dolayı yöntemini ve kavramsal yapısını sorgulayan bir çalışma üretmez.

Modern bilimin hususiyetleri bağlamında felsefe, modern bilimin sahip olduğu hâkim değer yargılarının ve kavramların taşıdığı anlamı eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamaya kapı aralar. Bu bilim anlayışıyla şekillenen disiplinler sahip olduğu kavramsal örgüleri, yöntemleri ve birbirleriyle olan ilişkileri bakımından toplumsal yapının çerçevesini aşmamış olmalarına rağmen, evrensellik ve kesin bilgiye ulaşma gayesi taşımaktadır. Fakat felsefi düşünce bağlamında evrensel ve mutlak bilgi söz konusu olmamakla birlikte ancak 'ideal' olandan bahsedilmesi mümkündür. Bu anlayışın dışına çıkılması dogmatizme yol açarak ideoloji tartışmalarına neden olmaktadır (Şimşek, 2012, ss. 27-28).

Doğa bilimlerinin elde ettiği hakimiyetin etkisiyle bu modelin sosyal bilim anlayışına uygulanma çabasına epistemolojik bağlamda pek çok eleştiri yapılmıştır. Bunların başında pozitivist dayalı free-value olarak anılan değerden arınmışlığı ifade eden bilimci yaklaşım gelmektedir. İnsan faktörünü etkisiz kılan bir bilim anlayışıyla mümkün olabilecek bu tavır sosyal bilimin alanına ve sahip olduğu dinamiklere ters düşmektedir. Doğa bilimlerinde dahi bilim insanlarının evrene dair deney ve gözlemlerinin dahi kendi kurgu ve kavramlarıyla şekillenmiş olması bir dünya görüşüne bağlıyken, değerden arınıklığı mutlak manada içinde barındıracak bir anlayış imkanı değildir. Bu durum sosyal bilim için düşünülecek olduğunda içerisinde kültürü ve yoğun insan faktörünü barındıran bir alanda karşılıklı etkileşim tamamen ortadan kaldırılabilecek bir unsur değildir. Öyle ki bu durum sosyal bilim alanında çalışan bilim insanlarını bir fikrin ideoloğu olma suçlamasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Türk Modernleşmesi üzerine yaptığı çalışmalarla sosyoloji alanında saygın bir kimliğe sahip olan **“Şerif Mardin’de”** bu eleştirilere maruz kalmış bir sosyal bilimcidir. **“Bediüzzaman Said Nursi Olayı/Modern Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişim”** isimli eserinin ardından çalışmaya konu olan çevrelere yakınlaştığı iddia edilerek tespitlerinden dolayı bilimsel kimliğini kaybettiği yönünde eleştiriler ortaya atılmıştır. Kongar, söz konusu eserdeki görüşlerinden ötürü Şerif Mardin’i; ‘Din/Tarım toplumlarının feodal kalıntılarına dayalı olan ve bu nedenle de yanlış olan bu tezi onu: Temel Hak ve Özgürlüklere dayalı Çağdaş Demokrasi kavramının altını oyan “Çoğunluk Diktatörlüğünü” din üzerinden meşrulaştıran bir ideolog...’ olarak tanımlamaktadır(Kongar, 2017). Şerif Mardin üzerinden yapılan tartışmalar Türkiye

Bilimler Akademisi (TÜBA) üyeliğinin sorgulanmasına yol açarak oluşan baskılarla üç kez üyeliği engellenmiş, ilerleyen yıllarda akademinin şeref üyesi seçilmiştir(Aktay, 2017).

Şerif Mardin örneğinde görüldüğü gibi sosyal bilimlerde değerden arınıklık yada nesnelliği bilimin temel paradigması olarak kabul etmek matematiksel kalıplar ile formüle edilemeyecek bir alanı bilimselliğin dışına iterken bilim insanını da itibarsızlaştırmaktadır. Bu noktada sosyal bilimleri felsefeyle buluştururken nesnelliği mutlaklaştırmak yerine doğruya ulaşma yolunda felsefi yöntemin eleştiriye açık olma vasfından yararlanmak faydalı olacaktır. Zira nesnellikle hedeflenen bilim insanının tarafsızlığından ziyade bilimsel yöntemin niteliğine bağlıdır.

“Hakim ortodoks iktisat, bir bakıma, uygulamalı matematiğin bir alt dalına dönüşmesi, tam bilgi varsayımına sürekli tutunması, akılcılığı 19, dengeyi, belirsizliği kesinlik sorunsalı içinde tanımlamasının getirdiği içe kapanmayı, sosyal bilimlerin diğer dallarını kendine tabi kılarak aşmaya çalışmaktadır. İktisat yazınına hakim olmasına rağmen iktisadi düşünce dünyasında sayıca az olmakla beraber heteredoks olarak tanımlanabilecek diğer iktisat okul ve yaklaşımları tarafından sürekli eleştirildiğinden hükümrân değildir. Sorunun, felsefi - yöntemsel boyutu dışarıda bırakılarak ve hakim ortodoks iktisadın yaklaşımını ters yüz ederek çözüme ulaşılabileceği düşüncesinin Hegelci olduğu kabul edilebilir. Zıt olana yönelme, ters yüz etme gibi felsefi cambazlıklar yerine doğru (hakikat) arayışının sosyal bilimlere açma, buluşturma, birlikte hareketine ön ayak olabilecektir. Felsefeye getirilen açıklık, dil sorununa kilitlenmenin açılması, bilim - metafizik ayrıştırması için sahip olunan kriterler, tündengelim - tümevarım zıtlığı yerine her iki yöntemin ayrılmaz bütünlüğü ve dengesinin yeniden öne çıkması, apriori - a posteriori felsefi rekabeti yerine, felsefi bütünlüğünün ortaya çıkarılması, indeterminizmin tüm bilimler açısından önünün açılması 20. Yüzyılın kazanımlarıdır. Bu kazanımlar kesinlik arayışı yerine doğru arayışına katkıda bulunabilecek gelişmelerdir. İktisat düşüncesinin bugün ulaştığı kıvam, hakim ancak hükümrân olmayan ortodoks iktisadın kullandığı yöntemin reddedilmesi, temel varsayımların terk edilmesi, geleceğin geçmişe ve bugünkü bilgiye dayanılarak belirlenebileceği fikrinin dışlanması, indeterminizmin yani 'geleceğin açık' olduğu anlayışına sahip çıkacak güç ve bilinçtedir.(Alada, 2004, ss. 15-16)”

Philip Frank’ın bilim ve felsefenin birbirinden ayrılmazlığını açıklarken Descartes’ten aldığı ağacın yapısına dair anlatım konunun anlaşılmasında önemlidir. Yaptığı anatomik tasvirde ağacı meydana getiren köklerini metafiziğe, ana omurgası olan gövdeyi fiziğe ve ürünlerini taşıyan dallarını ise uygulamalı fiziğe benzetmektedir. Onu köklerinden ayırmanın bilimsel yöntemin işleyişinde kopmalara yol açacağını,

felsefe olmadan ana hatları kavramanın imkansızlığını vurgulaması bilim felsefesinin önemini ortaya koymaktadır(Kara, 2017, s. 395).

2.4. İktisat Metodolojisi ve Eğilimleri

Çalışmanın bu bölümünde iktisat metodolojisine yer verilmiş olması tezin üçüncü bölümünde ortaya konulacak olan iktisadi görüş, varsayım ya da teorilere yöneltilecek eleştirilerde metodolojinin etkisi ile kendisine saçak altı oluşturan bu yaklaşımların arka planını daha iyi kavramaktır. Aksi takdirde metodolojik bir çalışmanın sınırlarının genişliği göz önünde bulundurulacak olursa bu çalışmanın kabına sığmayacak genişlikte olduğu ve konumuzun maksadını açacağı idrakiyle bu bölüm kaleme alınmıştır.

İktisat metodolojisi, iktisadın yöntem bilim açısından kuramsal sorunlarını inceleyen bir disiplindir. Bu yönüyle yöntem bilimcilerinin çalışma alanları ile iktisatçıların ele aldığı konular farklılık arz eder. İktisatçılar, iktisadın alanına giren konulara dair tutarlı yaklaşımlar üzerinden teoriler üretmek ve iktisadi gerçekliğe dair varsayımlar ortaya koymaya çalışırken, iktisat yöntem bilimcileri iktisatçıların ortaya koyduğu yaklaşımların yöntemsel olarak incelenmesini konu edinmektedirler. İktisat metodolojisi, iktisat teorisyenleri tarafından iktisadi gerçekliğe dair ortaya konulan yaklaşımlarda takip edilen yöntemleri incelemeye çalışmaktadır.

İktisat metodolojisinde iktisadın yöntem sorunlarını incelenirken, betimsel ya da kural koyucu olmak üzere iki ayırım söz konusudur. ‘Kural koyucu yaklaşım’ bilimsel parametrelerin mantıksal tutarlılığını ve doğruluğunu pekiştirip ona meşruluk kazandırma işlevine sahipken, ‘betimselci tavır’ söz konusu varsayımların sorgulanmasına imkân sağlayan bir rol üstlenmektedir.

Burada iktisadi anlamda ortaya konulan varsayım ya da teorilerin bilimselliğini ortaya koymanın esas teşkil etmesi gerekliliğinden yola çıkılacak olunursa bilimselliğin temel özelliklerini ele alarak yol almanın önem arz eden bir yanı vardır. Özellikle doğa bilimlerinin kategorik özelliklerinin en başında gelen ölçüt nesnelliktir. Sosyal bilimlerin de yöntemsel olarak doğa bilimlerine olan öykünmesinin getirisi

olarak bu bakış açısından nasibini aldığını söylemek mümkündür. Bilimin nesnellik özelliği, bilimsel bilginin zaman mekân fark etmeksizin kişi ve toplumların özelliklerine her şartta uygunluk ve değişmezlik göstermesini gerekli kılmaktadır.

Ülkemizin önemli iktisatçılarından Ahmet Güner Sayar'ın da hocası olan **Hutchison** yöntem tartışmalarını ancak iktisadi krizler, faiz politikaları ve dış ticaret kuramı gibi alanların sorunlarına bulduğu çözümler oranında anlamlı bulmaktadır. Buna imkân sağlamayan yöntem tartışmalarının yeni arayışları beraberinde getirmesinin gerekliliğine inanırken bu anlayışın ampirik kanıtlamayı merkeze alan bir yöntemle gerçekleştirebileceğine inanır. Kendisini radikal ampirist olmakla tavsif ederken bunun öznel bir durum olmaktan ziyade **Popper, Russel, Wittgenstein** gibi bilim felsefecilerinin de doğruluğunu kanıtladığı bir yöntem olarak sunmaktadır. F. Machlup'un kendisine yönelttiği 'ultra ampirist' ifadesi aslında abartılı nesnel gerçekliğin eleştirisidir. (Buğra, 1995, ss. 240-241)

Hutchison, bilim felsefesinde ortaya çıkan farklı görüşlerinde etkisiyle kırk yıl sonra 1977'de bu fikirlerinde kırılmalar yaşayarak ampirizmi tek bilimsel yöntem olarak ifade etmekten uzaklaşıyor. Öyle ki bilime saygı ekseninde bütün gerçekliği evrensel yasalara bağlayarak temellendirme çabasının gerçeklikten kopuk bir soyutlama çabası olduğunu ifade ederken, söz konusu saygıyı tüm sorunların çözümü olarak gören anlayıştan uzaklaşarak aynı saygının farklı sorunları içinde barındırdığı inancına doğru ilerliyor.(Buğra, 1995, s. 243)

Modern dünyanın özgün ve özgül olanı korumak ve tanımak vasfının yanı sıra sosyoloji ve antropoloji gibi bilimlerle insanı incelerken, insanın beşeri ve coğrafi özgüllüğüne bağlı olarak ayrıma uğrayan bu disiplinlerin varlığı bilimin söz konusu nesnellik vasfıyla ele alındığında çelişkili sonuçlar doğurmaktadır. Zira söz konusu nesnellığe atfedilen anlam büyük kitleler tarafından kabul edilmekle eşdeğer bir anlam ifade etmektedir. Nesnellik bu bakış açısıyla egemen olan kapsayıcı ve insanlığı kuşatan doğrular manzumesinden oluşmaktadır. Bu bakış açısı doğa bilimlerinde kabul edilebilir bir yan bulsa da sosyal bilimler için eleştiriye açıktır. İnsanı merkeze alan sosyal bilimlerde insanın özgül vasfı ıskalanmaksızın bu tür bir nesnellikten bahsetmek söz konusu değildir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSAT AHLAK İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Ahlak, insana ait olan eylem ve ürünlerde bir had olarak insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Her kavim, medeniyet ve bunları oluşturan bireylerin yaşamında ahlakın izlerini görmek mümkündür. Ahlakın sahip olduğu ya da olması gerektiği yer insanın bireysel tekamülünden başlayıp toplumsal süreçlere dair her alanda imkanları konuşularak tartışılmış bir alan olmuştur. Bu tartışmalar içerisinde şüphesiz ki bilimde yerini almıştır. Bilim ve ahlak ilişkisi, bilimin ahlaka aykırılığı sorunsalı, ahlak karşı aklın üstünlüğü, ahlak ve özgürlük gibi pek çok alanda eleştirel düşünceler geliştirilerek çeşitli sorgulamalar yapılmıştır.

İktisadi düşüncenin evrimsel gelişim süreci incelendiğinde Antik Yunan'da Aristoteles ve bazı filozofların faizle ilgili eleştirilerinde en temel haliyle iktisat ve ahlakın bir araya geldiğini görülmektedir. Aristo'nun parayı bir değer ölçüsü olarak kabul etmesi ve paranın faiz amacıyla kullanılmasını onu asıl amacından sapma olarak nitelendirmesi aslında Aristo'nun ahlak felsefesinde karşılık bulan bir görüştür. Faizin parayı ortada söz konusu olan hiçbir mübadele yokken çoğaltan yönünün aile ekonomisine zarar verdiğini vurgulaması iktisat ahlakı anlamında önemli bir örnektir.

Erken dönem ait iktisadi düşüncede benzer örnekler, Hinduizm, Musevilik gibi dinlerle birlikte Hammurabi Kanunları, Orhun Kitabeleri gibi yapıtlarda da görülmektedir. Faiz, tefecilik ve iş ilişkilerine yönelik iktisadi görüşler ve bunlara yönelik ahlaki reddiyeler yer almaktadır. Ahlakın inanca dayalı şekillendiği toplumlarda benzer hassasiyetler bulunmaktadır. Musevilik akaidinde ekonomik hayada dair bazı ölçüler bulunmakta ve bunların başında faiz gelmektedir. İslam'ın öngördüğü hayatın içerisinde ise faiz örneği üzerinden gidilecek olursa bu müessese tartışmaya yer bırakmayacak ölçüde net bir şekilde yasaklanmış bir kurumdur.

İktisadın ahlakla olan ilişkisi ve bu anlamda ortaya konulan eleştiriler toplumsal yapı üzerindeki etkileriyle çalışmanın ilerleyen kısımlarında değerlendirilecektir. Bu değerlendirmede çalışmanın ana hatları İslam İktisadı ve Seküler İktisat olarak adlandırdığımız modern iktisat düşüncesinin yaklaşımlarının toplumsal yaşamı

etkileyen yönleri ahlak perspektifinden değerlendirilecektir. Burada üzerinde durulması gereken konu söz konusu analizde kullanılacak olan ahlakın kimliğidir. Başlıklar üzerinde yapılacak değerlendirmelerde ahlakın dinle ilişkisi gözetilerek metafizik ahlaki yaklaşımlar üzerinden yapılacak tahlillerde Yahudi ahlakı, Hristiyan ahlakı ve İslam ahlakını esas alacağı gözetilmelidir. Zira seküler iktisat olarak değerlendirildiğimiz anlayışın yaklaşım ve teorilerinde ahlakı ihmal eden boyutları İslam iktisat nazariyesinde yer alan anlayışla değerlendirilerek İslam'ın ortaya koyduğu insan modeli ve onun iktisadi eylemlerinin temelleri mukayeseli olarak ele alınacaktır.

İktisadi teorilere dair yapılacak eleştirilerde mevcudun yerine konulacak yeni bir yaklaşım önerisinde bulunurken İslam iktisadının ahlaki ve ideali bulma yolunda eleştirinin önünü açan bir boyutu bulunmaktadır. Modern iktisat düşüncesine göre yol gösterici olan bu kolaylığın sebebi belli sabit naslara göre hareket etme zorunluluğudur. Ama aynı zorunluluk modern bilimin sabitelerine göre İslam hukuku kapsamında ele alınabilecek fıkıh gibi bir alanın içtimai parametresi olan içtihat müessesinin varlığı ile değişkenliğe açıktır.

“İslam iktisadı olarak ifade edilen alan esasında Kur'an, Hadis ve Sünnet'ten alınmış olan öğretilerin bir araya getirilmiş halidir, İslam iktisadı öğretileridir. İslam İktisadı'nın geleneksel iktisat ile olan ilişkisi ise literatürün insan zekâsına, akıl yürütmesine ve deneysel verilere dayanması ile bağıntılıdır. Ana akım iktisat bu üç temelden hareketle hareket eder ancak İslam iktisadı bu üç temelin yanında Kur'an, Hadis ve Sünnet bilgisini de kaynakları arasına almaktadır. İlahi vahiy ile nebevi söz ve davranışlar deney ve tefekkür kadar İslam İktisadının kaynaklarını oluşturmaktadır. İslam iktisadı bu haliyle aslında geleneksel iktisadı besleyen bir konumdur.” (Khan, t.y)

Bu konumun dışında, İslam iktisadına mevcut haliyle küresel bir sistem olma gibi bir anlam yüklemek gerçeği yansıtmayan bir durumdur. Zira bugünkü haliyle bir sosyal bilim olma yolunda varlık mücadelesi güden İslam İktisadı, ana akım iktisada eklenmek suretiyle çalışmalarını yürütmektedir. Hakim bir İslam iktisadı kurma yolunda en büyük sorun olarak görülen faiz müessesine karşı oluşturulan kurumlar dahi modern bankacılık sisteminin farklı bir görünümünden başkası değildir. Yapının işleyişini belirleyen, denetimine tabi oldukları kurumların kurallarıyla diğer finansal kuruluşların bağlı oldukları sistem aynıdır. Basit bir örnekle kâr payı olarak ifade edilen oranların üst sınırının BDDK'nın piyasa faiz oranlarını aşması mümkün değildir.

3.1. Din, İktisat ve Ahlak İlişkisi

İktisadın dinle olan bağı ve özelde ahlakla ilişkilendirilmesi alanın normatif özelliklere sahip olması sebebiyle iktisatçılar tarafından mesafeli durulan bir alan olmuştur. Bu durumun tahlilinde bilimin bugünkü sahip olduğu özellikleri şekillendiren evrimsel sürecinde payı ihmal edilmemelidir. Ana akım iktisadın içerisinde söz sahibi olan büyük düşünürlerin dahi ekonomiye dair din ve ahlak temelli analizleri, pozitif iktisatçılar ve sosyal bilimciler tarafından modern hayatın içerisinde dinin etkisinin sekülerleşme tezi ile giderek azalacağı ve zamanla ortandan kalkacağı yaklaşımı ile gölgede kalmıştır.

Öyle ki Oxford'a din adamı olmak amacıyla giden, David Hume ile olan tanışıklığı sonrası yaşadığı değişimle, bir zamanlar Hutcheson'un da ahlak profesörü olarak görev aldığı kürsüye oturan Adam Smith'in 1759 yılında ortaya koyduğu 'Ahlaki Duygular Teorisi' bahsedilen ilgisizliğin örneklerindedir. Smith bu eserde toplumun doğal düzeninin karakterini formüle etmek amacıyla sempati, özgürlük, ahlak duygusu gibi konuları işlemiştir. Doğanın insanı bir yere eviren doğal temayüllerle bir denge oluşturarak sosyal bir düzen kurduğunu temellendirme düşüncesindedir. (Barber, 1995, s. 34)

Smith'in ahlaki duygular teorisinde bir ahlak profesörü olarak stoacı doğa felsefesinin izlerini görmek mümkündür. Smith söz konusu kuramında bencillik ve çıkar gözetme duygularının varlığını kabul ederken bu durumun yarattığı toplumsal sonuçların olumlu etkisi üzerinde durarak karşılıklı çıkar felsefesinin temel ahlaki amaca uygun olarak doğal yoldan dengeyi sağlayacağına inanır. (Kesici, 2010, ss. 92-93) Bu yaklaşım onun sonradan ortaya koyacağı görünmez el yasasının izlerini taşımaktadır.

Din ve iktisat üzerindeki çalışmalar günümüzde geçmiş tecrübelerden çok farklı bir boyuttadır. İktisadi yaklaşımlar içerisinde dinin etkisini gözeterek ortaya konulan yaklaşımlar, hâkim iktisat anlayışının pozitif iktisadi öncellerken normatif unsurları reddederek metodoloji olarak mevcudu araştıran anlayışının etkisiyle ötelenmiştir. Günümüzde sosyal bilimlerde sekülerleşme tezinin tersine ortaya çıkan görüntülerin belirginleşmesiyle dinin iktisatla ilişkisini inceleyen araştırmalar

daha ilgi çekici hale gelmiştir. Bu durum normatif iktisat anlayışına dayalı çalışmalara ilgiyi artırmıştır.

“Sosyal bilim metodolojisinde pozitif bilgi, fiilleşmiş, yani olgu olarak tanımlanabilecek bir biçim ve nitelik kazanmış gerçekliğe ilişkin bilgileri kapsar. Fakat, sosyal gerçeklik kategorisi sadece olgusal gerçeklikten ibaret değildir; bir de potansiyel gerçeklik vardır. Eski tabiriyle «bilkuvve» gerçeklik. Olgusal gerçeklik, sadece gerçekleşmesi mümkün alternatif potansiyel gerçekliklerden, şu veya bu nedenle birisinin fiilleşmesi sonucunda ortaya çıkar. Potansiyel gerçekliği oluşturan iç dinamiklerinin devingenliği, tek bir olgusal gerçekliğin zorunlu olarak ortaya çıkmasını imkânsız kılacak bir niteliktedir.” (Demir, 1992, s. 1)

Bu durum inanca dayalı ilişki biçimlerini kurumsal bir yapı olarak algılayarak iktisat ile din arasındaki yakınlaşmayı anlamlı kılacak iktisadi analizlere kapı aralamaktadır. Bu yaklaşımla ‘**Din Ekonomisi**’ (**Economics of Religion**) adında yeni bir alanın ortaya çıkması olası hale gelmiştir. Kavramın sunduğu intibanın tersine (iktisadi alana belli dini inanç ve unsurları taşımaktan ziyade) dini inanç ve yaklaşımların iktisat biliminin kavramları ile açıklanması esas alınmıştır. Bunu iktisadın sosyal bilimler içerisinde **emparyal** bir güç olarak genişleme çabasının bir sonucu olarak görmek mümkündür.(Demir, 2013, s. 12)

Ana akım iktisadın oluşturduğu kavramsal çerçeve ve buna bağlı düşünce tarzı, sosyal bilimlerin diğer dallarının çalışma alanlarına giren konuları günümüzde kendi alanına dahil ederek iktisadi analizlere tabi kılmaktadır. İktisadın sahip olduğu bu yayılcı etkiyi olumlu ve olumsuz iki yönüyle ele almak mümkündür. İktisadın bir bilim olarak sahip olduğu yayılcı etkinin olaylara tek yönlü bakan totolojik bir etkiyle alanı kısırlaştırdığına dair eleştirilerin yanı sıra sosyal bilimlerdeki gelişmelere kayıtsız kalmayan açık uçlu bir anlayışa sahip olmasıyla da artı değer sunduğuna dair görüşler bulunmaktadır. (Demir, 2013a, s. 16)

Bruno S. Frey gibi bazı iktisatçılar diğer sosyal bilimler içinde iktisadın sosyal bilimlerin farklı alanlarına ayak uydurmasını hayran verici bir biçimde başarılı bulmaktadır. İktisadın bu yönünü diğer sosyal bilim alanlarına göre gerçek bir meydan okuma olarak görmektedir. (Frey, 2001, s. 7)

Bilim anlayışı içerisinde uzmanlaşmanın sağladığı ayrışma sosyal bilimler içerisinde, doğa bilimlerine göre çok farklı bir konumdadır. Bu farklılık iyi analiz edilirse belki de iktisadın fizik, matematik veya astronomi gibi doğa bilimlerine olan

meyli ile sosyal bilimler içerisindeki alanlara yönelik kapsayıcı ilgisi ve ‘**emperyal**’ bir bilim olma tartışmaları netlik kazanacaktır. Zira iktisadın doğa bilimleri ve sosyal bilimlerle ilişkisi aynı bakış açısı ve gereksinmeden kaynaklanmamaktadır. İktisadın doğa bilimleri içerisinde özellikle fizikle olan ilişkisi, fiziğin dönemi içerisinde tartışmasız bir netlik ve güce sahip olan yönüne öykünme ve onun bu hakimiyette kullandığı metodolojiyi yöntem olarak benimseme girişiminden ibarettir. Bu ilişki biçiminde sosyal bilimler içerisinde gücünü kaimleştirme ve bilimsel duruşunu pekiştirme gibi bir güce sahip olma kazanımları bulunmaktadır. Bu istek saplantılı bir totaliterleşme eğilimden ibaret değilse bilimsel çalışmalara olumlu bir destek sunabilir.

İktisadın sosyal bilimler içerisinde bulunan diğer alanlara yönelmesinde itici güç olarak öne çıkan unsur, konu ve alan ayrımlarıyla uzmanlaşmanın getirdiği farklı bilimler olmasına rağmen toplum bilimlerinin tamamının merkezinde olan insan faktörüdür. Ekonomik düzenin tamamen insan faktöründen etkilenmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, iktisadın insanı ve toplumu inceleyen diğer sosyal bilimler ile olan bağı son derece anlamlı ve tutarlıdır. İnsan faktörünün başta psikolojik, sosyolojik, antropolojik ve teolojik unsurlar olmak üzere tüm farklılıklarıyla incelenmesi ortaya konulan yaklaşımların ve bilimsel yöntemin seyrini değiştirecektir. Zira bu tür etkileşim ile ortaya çıkan çalışmalar sonrasında iktisadın bir bilim olarak evrensel teoriler sunan boyutu eleştirilere daha açık ve sorgulanabilir bir boyut kazanacaktır. Aynı usul ve yöntemlerin farklı insan tipolojilerine, geleneklere, inançlara sahip olan bölgelerde kabul görüş şekillerinin derecesindeki farklılık insan faktörünün doğal bir sonucudur.

“İktisadi yaşayış, nerede ve hangi zamanda olursa olsun, yalnız mal ve eşya yığınlarının bir araya gelişinden ibaret bir madde dünyası değildir. Bütün o yığınların altında ve gerisinde kendine has tavır ve davranışları ile insan gerçeği yatar. Kapitalizmi, söz gelişi, kapitalizm yapan yalnız dış görünüşü ile para, sermaye akımı yahut o akımın gövdeleştirdiği kuruluşlar değil, aynı zamanda belki daha önemli ölçüde çağın tipik insanının davranış biçimi, tercihleri ve bütün bunların toplam ifadesi olan yaşayış normlarıdır. Prekapitalist insan içinde aynı şey söylenebilir. O da içinde yaşadığı dış kalıpların basit bir fonksiyonu olmaktan çok çevreye ve maddi eşyaya belli bir bakış açısı ile, kısaca, bütün bir iç dünyası ile karşımıza çıkar.”(S. F. Ülgener, 2006a, s. 12)

İktisadın sosyal bilimler içerisinde bir bilim olarak doğa bilimlerinden yöntemsel etkilenimlerine rağmen modern kapitalizmin insan davranışları üzerindeki tesiri,

İktisat ile diğer sosyal bilimleri yakınlaştıran bir unsurdur. İktisadi teori ve yaklaşımlar devletin egemen gücü altında politika olarak her ne kadar genel kurallar üretse de kapitalizmin insan davranışlarını ekonomik reflekslerde yönlendiren tarafını gölgeleyemez. İktisadi sistem içerisinde homo economicus olarak tanımlanan bireyin ekonomik konularda kendi içinde mantıklı ve kendisi için en yararlı, en çok fayda sağlayacağını düşündüğü kararları alarak rantını maksimize eden boyutunu analiz ederken sosyal bilimlerin katkısı oldukça önemlidir.

Homo economicus modern kapitalizmin ürettiği bir insan tipolojisi midir? Bu insan modelinin davranışsal anatomisinin analizinde ‘**sosyolojizm**’ in etkisi nedir? **Sosyolojizm**, toplumsal hayat içerisinde meydana gelen olayların temelinde yine bir takım sosyal faktörler bulunduğunu kabul ederek toplumsal olayları açıklarken sosyal hayatın çok katmanlı karmaşık yapısını sosyal bir temele indirgeyerek açıklamaya çalışan sosyolojik anlayış olarak karcımıza çıkar.

Bu anlayışla sosyal hadiseleri, coğrafi, iktisadi, antropolojik, psikolojik, teolojik faktörlerle açıklamak daha gerçekçi bir çözümlenmeye kapı açacaktır. Bu sayılan faktörler ve sosyal bilimlerin çalışma alanı içerisinde bulunan disiplinlerden teoloji ya da ilahiyata dair kavramlar içerisinde yer alan ‘din’ ve ona ait olmakla özdeşleştirilen ahlakın iktisat ile ilişkisi çalışmamızın ana hatlarından. Ahlakın din ile olan ilişkisi bu çalışmada baskın olarak incelemeye alınan bir yaklaşım olmasına rağmen farklı değerlendirmelere açık bir konudur.

Toplumunda karşılaşılan değerler toplamı olarak ahlak, “İslam ahlakı”, “Hıristiyan ahlakı”, “Yahudi ahlakı”, “Budist ahlakı”, “Aristokrat ahlakı”, “Türk ahlakı”, “Hoşgörü ahlakı” gibi tasniflerle ifade edilebilir. Etik kavramında bireylerin ahlak olarak kabul ederek yaşamlarına tatbik ettikleri ilkeler üzerinde düşünme, sorgulama, rasyonel temellendirme girişiminde bulunma durumları söz konusudur.(Aydin, 2011, s. 3)

Etimolojik olarak farklı manalara sahip olsa da ıstılahi anlamda toplumda ahlaka eş görülen ‘**etik**’ sözcüğünü Gordon Marshall, sosyoloji sözlüğünde; ‘genellikle olması gereken şeylere duyulan ilgi’ olarak ifade etmektedir. Marshall’a göre:

“Bilim, (sosyal bilim dahil olmak), fiilen var olduğu haliyle gerçekliği yansıtmaya uğraşmaktadır. Sosyal bilimin değer özgürlüğü ya da değer bağımsızlığı sergileyen bir alan olması gerektiği yolunda bir düşünce doğmasının nedeni bu ayrımdır. Pratikte ise sosyal bilimin araştırma araçları ve

hedefleri, etik etkenlerle kopmaz biçimde bağlıdır. Genel kabul görmekte olan bazı mesleki ilkeler bulunmakla birlikte, insan öznelerle ilgili bir araştırma yapılırken bağlı kalınması gereken etik kurallar bütünü konusunda belirgin bir konsensüs yoktur.”(Marshall, 2003, s. 211)

Etik-Ahlak ayrımının ahlak felsefesi literatürü kapsamında incelenmesi anılan tartışmanın alanını derinleştirecek boyutta genişliğe sahiptir. Çalışmamızda genelde ahlak ve özelde İslam ahlakı üzerinden konuları ele almamız sebebiyle etik-ahlak tartışmasına girmemenin faydalı olacağı düşünülmüştür.

3.1.1. Dini Ahlaktan Seküler Ahlaka

Yaşadığımız çağ maddi ve manevi unsurlar içerisinde nesnelere, eşyanın, değer ifade eden şeylerin eridiği ve zahiren varlık sahasında kalmayı başarabilse dahi muhtevastaki eksilmenin önüne geçilemediği bir zaman dilimidir. İnsanoğlu yaşadığı hayatı ve onun standartlarını etkileyen bu değer kaybının kaynakları konusunda fail hükmündedir. Bahsedilen erimeyi ya da çözülmeyi anlatan en önemli kavramlardan birisi son zamanlarda hayatımızda sıklıkla karşılaştığımız ‘**tüketim toplumu**’ ifadesidir. Toplumsal düzenin devamlılığı hususunda gerekliliği şüphe götürmeyen bir gereklilik olan hukuki kurallar gibi ahlaki kurallarında toplumu ayakta tutan bir unsur olduğu söylenebilir. Ahlaki unsurların sahip olduğu erimeyle birlikte tüketimin amacı ve işlevi de değişime uğramıştır. İnsanın doğası gereği ortaya çıkan ihtiyaçların rasyonel ve değerler ölçüsünde kullanımı, söz konusu ahlaki çözümlerle tüketimi mutluluk ve haz üzerinden sağlanan tatmine odaklı bir hedonizme mahkûm kılmıştır.

Dostoyevski Yer Altından Notlar isimli eserinde erdemli, ağırbaşlı davranmayı kendisine ilke edinen ve nasıl böyle yaşanabileceğini insanlara göstermek üzerine bir gösteriş düşkünlüğüne perestij etmiş, çevresine ışık saçan insanların varlığından bahsettiği bir bölüm vardır.

“Böyle birinin önüne bütün yeryüzü nimetlerini serin; mutluluk denizine, başı kaybolana, hatta suyun üstünden hava kabarcıkları çıkana kadar gömün; elini sıcak sudan soğuk suya sokmadan, yalnız uyuması, ballı-kaymaklı yemesi, bir de insan soyunun tükenmemesine çalışması için önüne bütün zenginlikleri yığın; bakın, bu insan salt nankörlüğü rezilliği yüzünden başımıza ne püsküllü belalar açacaktır!”(Dostoyevski, 2016, s. 45)

Böyle bir ahlak anlayışına sahip kişinin durumunu arzu edilen ahlak anlayışı değildir. Bu örnek sekülerleşmenin beraberinde getirdiği tüketim toplumuna ışık tutan bir tasvirdir. Buradaki sorun iki boyutludur. Birincisi ahlaki bir değeri benimsemeye birlikte bu ahlakın ve beraberindeki değerlerin kaynağıdır. Ahlaki kural tanımaz bir anlayış bu tartışmanın konusu olmamakla birlikte; şayet ortada benimsenen, hâkim olan bir ahlak anlayışı varsa, o ahlakın bunu insan üzerinde bulunan fitri afetlerin sekteye uğratmamasına zemin hazırlayacak bir güce sahip olması gereklidir. Sorunun ikinci boyutu ise beslenen ahlaki kaynağın evrensel değerler üretebilecek saflık ve kapsayıcılığa sahip olmasına karşın insanın bu yükü taşımaktaki dirayeti ile ilgilidir. Çünkü insanın yapısında bozulmaya, bozgunculuğa, nankörlüğe müsait bir yan bulunmaktadır.

İslam'ın birincil kaynağı olan **Kur'an - ı Kerim**'de bu konuyla alakalı pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan insanın fitri özelliklerine dair en çarpıcı olanlardan birisi **Adiyat Suresinde** geçen; 'İnsan Rabbine çok nankördür' ayetidir. İlgi uyandıran boyutu ise ayetin devamında, 've kendisi de buna şahittir. Şüphesiz ki o, mal sevgisi sebebiyle çok katıdır' ifadesidir. Yine **İbrahim Suresi** 34. Ayette 'şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür' ifadesine yer verilmiştir.

Dostoyevski'nin insana dair yaptığı tasvirlerde belki bu ayetlerden kitabi bir bilgiyle haberdar olma durumu söz konusu olmasa Fussilet Suresi 53. ayetin tesirinin üzerinde görüldüğü söylenebilir. Söz konusu ayette 'insanlara kendi nefislerinde ayetlerimizi göstereceğiz' denilmektedir. ("KUR'AN-I KERİM | 481. Sayfa | Fussilet Sûresi | Meal—Diyanet İşleri Başkanlığı", t.y.)

İnsanın bu hakikatleri salt araştırma, akletme ve tefekkür yoluyla hayatın içerisinde müşahede etmesi tüm boyutlarıyla gerçekleşme dahi bir kavrayış söz konusu olabilmektedir.

Yahudilerin faizin insan üzerindeki afetlerini bilmesine ve faize karşı kendi lobileri içerisinde geliştirdikleri ahlaki kural ve ölçüleri dünya üzerindeki ticari ilişkilerinde evrensel bir ilke olarak kabul etmedikleri bilinmektedir. Din yaşamın en küçük bir parçasına dahi etki eden bir güç iken Yahudilerin bunu kendi alanlarına hapseden tutumları söz konusudur. Werner Sombart, 'Yahudiler ve Modern Kapitalizm' isimli

eserinde; Yahudi dinini kapitalizmle aynı fikirlerin şekillendirdiğini ve aynı ruhun bulunduğunu ifade etmektedir.

“Doğmasına yol açan özel durumların izleri Yahudi dininde hala gözlenmektedir. Bütün mantığında bize bir anlığın yaratılması olarak bir organizmalar dünyasına yansıtılan düşünce ve amaca sahip bir şey olarak mekanik ve sanatlı bir biçimde yapılmış, yok etmeye ve Doğa'nın krallığını fethedip onun yerine kendini geçirmeye karalı bir şey olarak çarpıcı gelen bir yan vardır. Kapitalizm de sahneye böyle çıkar; Yahudi dini gibi doğal, yaratılmış dünyanın ortasındaki yabancı bir öge olarak; o da onun gibi kaynaşan dünyanın ortasında planlı ve tasarlanmış bir şeydir. Bu dikkat çekici özellikler demeti tek bir sözcükler bir araya gelir: Akılcılık. Akılcılık kapitalizmin olduğu gibi Museviliğinde karakteristik özelliğidir; Akılcılık ya da entelektüalizm her ikisi de sorumsuz mistisizm ve sanatsal esinini duyuların tutku dünyasından alan o yaratıcı gücün öldürücü düşmanlarıdır. Yahudi dini gizem tanımaz ve belki de yer yüzünde bunları tanımayan tek dindir. İbadet edenin kendini Tanrıyla bir hissettiği bir vecd halini, diğer bütün dinlerin en yüce ve en kutsal saydığı bir koşulu tanımaz.”(Sombart, 2016, s. 195)

Metafizik boyutuyla dinlerin en kapsamlı unsurların biri olan ahlak, bahsedilen şekliyle Yahudilerde akli ve rasyonaliteyi merkeze alarak cemaat dışında bireysel ve çıkarıcı bir refleksle tipik bir **'homo economicus'** un özelliklerini yansıtır.

Bu noktada konunun anlaşılmasında katkı sağlayacağını düşündüğümüz bir örneği sinema sanatından bir alıntıyla birleştirelim. Yönetmenliğini Bruce Beresford'un yaptığı **“Bayan Daisy ve Şoförü”** yoksulluk günlerini unutmamış olmasına rağmen cimriliğiyle göze çarpan, zengin, yaşlı ve yalnız bir Yahudi kadın ile siyahi şoförünün dostluğu üzerine kurulu bir öyküdür. Filmin ana teması ırkçılık üzerine kurgulanmıştır. 1960'lı yıllarda Amerika'da yaşamı konu alan filmde Ms. Daisy, Noellerde asla hediye vermeyen, son derece tutumlu ve her hafta sinagoga giden tipik bir Yahudi'dir. Film, yaşlılığı sebebiyle oğlunun annesinin yanına şoför olarak işe aldığı afroamerican bir Hristiyan olan Hoke ile Ms. Daisy arasındaki günlük yaşam içerisinde ırkçılığa dair verdiği mesajları içermektedir.

Filmin çalışmamızı ilgilendiren bölümü ise Martin Luther King'in kilisede vereceği bir vaaza davetli olan Ms. Daisy'nin, oğluyla bu davete birlikte katılmak üzerine aralarında geçen diyalogdur. Ms. Daisy'nin oğlu Boolie ticaretle uğraşan bir Yahudi olması ve ekonomik ilişkilerinin bağlı olduğu cemiyet içerisinde bu durumun hoş karşılanmayacağı düşüncesiyle annesinin söz konusu davetini sıkılarak, çekingenlikle

reddetmektedir. Boolie, Amerika’da o dönem yükselmekte olan güney Yahudi burjuvazisini temsil eden bir duruşa sahiptir. Ve söz konusu dönem orta sınıf beyaz egemenliğinin hâkim olduğu bir dönemdir. Boolie, hâkim yönetici sınıf olan beyaz aglosakson kültürüne sahip olmamasına rağmen Martin Luther’in konuşmasına katılarak üst orta sınıf beyaz egemenliğini rahatsız edeceği ve ekonomik ilişkilerinin zedeleneceği kaygısıyla bu daveti kabul etmez.

Homoeconomicus olarak tanımlanan insan profilinin, filmdeki Boolie karakteriyle ete kemiğe bürünmüş halini sanatın çarpıcı etkisiyle sosyal hayatın içerisinde gözler önüne seren bir sahnedir anlatılanlar. Boolie’nin katılmadığı davette **Martin Luther** kitlelere şu şekilde seslenmektedir:

“Tarih bu sosyal geçiş döneminin en büyük trajedisini kaydetmeye devam ediyor. Bu trajedi sadece kötü insanların şiddet eylemleri ya da aşağılayıcı sözleri değil, aynı zamanda iyi insanların şok edici sessizliği ve kayıtsızlığıdır. Neslimiz sadece karanlığın çocuklarının eylem ve sözleri için pişmanlık duymak zorunda kalmayacak, ayrıca ışığın çocuklarının korku ve duygusuzluğu için tövbe edecektir.”(Beresford, 1989)

3.1.2. İslam İktisadı ve Ahlak

İktisat, konusu itibariyle iktisadi faaliyetleri ele alan bir bilimdir. İnsanların yaşamını idame ettirebilmeleri için bir zaruret olarak beslenme, barınma vb. çabalar içerisinde bulunarak iktisadi faaliyetler gerçekleştirirler. Bu faaliyetleri, modern dünyada hakim iktisat anlayışı ve egemen dünya düzeni içerisinde farklılıkların göz ardı edilmesine karşın, insanların kendi kültürel özellikleri, ideolojileri, inançlarını içeren değer yargılarına göre tanzim etme istek ve eğilimleri ortaya çıkmaktadır.

Klasik İslami ilimler tasnifi içerisinde İslam İktisadı olarak anılan bir ilim olmamakla birlikte, “İslam iktisadı”nı İslam ilim tasnifine sonradan girmiş olarak anılan “ulum-ı dahile” den saymak mümkündür.(Tabakoğlu, 2008, s. 21)

“Günümüzde ‘İslam iktisadı’ diye bir bilimin varlığı tartışılmaktadır. Bu konuda lehte ve aleyhte birçok delil ileri sürülebilir. Öncelikle ‘İslam iktisadı’ nın, devlet çapında bir pratiği olmadığı için teorisinin de olamayacağı ileri sürülmektedir. Konu ile ilgilenen fıkıhçı ve iktisatçılarda genellikle yan yana durmaktadırlar. Her iki bilimi de kendisinde birleştirmiş olanlar çok azdır. Yine ‘faiz’ gibi sorunlar halledilmiş gibi görünseler bile yüzyıllardır sorun olmayı sürdürüyorlar. İktisaden faiz olan bir olgu fıkhen faiz kabul edilmeyebiliyor. Nihayet şeriatçılık-laikçilik temeline indirgenebilecek suçlamalar gerçek

sorunların ele alınması önleyen psikolojik engeller oluşturmaktadır. Yani bir ‘tercih çarpıtması’ söz konusudur. İşte bunlar ‘İslam iktisadı’nın etrafındaki kuşkların gerekçeleridir.”(Tabakoğlu, 2008, s. 22)

İktisadın bilim olarak evrimsel süreci incelendiğinde yüzyıllar süren bir birikimin sonucu olduğu görülmektedir. Bu yönüyle İslam iktisadını oluşturan bilgilerin sistematik hale getirilme çalışmaları henüz oluşum sürecinde olan bir bilim olarak anılabilir. Bu aşamada üzerinde durulması gereken en önemli nokta hakim iktisat anlayışına alternatif olarak bir bilim ortaya koyma çabasıdır. Ziyade kendi dinamikleri ve kavramları içerisinde ‘edille-i şeriyeye’ olarak ifade edilen Kur’an-ı Kerim, Sünnet, Kıyas ve İcma’yı kaynak alıp, tevarüs eden ilmi mirasla bir yapı kurmak olacaktır.

“Bazı Batılı araştırmacılar özellikle fıkıhçı ve hadisçi çizideki ilim adamlarına, eserlerini dogmatik yaklaşımla hazırladıkları için ekonomik fenomenler yerine ilke, ülkü, dogma ve doktrinleri inceledikleri şeklinde acımasız bir eleştiri yöneltmektedirler. Gerçi bu tenkitte doğruluk payı yok değildir, ancak unutulmamalıdır ki iktisadi olgu ve kurumların gelişim seyriyle haklarındaki fikir ve nazariyelerin tekamülü arasında daimî bir ilişki ve paralellik eğiliminin mevcudiyetine rağmen kısa vadede olaylarla düşünceler arasında uyumsuzluk/ilintisizlik gözlenebilir. Yani ekonomik fenomenlerin evrimi iktisat zihniyetindeki değişimleri önleyebileceği gibi tam tersi de mümkündür”(Kallek, 2015, s. 4)

“Kapitalizm hevesleri sınırsız burjuva tipini oluşturmuş ve onu homo economicus ismiyle modellemiştir. Oysa üretim tarzının hedefi ise insanın tüketim ihtiyaçlarını gidermekle birlikte sonsuz tatmin eğilimi yerine sonsuz manevi tatmin imkanlarını vermek olmalıdır. Yine harcamalarda ve tüketimde itidal olmalıdır.”(Tabakoğlu, 2005, s. 268)

Burada geçen itidal kavramı çok önemlidir. Zira İslam’ın Kur’an-ı Kerim’de ortaya koyduğu metodolojinin ana unsuru itidaldir. Davranışta, amelde, alışverişte, sevmeye, öfkede, tüketimde daima itidal gözetilmektedir. Muamelatın alanına giren her alanda dünya-ukba, maddi-manevi alanlarda ayırım gözetilmeksizin itidal esas alınmıştır.

İnsanı bir bütün olarak ele alan Kur’an, onun maddi manevi dünyası ile ilgili konularda bütünlük arz eden bir yapıya sahiptir.(Geçit, 2009, s. 34)

İslam iktisadının neşvü nema bulmasının yegâne şartı Kur’an ve Sünnet’te yer alan ahlaki ölçülere göre belirlenen kurallarla bezenen bir metodolojiye sahip olmasıdır. Bu

ahlaki ölçülerle hayır ve şerrin sınırları belirginleşip itidal üzerine yaşayan bir toplum inşa etmek murat edilmiştir.

“Eski ve yeni ahlakta, Aristo’nun açıklamasından Sartre’a kadar hayır ve şerden söz edilmiştir; yani ahlak hayra çağıran ve şerden kaçındıran bir ilimdir. Gerçek evren doğaysa ‘fizik’ olur; maddesel evren ve aralarındaki bağlantı ve bileşim eğilimiye ‘kimya’ olur; insansa ‘antropoloji’; yeryüzü ise ‘jeoloji’; ağaç ve bitkiye ‘botanik’ olur, ama konu hayır ve şer ise ahlak ilmi söz konusudur. Ahlakın gerçekleşmesi için teşhisin boyutlarından biri ‘hayır ve şer’ dir. Ama ahlak hayır ve şerri anlamakla bitmemesinin yanı sıra, yalnızca hayır ve şer olması halinde zihinsel, felsefi ve kelami bir ilme dönüşür, sadece teoride işe yarar, sosyal ve bireysel yaşamda zerre kadar etkisi olmaz. Bundan dolayı ahlakın sorunu, hayır ve şerri tanımlama sorunu değildir; tam tersine insanın kendisinin sorunudur; hayır ve şer karşısında yer almış bulunan insanın, hayır ve şerri seçenin sorunudur, hayır ve şerrin ayrımı ve işlerin hayır ve şerre bölünmesi sorunu değil.”(Şeriati, 2004, s. 70)

3.2. Seküler Bir Alan Olarak İktisat Biliminin Eleştirisi

Yapılan çalışma göstermiştir ki iktisadın evrimsel süreci incelendiğin de ortaya konulan ilk teori ve yaklaşımlardan günümüze iktisat seküler bir alan olarak kuvvet kazanmıştır. Öyle ki ortaya koyduğu rasyonel insan profili olan “homo economicus” ahlaki nitelikten yoksun, bencil ve hedonist yönüyle, eşref-i mahlukat olan insanın olumlu ve ahlaki hiçbir vasfını taşımamaktadır. İktisadın, ana akımın kuvvet kazanması ve kapitalizmin toplumu saran yükselişiyle sekülerleşmenin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte ahlaki değer kaybı götmeyen iktisadın, iktidarların ve küresel aktörlerin ideolojik bir aygıtı haline dönüşme tehlikesi bulunmaktadır.

3.2.1. İktisat İdeolojisi ve Ahlak İlişkisi

İdeoloji, 19. yüzyılda Fransa’da ortaya çıkmış bir kavram olarak dar ve geniş kapsamlı olmak üzere iki tanımla ifade edilebilir. ‘Dar anlamıyla ideoloji, belirli bir düşünceyi ve düşünme biçimini haklı çıkarmak amacıyla ya da düşünce ve davranışları belli amaçlar doğrultusunda etkilemek gayesini taşıyan tutumlar demetidir. Edward Shils’in Uluslararası Sosyal bilimler ansiklopedisinde yer verdiği şekliyle geniş anlamda ideoloji, insan ve toplumun geliştirdiği, toplum evrene ilişkin bilişsel ve ahlaksal inanç sistemlerinin bir biçimidir’ .(Ergil, 2015, s. 69)

'Dünya görüşü' olarak da ifade edilen ideolojiler tarihin belirli dönemleriyle kabul görürken belli dönemlerinde etkisini yitirebilmektedir. Bu yönüyle bilim olarak ortaya konulan bazı teoriler ve yaklaşımlar zaman içerisinde ideoloji olmakla eleştirilmişlerdir. Bu tartışmaların merkezinde olan Karl Marks ideolojisi, sınıf gerçeğine dayalı bir zemine kavuşturmuştur. Ve Marksizm, ideolojisi bir silah olarak kullanarak "burjuva iktisatçısı" nitelendirmeleriyle fikri ve politika alanındaki muhaliflerini ideolog sınıfına sokmuş olsa da kendisi de bu eleştirilerle nitelenmiştir.

"Sosyolojik bir kavram olarak ideoloji, Karl Marx'ın çalışmalarıyla gündeme getirilmiştir. Nitekim ideolojinin bugüne kadar sosyolojik bir analizde kullanılması, ya söz konusu analizin Marksist olduğuna ya da Marksizmden güçlü biçimde etkilendiğine işaret sayılmıştır. Burada akılda tutulması gereken önemli bir nokta, ideoloji kavramının atıf yaptığı toplumsal fenomenin (genelde fikirler ya da kültür alanı, daha özelden siyasal fikirler ya da siyasal kültür alanı), fikirler alanı ile siyaset ve iktisat alanları arasındaki ilişkilerle birlikte, başka sosyolojik gelenekler içinde uzun uzun tartışılmış olduğudur."(Marshall, 2003, s. 320)

"Marx ve marksistler İktisat ilmini, en azından kendilerinininkine gelinceye kadar, İnsan gerçeğinin kendi özüne «yabancılaşma»sını bilimsel yoldan haklı çıkarmayı ve yerine göre gözden örtmeyi İş edinmiş bir disiplin olarak görürler. Emegi sermaye ve topraktan koparıp aralarına aşılmaz setler koymakla yaratılan «yabancılaşma» klasik iktisatçılar ve peşlerinden gelenlerce insanlık dışı bir işbölümü, rekabet ve özel mülkiyet kurumları ile ezelden ebede hep öyleymiş ve öyle kalacakmış gibi değişmez bir alinyazısı halinde gösterilmiştir. İnsani gerçek insanlığından ve yarattığı eserden uzaklaştırıp 'emek' denilen alınır satılır soyut bir metâ haline getirmiş olan kapitalist dünyanın bilimsel açıklanması olarak burjuva iktisadın, farkına varsın veya varmasın, hakim, sınıfın çıkarları çizgisinde yer almıştır. Zira burjuvazi hâkim sınıf olarak çıkarını ve «hikmeti vücud»unu, emeğin kendini alınır satılır bir mal halinde görme alışkanlığına ısınmış, daha doğrusu ısındırılmış olmasında bulur. İşte kütleyi, çalışma gücü ile değişik bir mal olarak alınıp satılmayı belli ve geçici bir düzene bağlı görmeyip eşyanın tabiatı icabı oldum olası öyleymiş ve hep de öyle kalacakmış gibi görme ve kabullenmeye ısındırmada, Marx'a göre, baş rolü ideoloji oynar ve oynamıştır."(S. Ülgener, 2012, ss. 4-5)

"Marksizmin gelişimi, her zaman sınıf mücadelesinin evrimi ve toplumsal, politik ve ideolojik konjonktürün dönüm noktaları ile belirlenir. Sovyet Marksizminin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hegemonyası ve ayrıca 1968 Mayıs'ından sonra eleştirel Marksizm versiyonlarının ortaya çıkışı, sınıf mücadelesinin özgül konjonktürü ile bağlantılı olarak ele alınmadıkça yorumlanamaz. Ancak bu noktada, şu konuda ısrar etmeliyiz: Marksizm, yalnızca toplumsal ve politik koşullarla ya da toplumsal mücadelelerle "uyarılan", şöyle ya da böyle akademik karaktere sahip bir teori oluşturamaz. Ayrıca Marksizm, sadece teorik bir sistem olarak değil, bir kitle ideolojisi olarak, işçi sınıfı örgütleri ve hareketlerinin politik eylemini belirleyen bir ideoloji olarak da inşa edilmiştir."(Milios, 1995)

Günümüzde iktisat ideolojisi tartışmaları gerek kapitalizm eleştirisinde gerekse yerel veya küresel iktisadi yapıların, devlet mekanizmalarının iktisadi politikalarında devam etmektedir. Modern toplumlarda devletlerin uyguladığı iktisat politikaları ve küresel aktörlerin toplumsal hayatı etkileyen ekonomik kararlarında kapitalizmin hâkim ahlakı ideolojik olarak da eleştirilmektedir. Zira bu uygulamaların sahip olunan hegomonik güce bağlı olarak bireyi, doğayı, çevreyi ve toplumu belli bir zümrenin rantına uygun olarak tahrip ettiği görülmektedir.

Amerikalı iktisatçı **Lawrence Summers**'ın 1992 yılında, yayımlanacak 'Çevre' konulu Kalkınma Raporunun editörlüğü görevine geldiğinde Rio de Janeiro'da gerçekleştirilecek olan **Birleşmiş Milletler Çevre Konferansı**'na hazırlıklarını sürdürürken; **Financial Times** ve **The Economist** yayınladığı gizli bir not ilgi çekiciydi. Summers'a ait olan notta çevre küresel çevre politikalarına dair çarpıcı kabul büyük eleştiriler getirecek fikirler vardı.

“Bu notta, kalkınmış ülkelerin zararlı atıklarını çevre kirliliği ve kişi başına gelir düzeyi düşük ülkelere ihraç etmelerinin iktisadi mantık açısından kaçınılmaz olduğu iddia ediliyor. Summers'a göre, 'çevre kirliliği maliyetinin en düşük olduğu yani ücretlerin en düşük olduğu ülkelerde bir miktar kirliliğin olması gerekiyor.' Çünkü çevre kirliliğinin maliyeti belirleyen kıstas gelir seviyesi. Neden dersiniz, zengin ülkenin insanının çevre kirliliğinden göreceği zararı tazmin etmek, fakir bir ülkenin insanının zararını tazmin etmekten daha pahalıya geldiği için. Pazar ekonomisinin fayda-maliyet hesapları içinde yerel ve global çevre kirlenmesini birlikte ele alan demokrat iktisatçı, Afrika'nın az nüfuslu ülkelerinin eksik kirlilik içinde olduklarına inandığını ilan ediyor. Ve böylece eksik-istihdam, eksik-bilgi gibi kavramlara bir yenisini ilave etmiş oluyor. Eksik-kirlilik optimal kirlilik seviyesinin altından kalmak demek. Kısacası Summers geri kalmış ülkelerin kalkınmaları için çevreyi daha fazla kirletmeyi kabul etmeleri gerektiğini iddia ediyor. Nasıl? Kalkınmış ülkelerin atıklarına ve aşırı kirlilik yaratan sanayilerine kucak açarak. Bu optimal kirlenmenin getireceği sağlık, yaşam kalitesi vb. sorunların insani maliyeti geri kalmış ülkelerde çok daha düşük olacağı için, dünya global olarak bir çevre kirliliği-gelişme dengesine kavuşabilecek.”(İnsel, 2006, ss. 149-150)

Bu örnek bize siyasal iktidarın evrensel bir ahlakı yükseltecek değerden yoksun olduğunda, amaca ulaşmada iktisadi bilim olarak araçsallaştırarak ideolojik bir aygıt olarak meşruluk sağlama eğilimini ve ne kadar tehlikeli bir hale dönüştüğünü ortaya koymaktadır. Homo economicus insan modeliyle ortaya konulan sözde rasyonel ve faydacı insan modelinin kapitalizmin kurumsal aygıtlarında da görülen bu

yansımasının sebebi evrensel bir ahlaka sahip olmamasıdır. Seküler iktisat anlayışında hâkim ahlaki yoksunluk, egemen ve gücü elinde bulunduran çoğunluğa cüretkâr tavrıyla, kirli bir çevrede yaşamının kader değil, refah seviyesini yükseltmede bir bedel olarak göstermektedir.

3.2.2. Eşref- Mahlukat'tan Homo Economicus'a İnsan Tipolojisi

'Önce kelam vardı' diye başlar, Yuhanna. Kur'an ise ilk kelam olarak; 'Oku' der, 'Rabbinin adıyla oku'. İnsanlık tarihi bilmenin, doğruya ulaşmanın, karanlıktan aydınlığa çıkmanın, bilgiye matuf olarak hakikate kavuşmanın korkuları izale eden mücadelesinden ibarettir. Vahiy bilgiye ulaşmada, kelam bilgiyi ulaştırmada bir yöntemdir. Fakat salt aklın işlerliği hakikat olarak bilgiye ulaşmada yeterli olmadığı gibi hakikatin bilgisini elinde tutmak, ona ulaşmak da başlıca yeterli değildir. Gerek şart olmasına karşın yeter şart değildir. Bu sebeple Kur'an'ın oku emrini, 'Rabbinin adıyla oku!' olarak imlemesi manidardır. Zira kelamın sahibinin adıyla okumak, kendinden menkul olmayan bir eğilimle idrak etmeye kapı açarken, ümmiyi okur yazar kılacak bir alan açar. İslam kaynaklarında alim ve arif arasında bir ayrım vardır. Etimolojik olarak benzer anlamları taşıyan bu sözcükler ıstılahta ayrılmaktadır. Bilgiye sahip, bilen kişi olarak alimin sahip olduğu bilgi, hadiste belirtildiği şekliyle mahşer günü kişinin boynuna bir yük olarak asılıp onu aşağı çekecek bir yük olabilmektedir. Bu durumun müstesna kılındığı hal ise ilmiyle amel olmakta saklıdır. Bu niteliklere malik olmakla elde edilen payeye ise 'arif' olarak anılmaktadır.

Benzer bir ayrım Kur'an-ı Kerim'de yer alan iki kavram olarak 'beşer' ve 'insan' arasında vardır. Sözlük manasıyla bir olarak anılan bu kavramlar ıstılahta ayrılmaktadır. Ali Şeriati, İnsanın Dört Zindanı olarak Türkçe baskısı yapılmış olan eserinde bu ayrımı son derece başarılı bir şekilde izah etmektedir.

'Beşer' sözüyle kastedilen insanoğlunun dünyaya gelmesiyle, varlık sahasında fiziki gelişim süreciyle cismani boyutuyla anlam ifade eden ademoğludur. Dünyada tüm bireyler içinde bir birey olarak diğerleriyle ortak fizyolojik özellikler gösteren; kuzeyli, güneyli, doğulu, batılı, beyaz, siyah, inanç sahibi, inançsız olmak üzere tümünü kapsayan canlıdır. İnsan dendiğinde ise bu özel bir payedir. Fizyolojik olarak

aynı özelliklere sahip olmakla birlikte; beşer biyolojinin konusu olan canlıyı, insan ise şairlerin üzerinde konuştuğu, feylesofun üzerine söz söylediği, dinin ilgilendiği canlıdır. İnsan olmak, insanlık payesini elde etmek aşamalı bir süreçtir. Bu payenin altında bilinç, irade hassasiyeti ve yaratıcılık vasfı bulunmaktadır. İnsanın diğer bütün özellikleri bu üç ana özellikten faydalanır. İnsanı, insan olma payesinden uzaklaştıran dört zindan; doğa/tabiat zindanı (naturalizm), tarih zindanı (historisizm), toplum zindanı (sosyolojizm) ve benlik zindanıdır.’(Şeriati, 2013b, ss. 13-27)

İktisadın ön gördüğü insan olarak akılcı, hedonist, rasyonel, karını maksimize etmeye odaklı homo economicus alternatif olarak Kur’an’ın öne sürdüğü insan profilini açıklamaya çalıştık. Bu yönüyle hakim iktisat görüşünün tanımladığı homo economicus bir ideal tip olmaktan uzak yanı sıra birlikte, tahlil olarak beşerin tüm zaaflarıyla varlık addeden halidir. Bu yönüyle sahip olduğu vasıflar durum tespiti açısından başı boş, kuralsız yönüyle bir gerçekliği ifade etmektedir. Fakat iktisadi hayat içerisinde bir birey olarak, gerek iktisat politikalarına yön veren bir aktör olarak kusurlu bir idrake sahiptir.

“Yeni ekonomik faaliyetleri anlayabilmek ve buna ilişkin iktisat politikaları geliştirebilmek için öncelikle, elimizdekileri eleştirel bakış açısıyla değerlendirmek gerekmektedir. Sorun yerleşik iktisat anlayışı olan neo klasik iktisadın temel varsayımlarını dahi tekrar gözden geçirmeyi gündeme getirecek kadar önemli hale gelmiştir. Bu varsayımların en başında da rasyonel insan (homo economicus) modeli gelmektedir. İktisadı, rasyonel davranış varsayımlarının belirlediği bir yapı içinde düşünmek, insan davranışları üzerindeki rasyonel olmayan öğelerin göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Freud’a göre, akla uygun ve bilinçli davranışlarımız tüm genel davranışlarımızın küçük bir bölümünü oluşturuyor. İnsanı bir bütün halinde değerlendiremezsek onu kavramımız da mümkün değil. Bunun için bilinç dışı (illa akıl dışı olması gerekmez) davranışlarımızın da irdelenmesi gerekir.”(Eroğlu, Eroğlu, Eroğlu, & Kangal, 2018, s. 57)

İktisadı rasyonel davranış biçimlerinin belirlediği bir alan olarak tanımlarken, homo economicus olarak tanımlana insan sadece beşerî boyutuyla değerlendirilmiştir. Yerleşik iktisat anlayışı ve kapitalizmin yol açtığı sorunların çözümünde, iktisadi insan tanımının ihmal edilen boyutları sorgulanmadıkça kaos kaçınılmaz olacaktır. **‘Eşref-i**

mahlukat tan **'homo economicus'** a mı; yoksa 'homo economicus' tan 'eşref-i mahlukat' a mı gidileceğinin/gidildiğinin cevabı ancak bu sorgulamanın yapılmasında saklıdır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALİ ŞERİATİ'NİN HAYATI VE KAPİTALİZM ELEŞTİRİSİ

4.1. Ali Şeriatî'nin Hayatı

Bu bölümde Ali Şeriatî'nin biyografisine dair beş bölümden oluşan bir sıralama yapılarak onun hayatına dair doğumundan ölüme giden süreç sergilenmeye çalışılmıştır. Bölümler sırasıyla; Hayatı, İran'daki Eğitimi ve İlk Mücadele (1933-1959), Hayatı, İran'daki Eğitimi ve İlk Mücadele (1933-1959), İran'a Dönüş ve Üniversite Öğretmenliği ve Hüseyiniye-i İrşad (1964-1975), Hicretten Sonra Vefatı (1975-1975) ve Şeriatî'nin Özü, Fikir Hayatına Tesir Edenler ve Eserleri şeklinde yazılmıştır.

4.1.1. Hayatı, İran'daki Eğitimi ve İlk Mücadele (1933-1959)

Ali Şeriatî, 23 Kasım 1933'te İran'ın Kahek köyünde doğdu. Şeriatî, 1939 yılında Meşhed'de bulunan İbn-i Yemin İlkokulu'na kaydoldu ve resmi eğitim hayatına başladı. O sıralar İran'da yaşanan siyasi gerilimler sebebiyle bir süreliğine aile Kahek'e geri döner. Şeriatî, köyünde medrese eğitimine devam eder. (Ahıskalı, 2019, ss. 31-32)

“Siyasi kargaşanın nispeten durulmasından sonra Şeriatî'nin ailesi tekrar Meşhed'e döndü. İbn-i Yemin İlkokulu'ndaki öğrenimine devam etti. Fakat derslere gereken ilgiyi göstermiyordu.” (Ahıskalı, 2019, s. 33)

Şeriatî, ilkokul yılları ve sonrasında çoğunlukla babasının kütüphanesinde okumalar yaparak vaktini geçiriyordu. Bu durum fikri dünyasının oluşumu ve mücadele yılları için özel bir imkandı. Lise çağına geldiğinde okul derslerine karşı ilgisi zayıftı. Fakat fikri dünyasına katkı sağlayacak oluşumlara karşı son derece istekliydi. Bu dönemde İslam Hakikatlerini Yayma Merkezi'ndeki derslere ilgiyle devam ediyordu. Lise öğrenimi ardında gideceği Öğretmen Okulu'na devam etmesinde bu dönemin etkisi olduğu söylenebilir. (Ahıskalı, 2019, s. 35)

Öğretmen okulu fikri, onun hayatında yer alan ilim ve irşad merkezli mücadelesinin önemli basamaklarından birisidir. Bugün dilimize çevrilmiş eserlerinin tamamına yakını hayatı boyunca verdiği eğitim ve seminer konuşmalarından oluşmaktadır.

Şeriati, 1952 yılında Öğretmen Okulu'nun son sınıfındayken fikri dünyası üzerinde tartışmasız en önemli isimlerden birisi olan Ebu Zer'i anlatan kitabın çevirisini babasının teklifi üzerine çevirmeye başladı. Bu dönemde öğretmen okulunu bitirerek Katıppur Ahmet Abad İlkokulu'nda öğretmenlik yıllarına başlangıç yaptı. (Ahıskalı, 2019, ss. 36-37)

1955 yılında Meşhed Edebiyat Fakültesi kurulduğu yıllarda işi sebebiyle üniversitedeki derslere misafir olarak katılmış, ilerleyen dönemde kaydı okul tarafından onaylanarak üniversite yılları başlamıştır. Eşi ile 1956 yılında Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde tanışarak, Puran Hanım okulunu bitirdiğinde evlendiler. Şeriati, Meşhed Üniversitesi'nden birincilikle mezun olarak devlet bursuyla Avrupa'da öğrenim görebilme hakkı kazanır. 1959 yılında Fransa'da tahsilini devam ettirmek için gerekli mercilerden izin alarak Avrupa yıllarına adım atar. (Ahıskalı, 2019, ss. 42-50)

4.1.2. Fransa Yılları: Eğitim ve Devam Eden Mücadele (1959-1964)

Şeriati'nin eğitimi için 1959 yılında gittiği Fransa, toplumsal olaylar nedeniyle sıkıntılı bir dönemdedi. Cezayir savaşı, Fransa'da yönetimi açısından ciddi sorunlara yol açmıştı. Paris'te 1958 yılında hükümet devrilerek dördüncü Cumhuriyeti dönemi sona ermişti.

Meşhed Üniversitesi Fars Dili ve Edebiyatı'nı bölüm birincisi olarak bitiren Şeriati aldığı devlet bursuyla 1959 yılında Fransa'ya Sorbonne Üniversitesi'ne giderek Edebiyat Fakültesi'nde doktora eğitimine başladı. (Ahıskalı, 2019, s. 55)

Fransa'nın, Cezayir'de yüz binlerce Müslüman'ı katlettiği bir ortamda sorunlar devam ediyorken Şeriati, bu sürece kayıtsız kalmadı. Cezayir'in verdiği bağımsızlık mücadelesi uluslararası desteğe rağmen Paris yönetiminin sert politikasıyla

Müslümanlar'ın büyük işkence ve katliamlara maruz kaldığı bir ortama sebebiyet verdi.

Bu dönemde, Cezayir direnişine katılan bir isim de Frantz Fanon'dur. Şeriati, Fanon'un Yeryüzünün Lanetlileri isimli kitabının bazı bölümlerini tercüme etmiştir. Şeriati, bu kitabın Cezayir meselesini toplumsal ve psikolojik açıdan değerlendirmesini çok beğenmiş ve kitabın ana fikrinin İranlı devrimciler için de anlamlı olacağını düşünmüştür.(Ahmedi, 2019, s. 28)

1959'da Sorbonne Edebiyat Fakültesi'nde Orta Çağ ve İslam Tarihi bölümüne kayıtlı olmasının sebebi aslında üniversitenin alan dışı doktora öğrenimine müsaade etmemesiydi. İlgi alanının sosyoloji olduğu eserlerinde görülmektedir.

“Asıl çalışmaları, College de France adlı araştırma merkezinde Georges Gurvich ile sosyoloji, diğeri Sociologie Religieuse Yüksek İlmî Araştırma Merkezi'nde Jaques Berque ile din sosyolojisi üzerineydi.” (Ahıskalı, 2019, s. 59)

Hatta çoğu zaman asıl doktora programını ihmal edip, sosyoloji ve din üzerine yaptığı araştırmalara yoğunlaşmıştır. Şeriati, bu süreçte yapmış olduğu çapraz okumalarla Batı toplumlarını daha yakından tanıma imkânı bulmuştur.(Şeriati Ravazi, 2005, s. 12)

Şeriati, Fransa yıllarında gerek orada bulunan sosyal olaylara gerekse İran'daki siyasi ortama kayıtsız kalmadı. Çeşitli topluluklar arasında fikri mücadele vermenin çabası içindeydi.

Bu dönemde İran'daki siyasi durumu takip eden yurt dışındaki İranlı öğrenciler tarafından bir konfederasyon kuruldu. Şeriati de bu yapı içerisinde görev alarak 1962'de Özgür İran Dergisi editörü olarak göreve başladı. Şeriati, aynı zamanda dergide İran'a dönene kadar çeşitli makaleler yazarak görevini devam ettirmiştir. Bununla birlikte, Fransa'da kaldığı dönemde ülkesindeki siyasi olaylardan habersiz ve uzak değildi. İranlı öğrencilerin kurduğu konfederasyonla ortak çalışmalar düzenleyen İran Milli Hareketi Gençlik Cemiyeti'ne katıldı.(Ahıskalı, 2019, ss. 61-62)

Şeriati, söz konusu çalışmalarda pasif bir entelektüellik tasavvurundan uzak, halkla bağını koparmamış bir aydın duruşuna sahiptir. İnsanlığa karşı taşıdığı toplumsal

kurtuluş derdi ve sorumluluk duygusunun onu aktif mücadele sahasına ittiği görülmektedir.

1963 yılında doktora tezini tamamlayarak Sorbonne Üniversitesi'nden doktorasını aldı. Fransa'dayken iki çocuğu daha dünyaya gelen Puran Hanım da aynı üniversitede doktorasını tamamladıktan sonra Şeriati İran'a dönüş hazırlıkları başladı. Şeriati, Avrupa'dayken verdiği siyasi mücadeleyi ülkesindeki çalışmalarıyla devam ettirmek üzere ailesiyle birlikte İran'a dönerek yeni bir döneme başlangıç yapar. (Ahıskalı, 2019, ss. 64-65)

4.1.3. İran'a Dönüş ve Üniversite Öğretmenliği ve Hüseyiniye-i İrşad (1964-1975)

1964, yılında İran'a kendisini her zaman olduğundan daha çok bir istekle ülkesine, İslam'a hizmet etmeye yakın hissettiği bir anlayışla ülkesine dönmeye karar verdi. İslam'ın öngördüğü ilkeler ölçüsünde, dine ve millete zararlı düşünceler, mezhep taassubu, batıl inançlar gibi konularla mücadele etme azmi, İran sınırında takılı kaldı.

Şeriati ve ailesinin eve dönüş için çıktıkları yolda, İran sınırına geldiklerinde polisler Şeriati'yi sorguya aldılar. Şeriati için iki yıl önce Bazargan Sınır Kapısı'nda tutuklama kararı alınmıştı. Puran Hanım ve çocuklar hariç Şeriati gözaltı sürecinin ardından tutuklandı. 6 ay sonra serbest bırakılan Ali Şeriati, vakit kaybetmeden öğretmenlik yapmak için başvurularında bulundu ve bir lisede ders vermeye başladı. Daha sonra Tahran Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından iş alımı için sınav yapıldı ve Şeriati Tahran'da ders kitapları hazırlama zümresinde göreve başladı. 1965-66 yıllarında, Meşhed Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doçent olarak İran Tarihi, İslam Tarihi ve Medeniyeti, Medeniyetler Tarihi alanlarında dersler verdi. (Ahıskalı, 2019, ss. 72-78)

Üniversite'de dersler verdiği süreç Şeriat'nin gençler üzerindeki etkisinin arttığı ve geniş kitleleri etkilediği bir dönemdir. Bu dönemde üniversite dışında bir eğitim modeli kurma yolunda dersler ve seminer verdiği '**Hüseyiniye-i İrşad**' 1967'de

Tahran’da kurulur. Bu süreç onun en geniş kitlelere ulaştığı ve insanlar üzerindeki etkisinin arttığı bir süreçtir ve bu bazı çevrelerce rahatsızlıkla karşılaşılır.

İsfahan Üniversitesi’nden Gulam Abbas Tavassuli, en başta üniversite yönetimi içerisinde bu durumdan rahatsızlık duyanlar bulunmakta olduğunu ifade eder. Hüseyiniye-i İrşad’da vermeye başladığı konferanslar, diğer üniversiteler tarafından konuşmacı olarak davet edilmesine imkân sağlar. Dar görüşlülük, haset ve kötü niyetle engellenmeye çalışılır. SAVAK, bu konferansları durdurulması için üniversiteye yazılı bir talimat gönderir, çeşitli bahanelerle akademiden uzaklaştırılır. (Şeriatî, 1980, s. 34)

Hüseyiniye-i İrşad, Şeriatî’nin İslami bilinci toplumda yaygın kılmak için verdiği mücadelede fikri olgunluğa eriştiği yıllardır. Bu merkezi, vaazların verildiği kürsü olmaktan ziyade bir üniversite olarak görüyordu. Geleneksel düşünce ve taassup karşısında verdiği konferanslar ilgiyle karşılandığı kadar bazı kesimlerin de tepkisine yol açıyordu.

Ali Şeriatî’nin Hüseyiniye-i İrşad ile canlandırdığı fikirlerine karşılık bazı dini kesimlerin tepkisi ve siyasi mercilerin baskısı ile 1972 kasım ayında Şah tarafından kapatıldı. Hüseyiniye-i İrşad kapatılmasının ardından Şeriatî gizlenmişti. Savak, Şeriatî’nin babası ve kayınbiraderini tutukladı fakat teslim olması durumunda onların serbest bırakılacağını duyurmuştu. Bu durum karşısında Şeriatî teslim oldu ve 18 ay sürecek zindan hayatı başladı. (Ahıskalı, 2019, ss. 118-123)

Şeriatî, 18 ay zindan günlerinin ardından 1975’te serbest bırakıldı fakat gözetim süreci devam etti.

4.1.4. Hicretten Sonra Vefatı (1975-1977)

Ali Şeriatî, gözetim sürecinde siyasi baskılara maruz kalmış ve bu durum ailesi ve sosyal hayatı üzerinde de etkili olmuştur. Hüseyiniye-i İrşad’ın kapatılması ile başlayan siyasi baskılar tutukluluğun ardından da devam etmiştir.

Bu süreçte yazılarının yayımlanması yasaklanarak sosyal ve siyasi haklarından mahrum edildiği bir dönem başlamıştır. Kuşatıcı bir baskıya maruz kalan Şeriatî sahil İslam geleneğinde büyük öneme sahip hicret düşüncesini tasarlamaya başladı. Şeriatî,

Ali Mezinani pasaport ismiyle Brüksel'e gitti. Eşi ve üç çocuğu ile Londra'da bulup oradan Amerika'ya gitmeyi kararlaştırdılar. (Ahmedi, 2019, ss. 52-53)

Rejim tarafından sistemli bir şekilde eşine yurt dışı izni verilmedi. 1977'de şüpheli bir şekilde Londra'da evinde ölü bulundu. Yaygın görüşe göre Şah dönemi İran'ının gizli servisi olan SAVAK tarafından şehit edilmiştir.

4.1.5. Şeriatî'nin Özü, Fikir Hayatına Tesir Edenler ve Eserleri

Şeriatî'nin öze dönüş düşüncesi İslami ilkeleri esas alıp içerisinde mücadele ve hareket ruhu barındıran bir kavramdır. Salt, alışkanlar üzerine temellendirilmiş bir din anlayışı özden uzaklaşır. Şeriatî ise, öze dönüş kavramıyla din üzerinden kendi ülkesini, İslam coğrafyasının karşılaştığı tehlike sorunları yenilikçi bir anlayışla ele alır.

“Dinin imanı şu anki geleneksel ve donmuş kalıplardan nasıl özgürleştirilebilir ve ona şuur, bilimsel aydınlık ve akılcı mantık kazandırılabilir?” sorusu ekseninde, yine kendi deyimiyle ‘İslam’ın beyninin, kalbine yeniden nasıl açılacağını’ sorgulayarak öz kavramına atıfta bulunmuştur. (Şeriatî, 2012, s. 255)

Nitekim Şeriatî, Hz.İbrahim'in putları kırmasında Hacc'ı, dua etmede ise özgürlüğü ve hareketi görmek ister. Bu yol ile insani öze içsel bir bakış sağlanır. Bu süreçte Batı düşüncesine vakıf oluşuyla egzistansiyalizm, hümanizm gibi akımlarla birlikte modern bilimci ekolü, ideolojileri, dini inanışları karşılaştırmalı olarak mukayese etmektedir.

“Ali Şeriatî, hem kişiliğinin, hem de düşünce sisteminin oluşumunda babasından başlayarak, Doğu ve Batı düşüncesine ait çok sayıda düşünürden etkilenmiştir. Bu isimler arasında babası, Gurwitch, Cocteau, Berque, Bergson, Sartre, Camus, Furugi, Massingnon, Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Frantz Fanon gibi isimler bulunmaktadır. Elbette Ehl-i Beyt temel paradigmasıdır. Hz. Muhammed, Ebu Zer, Hz. Ali, Hz. Zeynep, Hz. Fatıma ve Hz. Hüseyin bu paradigmanın en sembol isimleridir. Şeriatî'nin görüşlerine büyük değer verdiği ve İslami uyanışın öncüsü olan iki isim; Muhammed Abduh ve Cemaleddin Afgani'dir.” (Yavuzylmaz, 2017, ss. 19-21)

Mevlana'nın Mesnevi'si onun ruhu dünyasında ve şairane dilinde etkili olmuştur. Kendisinden etkilendiği aydın tipleri arasında üzerine konferanslar verdiği Muhammed İkbâl üzerine yazdığı bir de eseri bulunmaktadır.

Ali Şerati'nin Fransa'da tanıştığı ve üzerinde tesiri olan entelektüellerden birisi de İslam ile Batı'yı yaklaştıran önemli şarkiyatçılardan Louis Massignon'dur. Ali Şerati'nin de üzerinde çalıştığı Hz. Fatıma, Massignon'un hayatının son dönemlerinde araştırmalarına konu olan bir isimdir.

Şerati'nin fikir hayatında Gurwitch ve Berque sosyolojik bakış açısıyla analiz yapmasına katkı sağlayan iki önemli isimdir. Bir diğer önemli isim ise Siyah Deri Beyaz Maske ve Yeryüzünün Lanetlileri adlı eserlerin yazarı olan, sömürgeciliğin açtığı travmalara yönelik psikolojik araştırmalar yapan Frantz Fanon'dur. (Yavuzylmaz, 2017, ss. 25-26)

Fransa'da yakın temas içerisinde olduğu 'Varoluşçuluğun' en etkili temsilcilerinden biri olan J.P.Sartre eserlerinde çok atıfta bulunduğu bir isimdir. Sartre'ın eleştirdiği fikirlerinin yanında, Cezayir Bağımsızlık Savaşı'nda kendi devletini eleştirerek Cezayir'in müdafaasını yapması Ali Şerati'yi oldukça etkilemiştir.

Ali Şerati'nin yaptığı seminer ve konferansların esere dönüştürülerek dilimize çevrilmesi 1978'li yıllar itibariyle hız kazanmıştır. İran İslam Devrimi'nin 1979'da gerçekleşmesinin ardından Türkiye'de tanınırlığının hız kazanmasında, onun devrimin ideoloğu olduğuna dair kanaatlerin yaygın olmasının etkisi vardır. Bu görüşün doğruluğu tartışmalı bir konudur. Zira Şerati'nin eserleri incelendiğinde mollalar ile arasındaki görüş farklılıkları aşikardır. Onun sadece devrimin ideoloğu olmak gibi dar kapsamlı bir fikri duruşu olmadığı, ülkesi adına bir mücadelesi olmakla birlikte İslam'da fikri bağınazlık ve zihniyet sorunlarına karşı İslam toplumunda genel bir zihni tecdid düşüncesinin ve öze dönüş fikrinin baskın olduğu eserlerinde açıkça görülmektedir.

İlk çeviri hareketlerinden günümüze baskısı biten yayınların ve İngilizce'den yapılan çevirilerin eserlere ulaşmadaki güçlüğüne karşın bugün tüm eserleri toplu olarak dilimize çevrilmiş durumdadır.

'Aşına Yüzlerle, Kendini Devrimci Yetiştirmek, Ebu Zer, Öze Dönüş, Biz ve İkbâl, Hac, Şia, Dua, Ali Şiası ve Safevi Şiası, İslam ve Sınıfsal Yapı, Medeniyet Tarihi 1, Medeniyet Tarihi 2, Çöle İniş, Dinler Tarihi1, Dinler Tarihi2, İslambilim 1, İslambilim

2, İslambilim 3, Adem'in Varisi Hüseyin, Ne Yapmalı, Kadın (Fatıma Fatıma'dır), Dine Karşı Din, Dünya görüşü ve İdeoloji, İnsan, Kendisi Olmayan İnsan, Ali, İran ve İslam, İslam'ı Tanıma Metodu, İbrahim'le Buluşma, İslam Nedir Muhammed Kimdir, Yeni Çağ'ın Özellikleri, Sanat, Yalnızlık Sözleri 1, Yalnızlık Sözleri 2, Mektuplar, Muhtelif Eserler 1, Muhtelif Eserler 2 ve Kavramlar Sözlüğü' olmak üzere 38 eserden oluşmaktadır.

4.2. Şeriatî'nin Kapitalizm Eleştirisi

Bu bölümde tezin sistematigi içerisinde İranlı fikir adamı Ali Şeriatî'nin kapitalizm üzerine irtibatlandırabileceğimiz düşünceleri ve söz konusu sistemin dinamiklerine dair yaklaşımlarının incelendiği karşılaştırmalı analizlere yer verilecektir. Bu sürecin bazı zorlukları bulunmaktadır. Bu zorlukların başında, belli bir disipline bağlı olmamakla birlikte yoğun ve zengin beyanlardan oluşan fikir dünyasının sistematik bir şekilde ele alınması yer almaktadır. Şeriatî'nin sahip olduğu dert, ona öğrenim hayatı boyunca belli bir alanın uzmanı kılmaktan ziyade sosyoloji, felsefe, iktisat ve edebiyat gibi pek çok alanın içerisinde yoğrulmuş bir entelektüel olma vasfı kazandırmıştır. Yaşantısı göz önünde bulundurulduğunda, Edward Said'in tabiriyle 'sürgün, marjinal ve yabancı' olma vasıflarıyla tanımlanan entelektüelin cisimleşmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. (Demirkol, 2013, s. 196)

Ali Şeriatî'nin dilimize çevrilmiş basılı eserleri çoğunlukla verdiği dersler, konferanslar ve bunlara ait ses kayıtlarının çözümlenmesinden oluşmaktadır. Fikri ve siyasi mücadele hayatına bakıldığında belirginleşen temel problem, genelde Batı'nın hegemonyasında hâkim olan düzenin İslam dünyası ve özelde İran üzerinde oluşturduğu tehdit üzerine odaklanmaktadır. Batı'nın yerel ve küresel ölçekte insanı ele alışından, ortaya koyduğu çağdaş ideolojilere varana kadar kullandığı birçok parametreyi kavramsal olarak belirginleştiren bir bilinç oluşturmaya çalışmıştır. Bu bilinç siyasi, ekonomik ve fikri sahada Batı'ya karşı verilen bir tavrın izlerini taşımaktadır. Onun tek muarızını Batı değil aynı zamanda İslam dünyasında bulunan öze dönüş düşüncesinin karşısında bir kambur olarak gördüğü zihniyet ve İran üzerinde bunun karşılığı olan Şah yönetimidir. Ali Şeriatî bu bağlamda rejimin, İslam'ın toplumsal hayatı kuşatan pratiklerinden; iktisadi, siyasi, felsefi ve kültürel olarak

arınmayı esas aldığı bir zaman diliminde vicdani ve ahlaki sorumluluğun sesini yükseltmeye çalışmıştır. Bu dönemin öne çıkan seküler eğitim almış İran aydınının geleneğe olan bakışı, hâkim geleneğin ilkel kültüre sahip ve çağdaş bilimsel değerlerden yoksun olduğu düşüncesini barındır. Şeriatî'nin durduğu yer doktrinel bir hizipleşmeden ziyade geleneğin ihtiyaçlara cevap veren yanını ön plana çıkarmak amacı taşımaktadır. Bunun için 'Safevi Şiasma' karşı Ali ve Hüseyin'in akidesine sahip çıkan 'Ali Şiasî' söylemiyle bir toplumsal canlanma tasarlıyordu. Eserlerinde bu anlayışın izleri sıkça görülmekle birlikte gerek İran'da gerekse sesinin ulaştığı Türkiye gibi Müslüman nüfusa sahip ülkelerde bu durumun yankıları görülmüştür. Her ne kadar sahip olduğu gelenek içerisinde Safevi Şiasını eleştirse de öze dönüş başlığı altında ifade ettiği düşüncelerinde ortaya koyduğu tartışmalar bazı kesimlerce mezhep taassupçuluğu ithamlarıyla anılmasına neden olmuştur. Bu konunun derinlemesine analizi sosyolojik açıdan önemli olmakla birlikte bu çalışmanın sınırları içerisinde yer almadığından kapsam dışı tutulmuştur.

İslam'ın özüne dönüş çağrısında Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in öğretilerini referans alması bir bakıma Müslümanların üzerinden gelenekselleşmiş öğretilerden kaynaklanan ataleti atma çabasıdır. Öyleki İslam'ı işlevsel olarak, çağdaş bir anlayışla toplumsal hayatın sorunlarına çözüm getiren bir kavrama biçimi olarak hayata hâkim kılmak için Batı'nın kurduğu sosyal ve iktisadi sistem içinde yer alan insanın mahiyetini sorgulayarak mücadelesini temellendirdi. Batı tarafından ortaya atılan kapitalizm ve diğer sosyal sistemlere dair reddiyelerinde ahlakı ele almadan önce insanı "ekonomik hayvan" olarak değerlendiren düşüncede imlenen insan tasvirinin mahiyetini sorgulayarak yol almıştır.

4.2.1. Ali Şeriatî'nin İnsan Algısı ve İlk Günahıta Saklı İktisadi

Düzen

İnsanlık tarihini açıklamada ister mitoloji kaynaklı Promete'den Tanrı Zeus'a ister tarihi Adem'den başlatarak Habil-Kabil anlatılarına dayandırılabilir. Söz konusu tarihin süjesi olan insanı, bilinç ve istenci olan bir varlık olarak doğru kavrayamadığımızda ortaya konulan teoriler, sistemler toplumsal kaosu önlemede yetersiz kalacaktır. İnsanın mahiyetini anlamak onu tanımlamak en az onun varoluşsal

süreci kadar hayati öneme sahiptir. Küreselleşen dünyada ekonomik, siyasi, kültürel, sanatsal sorunlara dair yapılan tüm tartışmaların öznesi konumunda olan insanın mahiyeti temel alınmadıkça yapılan tartışmalar anlamsız kalmaktadır.

Ali Şeriatî, insanı anlama ve tanımlamada **Habil ve Kabil** sınıflarını açıklamanın önemine inanır. Avrupa'nın ileri ülkelerinin büyük filozof ve yazarları Antik Yunan ve Roma mitolojilerini eksen alarak tanrıların efsaneleriyle insanlık tarihini açıklamaktaki hünerlerinden bahseder. **Promete, Sisifos, Zeus** gibi gibi mitolojik karakterlerle insanlık tarihini açıklamanın aydın sınıfı içindeki çelişmesine atıfta bulunurken; İslam'ın inanç ve değerleriyle tarihe yön vermekteki eksikliğine özeleştiride bulunur. Habil'in, kardeşi Kabil tarafından öldürülmesini salt yeryüzünde dökülen ilk kan, ilk kardeş kanı olarak algılamamızın yanı sıra bu tip kıssaları simgesel ve sembolik hakikatler olarak ele alarak antropoloji ve tarih biliminin sınırlarını açığa kavuşturmada kaynak olarak görmektedir.

Kıssada anne ve babada birlik, inançta, yaratılıştaki bir olma halini bozan tek husus iki kardeşin uğraşlarıdır. Hayvancılıkla uğraşan Habil, insanlık tarihinde hayatın tabiata bağlı olduğu, üretim kaynağını doğa kabul eden; Kabil ise üretim kaynakları ve ferdi mülkiyetin tekelleştiği dönemi temsil eder. Şeriatî, Habil'in uğraşını hiç kimsenin tekelinde olmayan deniz ve ormana bağlı, tabiatın iktisadi kaynakları her bireye eşit sunduğu bir alan olarak görür. Tüketimin herkesin tercihine bağlı, üretiminse herkese açık olduğu bu dönem içerisinde Kabil'i tekelleşmenin sembolü olarak kabul eder. Burada Allah'ın arzına ait olan toprağı mülk edinip üretim kaynağını sahiplenerek, iktisadi kaynakların tasarrufunu elinde bulundurduğu sahada bireysel tekelciliğin ön plana çıktığı bir alan bulunmaktadır. Habil'in öldürülmesi insanlığın birliğini yitirdiği, beşerî kardeşlik bağının katil-maktul ilişkisine dönüştüğü, çıkarları meşrulaştırmanın araçsallaştırıldığı bir süreci hayatımıza hâkim kılmıştır. Habil ölmüş ve insanoğlu Kabil'in çocukları olarak diriliğini devam ettirmiştir. Bu zihniyetin üç yüzü, insanlık tarihi boyunca '**iktisadi, siyasi ve dini**' olarak süregelmiştir. Kur'an da tekrarlanan üç şahsiyet; güç ve iktidarı temsil eden '**Firavun**', servet ve kapitalin sembolü olan '**Karun**' ve dini alanı temsil eden '**Bel'am Baura**' olarak karşımıza çıkmaktadır. Şeriatî'nin diliyle bu üç şahsiyet tarih boyunca egemen sınıfın silueti olarak teslisi-üçlemeyi temsil eder. Bu üç çehre '**Hz. Musa**' karşısında

tek vücut olarak beden bulmuştur. Kabil zihniyetini temsil eden bu anlayış serveti, gücü ve inancı merkeze alarak tarihe hükmetmektedir. (Şeriatı, 2013a, ss. 26-28)

Ali Şeriatı'nın toplumsal olanı kavramada, insanı anlama çabasını insanlık tarihiyle analiz etmesi son derece önemli bir tavidir. Öyleki Batı'nın ortaya attığı insan prototipinin çelişkilerini ortaya koyarken sosyal hayata tekabül eden iktisadi ve siyasi sorunların köklerine inerek sağlıklı bir yapı kurmada işlevsel bir katkı sağlamaktadır. Onun yaptığı analizin izleri 1886'da Fransa'nın Blois şehrinde doğan, Avrupa'daki okültist, spiritüalist ve gnostik çevrelerle uzun yıllar ilişki kurarak yöneldiği batini araştırmalar sonucu 1912 yılında Müslüman olan **Rene Guenon**'da da görülmektedir. Rene Guenon, Kitab- Mukaddes'te bir ziraatçi olan Kabil ile çoban olarak aktarılan kardeşi Habil'in hikayesinde saklı olan farklılaşmayı insanlar arasındaki ilk farklılaşma olarak ele alır. Kabil'in kardeşini öldürmesiyle kendilerini toprak kültürüne bağlı kılarak yerleşik hayata geçişin sembolü olan tasavvurun insanlık tarihinde kuvvet bulduğunu ve kendilerini hayvan yetiştirmeye adanmış göçebe tarzın toplumsal hayatın mimarı olma vasfını kaybettiğini vurgular. Modern dünyanın şekillenmesinde etken olan bu iki ana akım dışında kalan tüm uğraşlar bunlardan doğmuştur. Evlenecekleri eşini belirlemede düştükleri ihtilaf sonucu Allah'a en kıymetli olan varlığını sunma sürecinde Kabil'in hayvan kurban etmesi, Kabil'in ise tarıma dayalı ürünlerini sunmasındaki sembolizm bu iki uğraşın konumuna işarettir.

Rene Guenon, yerleşik toplumların eserlerini genel anlamda '**zamanın eserleri**' olarak ifade eder. Bu toplumlar sınırlı bir mekân içerisinde sabiteye sahip olduklarından faaliyetlerini konumlarına göre belirsiz ve sınırsız bir zaman içinde sürdürmüşlerdir. Göçebe toplumlar da ise durum bunun aksi yönündedir. Kendilerinden uzakta duran bir gelecek tasavvuruyla etkin bir şekilde inşa etme çabasına girmemişlerdir. Burada bir sembolizm söz konusudur ki '**zaman**' kavramını kapsayan '**sıkıştırma etkisi**' ve '**mekân**' üzerinden temsil edilen '**yayılma etkisi**' görülmektedir. Bahsedilen sıkıştırma etkisi zaman şartı ile varlık bulurken; yayılma etkisi ise mekâna bağlı bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken boyut zamanın mekânı aşındıran bir unsur olmasıdır. Zamanın yiyip tüketen (**devorateur**) fonksiyonu fail konumundadır. Bu konum gereği tarih boyunca yerleşik

toplumlarda, göçebe toplumları Kabil'in Habil'i öldürmesi gibi bu tip bir etkiyle tüketerek eritmiştir. (Guenon, 1990, ss. 177-178)

Bu durum insanlık tarihi boyunca kendini göstermiş, yerleşik hayata geçiş ve yayılma etkisi, yeryüzünde inşa ettiği mekânsal dönüşüm ve düzen tahsisinde bu mirası devam ettirmiştir. İnsanoğlunun Kabil'den miras kalan bu gelenek içerisinde yerleşik hayata geçme eğilimi kesintisiz ilerleyerek; feodal dönemden sanayi toplumuna varıncaya kadar modern kapitalizmin oluşumuna dair tüm tarihsel süreçlerde etkisini göstermiştir.

Giddens, zaman-mekân ilişkilerini incelerken sosyal sistemlerin inşasının zamansal boyutlarını daha detaylı incelemenin gerekliliğine işaret eder. Sosyal teoride yalnız toplumsal davranışın zamansallığını ele almayarak aynı zamanda söz konusu davranışların mekanla olan ilişkisinin de yeterince incelenmediğini iddia eder. Giddens, toplumsal hayatın zaman ve mekân düzeyinde uğradığı genişlemeyi toplumsal gelişmenin temel direği olarak görmektedir. Bireyin evden işe olan yolculuğu düzeyinde rutin faaliyetlerinde zaman ve mekân üzerinde bir yol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreç toplumsal olanı kaçınılmaz kılar ve toplumsal değişme zamanda hareket ederek mekânda hareketi de içine alır. Giddens, bu etkiyle toplumsal değişimde çağımızın en önemli örneği olarak gösterilebilecek **sanayi kapitalizminin** dünya çapında yayılmasını irtibatlandırmaktadır.(Giddens, 2005, ss. 384-385)

Şeriatî'nin insanlık tarihi üzerinden yaptığı analizde Kabil zihniyetiyle varlık bularak, insanlığa fitrat dışı bir ahlak olarak tevarüs eden mirasın sonucu olan '**iktisadi, siyasi ve dini**' üç çehre, barındırdığı beşerî motivasyonun etkisini sanayi ve modern kapitalizme taşıyarak günümüzde varlığını devam ettirmektedir. Kapitalizme dair yapılan eleştiri ve analizlerde bahsedilen üç unsurun izdüşümlerini görmek mümkündür. Her biri ayrı bir çalışma konusu olarak ister ilkçağ ve ortaçağa ait ticari girişimlerin hukuki formları ve evrimsel süreci incelensin, isterse antikitenin siyasal tipolojisi ve ekonomi teorisi ele alınsın bahsedilen üç çehre ve buna bağlı olarak 'zamanın sıkıştırma etkisi' ve 'mekana bağlı yayılma etkisi' aracılığıyla insanlık tarihinin şekillendiği görülecektir.

Bu etkinin izlerini sürmede öne çıkan düşünürlerden birisi de ilkçağ ve ortaçağa ait ticari girişimlerin hukuki formları, antikitenin siyasal tipolojisi, ekonomi teorisi gibi alanlarda insanların davranış nedenlerini inceleyen Max Weber'dir.

4.2.2. Kapitalizmin Ahlaki Tipolojisi

İnsanlığın kadim tarihinden günümüze değin insanoğlunun yaşam içerisinde oluşturduğu gruplar ile toplumların yaşamları ve özellikleri merakla araştırılarak bu minvalde pek çok düşünce ortaya konmuştur. Bu düşüncelerin sistemli bir yapıya dönüştürülerek bir bilim olarak toplumbilimin doğması ise yüzyılı aşkın bir süreden daha uzak değildir.

Bununla birlikte **Auguste Comte**, bilimleri tasnif ederken yaptığı sınıflandırmada mantık ve kronoloji açısından son derece karmaşık olan toplum bilimin köklülüğüne atıfta bulunmuştur. Bu nazariyeden yola çıkıldığında insanlık tarihinde hangi dönem ele alınırsa alınsın düşünürlerin, din adamlarının, yasa koyucuların -**Kautilya'nın Arthashastra** 'sı veya **Aristo'nun Politikası** gibi- geride bıraktığı eserlerinde sosyolojik olarak anlamlı bulunabilecek gözlem ve düşüncelerin izlerini görmek mümkündür.(Bottomore, 2000, s. 3)

Bottomore, toplumsal araştırmalar için tarih felsefesinin ayrı bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Söz konusu tarihsel tutum ile ilgili **Dugald Stewart**'ın '**Memoir of Adam Smith**' isimli eserinden yaptığı alıntı ilgi çekicidir. Stewart, toplumun içinde bulunduğumuz bu dönemdeki entelektüel kazanımlarımızı, kanaatlerimizi, edimlerimizi ve kurumlarımızı geri kabileler içinde varlığını sürdürenlerle karşılaştırılması durumunda, el değmemiş bir doğadan bu derece olağanüstü ve gelişmiş bir dış dünyanın kurulmasına geçiş için adım adım hangi aşamaların geçilmiş olduğu sorusunun ilginç bir şekilde karşımızda durduğunu belirtir. Bu ilerlemenin pek çok aşamasına dair elimizdeki sınırlı bilgilere rağmen söz konusu boşluğu doldurmak için 'insan doğasına dair bilinen ilkelere' dayalı felsefi çalışmaların varlığını kaçınılmaz görür.(Bottomore, 2000, s. 5)

Batı da bu anlamda David Hume'un Doğal Tarih'i (Natural History) gibi yapılmış çalışmalar bulunmakla birlikte, alanın teorik ve faraziyelere dayanan güçlükleri göz

önünde bulundurulduğunda ortaya çıkan temkinli yaklaşımın yansıra insanlık tarihini Doğu-Batı perspektifiyle yorumlayabilecek bir anlayışın eksikliği ortaya çıkmaktadır.

Ali Şeriatî'nin bu eksikliğe karşı eserlerinde ortaya koyduğu medeniyet ve insanlık tarihi anlayışı büyük öneme sahiptir. Şeriatî, Batı'yı ve Batı düşüncesini dışardan eleştiren bir göz olmaktan ziyade onu bir Batılı kadar tanıyan ve inceliklerine son derece hâkim bir düşünürdü.

Cemil Meriç'in talebesi olan Ali Bulaç kendisine Şeriatî'nin eserlerini ilk okuduğunda onun kayıtsız kalışından bahseder. Zaman içerisinde ilgisi artar ve bir gün şöyle der. "Evladım, ben bir Ali Şeriatî olmak isterdim." Bulaç'a göre aralarında bazı benzerlikler bulunuyordu. İkisi de Fransızca biliyordu ve Batı'da eğitim görmüşlerdi. Fakat Şeriatî'yi Cemil Meriç'ten ayıran en önemli özellik İslam'ı iyi bilmesi, İslamiyet'e inanması ve Batı'ya, sömürgeciliğe dinin içinden bakıp eleştirebilmesiydi. Jean Paul Sartre, Ali Şeriatî'yle akşamdan sabaha oturup konuşabiliyordu. Cemil Meriç'te ise bu özellikler yoktu. Çünkü Meriç, Batı'ya Batı içinden bakarak eleştirini Batı paradigması içinden getirebiliyordu. Umran ile uygarlık, kültür ile irfanın arasını ayırabilecek seviyeye gelmesi çok uzun yıllar aldı. Şeriatî ise ilk andan itibaren bu bilinç ile yaşamıştı. (Demirkol, 2013, s. 25)

Bu bilinç İskoç aydınlanmasının önemli isimlerinden Dugald Stewart'ın ifade ettiği gibi olağanüstü ve gelişmiş bir dış dünyanın kurulmasında insanın doğası ve insanlık tarihi aşamalarının tahlil edilmesi boyutuyla Şeriatî'de pek çok karşılığa sahiptir.

Şeriatî, '**İnsan**' isimli eserinde, insana dair kuşatıcı mantıksal bir tanımın neredeyse imkansızlığı vurgulanır. Zira bu durum bilimsel yaklaşım tarzlarına, felsefi fikirlere ve dini inanışlara göre değişkenlik göstermektedir. Şeriatî'ye göre bilimsel antropoloji üzerinde araştırmalar yapan yüzyılın önde gelen düşünürlerinden **Alexis Carrel**'in insandan '**meçhul**' olarak bahsetmesi alelade bir tavır değildir. Carrel, insanın dış dünyayı kavrayarak orada sağladığı gelişme ölçüsünde kendinden uzaklaştığını ve gerçekliğini unuttuğuna dikkat çeker. Şeriatî, bu yorumu kabul etmekle birlikte '**insanı tanıma, onun özü, gerçekliği ve maddi zatı karşısında**' bir fikir ve görüş sahibi olma çabasına son vermenin imkansızlığına inanır. İnsanın kendini tanıma sürecine girmeyen boyutuyla bilimin aydınlatıcı vasfının anlamsız kaldığını ve hedefe götürmediği ifade eder. Bu sebeple bilim dünyasında ortaya çıkan olağanüstü

başarılarla rağmen, insanın kendi varlığını anlamaktan mahrum kalması büyük bir trajedidir. Tüm elde ettiği başarılar karşısında insan, **Dewey**'in tabiriyle 'kendi üzerinde otorite kurma bağlamında geçmişteki insandan daha zayıf ve bilinçsizdir.' (Şeriati, 2017a, s. 43)

İnsanın kendini tanıma ve hikmeti kavramadaki kaygısı, evreni ve düzeni anlama çabasından zayıf kaldığında temel arayışından elde ettiği bulgularla kaygılarını tanımlar. İnsanı ve sahip olduğu manayı anlama karşısındaki zayıflığı, evreni, doğayı ve tabiat kanunlarını kavrama çabasındaki sorgulamalarıyla şekillenir. 'Toplumsal yapı, siyaset ve ekonominin varsayımları tükenmeyen bir genişleme ile hayatı kuşatırken, tüm bu alanların süjesi olan insan bunun neresindedir? İktisadi düzen ve yol açtığı sorunlar tahlil edilirken ya da kapitalizmin ahlaki eleştirisi yapılırken söz konusu ahlakın sınırlarını ve mahiyetini belirleyen nedir?'

Hikmeti ve insanın mahiyetini ihmal eden anlayışın doğa bilimlerinde elde ettiği başarının yaratıcısı olarak düşünce tarihi altında bilime yön verecek olan insandır. İnsanın ahlakın yerine koyduğu, irfani bilgidен uzak insani etik anlayışıdır.

Şeriati'nin ahlak anlayışında İslam'ın Kur'an esaslı iki temel kavramı bulunmaktadır. Bu iki kavramı şu şekilde açmaktadır:

"Eski ve yeni ahlakta, Aristo'nun anlattıklarından tutun da Sartre'ınkilere değin hayır ve şerden söz edile gelmiştir. Yani ahlak, hayr' a çağırان ve şer' den alıkoyan bir ilimdir. Dolayısıyla, gerçek dünyadan söz eden bir ilmin gerçek dünyası doğa olursa o ilim, fizik olur; maddi öğelerden ve bunların ilişki ve bileşme eğilimlerinden söz ederse kimya olur. Eğer insanı esas alırsa insanbilim; yeri esas alırsa yerbilim, ağacı, bitkiyi esas alırsa biyoloji olur. Ama hayır ve şerden söz ederse ahlak ilmi olur. Ahlakın gerçekleşmesi için, belirleme boyutlarından biri hayır ve şerdir, fakat ahlakın, hayır ve şerrin anlaşılmasıyla bitmemesi bir yana, bu haliyle bir hiçtir ahlak. Çünkü ahlak yalnızca hayır ve şer konusu olsa, bir zihin, kelam ve felsefe bilgisi biçimini alır ve ancak derslerde işe yarar. Böylesi ahlakın, toplumsal ve bireysel hayatta zerre kadar bir etkisi olmayacaktır. Dolayısıyla ahlakın sorunu, hayır ve şerrin belirlenmesi sorunu değil, insanın kendi sorunudur; hayır ve şer karşısında durmakta olan insanın. Bu sorun, hayır ve şerri ayrıştıranın, işleri hayır ve şer diye bölümleyenin değil, hayır ve şerri seçenin sorunudur." (Şeriati, 2016, s. 241)

Kozmolog, bilim felsefecisi ve Aydınlatma düşüncesinin filozofu olan **Kant**'ın Kopernikçi etik anlayışı tam olarak bahsettiğimiz gerçekliğe tekabül etmektedir. Kant, insanı doğa yasaları koyucusu gibi, ahlak yasaları koyucusu olarak da görmektedir. Bu anlayışla insanı fiziksel dünyada olduğu gibi ahlak dünyasının da merkezi yapmıştır.

Bir başka deyişle evrenbilimde olduğu gibi, etiği de insanlaştırmıştır.(Popper, 2010, s. 143)

Kant'ın ahlaka ve insana dair görüşleri, Batı nazariyesinde alanın ön plana çıkan düşünürleri arasında ayırt edici öneme sahiptir. Kant'ın görüşlerinde dönemsel olarak bazı farklılıkların bulunması, çalışmalarının ve düşüncelerinin kazanımlarını ortadan kaldırmaya da beslendiği kaynak dolayısıyla tıkanıdığı noktalar bulunmaktadır. Akli ve ahlaki ele alışında insan aklının sınırlarını zorlayıcı bir derinliğe sahiptir.

Kant, insanın olması gerekene yani 'ahlak yasalarına' duyulardan kaynaklı ödev ve eğilimlerinin ağır basmasına rağmen kayıtsız kalışını ve bu sebeple ahlak yasalarının çiğnendiğini vurgular. Pratik aklın ahlak yasalarının kavranılamazlığında olduğu gibi, insana köklerinden bağlı olan bu eğilimin kaynağını da insan için kavranılamaz bir yapı olarak görür. Kant, '**Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi**' adlı eserinde insana has olan '**ittellegebil**' özgürlükle birlikte ahlak yasalarını çiğnemeye yönelik kötüye doğru bir eğilim olduğunu ifade eder. Burada ifade ettiği şey insana kökten bir kötülük atfetmekten ziyade, '**Animal rationabile**' olan insanın varlığında aklın gösterdiği, olması gerekene karşıt bir yönün varlığına inanmasıdır. (Heimsoeth, 2012, s. 171)

İfade olarak '**rasyonel hayvan**', '**makul hayvan**', '**akledebilen hayvan**' ifadelerinin ortaya koyduğu insan tasvirinin, dilimizde bazı mantık eserlerinde de '**hayvan-natik**' terkihiyle kullanıldığı bilinmektedir. Türkçe'de kullanılan 'hayvan-ı natik' terkihi, İslam nazariyesinde her ne kadar eleştiriye açık olsa da ifadenin Batı'da kullanıldığı anlamla eş olmadığı yapılan teviller ile ortaya konabilmektedir. Zira hayvan kelimesi etimolojik olarak kökeninde hayat sahibi ve canlı olma anlamını taşır. İnsanı tanımlamada kavramsal olarak ortaya çıkan bu anlayış, Ali Şeriatî'nin '**beşer ve insan**' olarak tasnif ettiği beşer kavramını ifade eder. Yani konuşan canlı olarak bir anlam çıkarmak mümkündür. İslam felsefesinde ise '**nefs-i natika**' olarak insanı karşılayan bir anlatımdır. Batı zaviyesinde ise böyle bir ayrımı yakalamak güçlük arz eder. İnsanın mahiyetine dair Ali Şeriatî'nin etimolojik ve ıstılahi olarak yaptığı bu ayrım, Kant'ın '**animal rationabile**' olarak ele aldığı insanın Batı tasavvurundaki karşılığını kavramamızda oldukça önemlidir.

Ali Şeriatî, Kant'ın ahlak tasvirinde, 'kendisiyle kaim işler ve değerler bütünü' olarak iki kısımdan müteşekkil tanımlamasına karşı, 'başkasıyla kaim işler ve değerler

bütünü' şeklinde bir ayırım yapmaktadır. Şeriatî'ye göre hayatta iki tip değer söz konusudur. İlki insan aracılığıyla bir hedefi olan değer ve eylemleri ifade eder. Diğeri ise bizatihi kendisinde mahfuz bir kıymete sahip, hedef olan değerlerdir. Eylemlerin kendisinden menkul, kendisinde mahfuz bir değeri olmadığı gibi bilakis eyleme bütün değerini hedefin verdiğini savunur. Kant ise eylemlerin kendinden menkul olmadığında, iyi-kötü, güzel-çirkin, sevap- günah gibi bir anlayışla yapıldığında aklın eylemi olduğunu ve değerini yitirdiğini savunur. Akıl ise asla kendisinden menkul olana göre hareket etmez ve eylemi bir hedefin öncülü olarak görür. Şeriatî, bu konuda Pascal'ın; "Gönlün, aklın habersiz olduğu delilleri vardır; Tanrı'nın varlığına akıl değil, gönül tanıklık eder." görüşlerine katılmaktadır.(Şeriatî, 2017c, ss. 81-83)

Kant'ın akla atfettiği anlam karşısında İslam inancında akıl, kalp, ruh ve nefis gibi kavramların hissetme ve idrak yolunda karşılığı olduğu bilinmektedir. Kant'ın bir yandan aklın bir koşula bağlı olarak eylemlerini gerçekleştirdiğini ifade ederken, diğer taraftan aklın çıkar ilişkisi ve hedefe koşullanmaksızın kendinden kaim olan iyiye odaklanmasının mümkün olmadığını düşünmesi onun insan tasavvurunun da izlerini taşımaktadır. Bu noktada insanın ahlaki edimlerinde tek aracın akıl olmadığı düşüncesine mesafeli olmak ve beraberinde kalp, ruh, nefis gibi yapıların insan üzerindeki tasarrufundan uzak bir anlayış ahlaki olanı anlamada bazı tikanıklıklara yol açmaktadır. Verilen örneklerde gerek Alexis Carrel'in insanı anlama, tanımla yolunda insandan 'meçhul' olarak bahsetmesi, gerekse Kant'ın pratik aklın ahlak yasalarının kavranılamaması hususunda olduğu gibi insanın ahlak yasaları karşısında gösterdiği eğilimin kaynağını, insan için ulaşılamaz bir olgu olarak görmesinde çarpıcı olan nokta, ele alınan konudan ziyade yapılan çözümlemenin merkezinde hangi dinamiklerin olduğudur. Ahlakın hususiyetleri, özü, insanın mahiyeti, iyi ve kötü gibi kavramlar İslam Felsefesinde birçok yönüyle ele alınmıştır. Bir şeyin iyi yada kötü olması bizatihi onun kendisinden midir? Yoksa Allah bir şeye iyi dediği için mi iyidir? Yada Allah bir şeye kötü dediği için mi kötüdür?

Hüsn ve kubuh olarak ele alınan bu mesel başka bir tartışmanın konusu olmakla birlikte bu tabloda görülen şudur ki yeryüzünde insan ve insana ait olan bir değer salt bir noktadan analiz edilerek hakikat bilinemez. İkinci önemli husus ise kendisine tümüyle malik olamayan insanın kendinden bir cüz olan salt akıl ile aşkın bir bilgiye vakıf olmadan bu sorunlara genel geçer bir açıklama getiremeyeceğidir.

4.2.3. Kapitalizmin Ruhuna Yabancı Bir Kavram: İsar

Batı'da iktisat ve din arasındaki ilişkiyi kapitalizm üzerinden inceleyen en önemli düşünür olarak akla ilk gelen isim Max Weber'dir. Dinin ekonomiyle olan ilişkisini açıklarken yapılan tahlillerin Batı üzerinden temellendirilmesi dikkat çekicidir. Weber, yüksek vasıflı işgücü ve girişimcilerin bulunduğu bir alanda Protestanlığın öne çıktığı ve kapitalist düzenin oluşmasında bu anlayışın etkili olduğunu iddia etmektedir.

1915 tarihli karşılaştırmalı din sosyolojisine yazdığı sunuşta önemle vurgu yaptığı konulardan biri toplumsal tabakalaşma ve dini inanç arasındaki etkileşimdir. Weber, dinlerin karakteristik yöntemler aracılığıyla onların başat unsuru olan tabakalarla olan ilişkisini incelerken, okur yazar bir seçkinler tabakasının etkisi altındaki Konfüçyüsçülüğün statü etiğini örnek vermektedir. Aynı şekilde Budizmi ayakta tutan bir unsur olarak dilenci keşişlerine, Hristiyanlığın başlangıç olarak zanaatkarlar arasında ilgi görerek yayılan kasabalı- kentli bir din oluşuna ve İslam'ın cihatçı yapısına atıfta bulunarak analizlerini pekiştirmektedir. Protestan ahlakı ve kapitalizm analizinde de geçerli olmak üzere tekil bir analizi mutlak sonuç olarak görmemektedir. Weber'e göre insanın eylemlerinde salt fikirler hâkim değildir. Beraberinde etkili olan maddi ve ideal çıkarların egemenliği ile birlikte fikirlerin oluşturduğu dünya görüşleri yol ayrımlarına imkan tanıyan makas görevi görmektedir.(Ringer, 2006, ss. 189-190)

Bu analiz kendi içinde tutarlı tarafları bulunan bir görüşü yansıtmaktadır. Almanya üzerinden bakıldığında 16. yüzyılda zenginlerin kümelendiği şehirlerin, Martin Luther'in Katolik Kilisesine ve Papa'nın otoritesine karşı öze dönüş düşüncesiyle ortaya koyduğu reform hareketi ekseninde oluşan Protestan mezhebine yöneldiği görülmektedir. Burada önemli olan nokta, dini terk eden, kiliseyi yok sayan bir yaklaşımdan ziyade öze dönüş düşüncesi altında, kilisenin egemenlik şeklini değiştirme düşüncesi bulunmaktadır. Weber'e göre, 'mezhep mensubiyeti ekonomik olguların nedeni değil, sonucu konumundadır.' (Weber, 2011, s. 7)

Luther'in fikirleri destekçisi olan Jean Calvin'in yorumlarıyla bir Protestanlık ekolü olan Kalvinizm'e dönüşmüştür. Kalvinizm'in İngiltere'de gelişen bir diğer kolu

ise hem dünya hem de ahiret için çalışmayı ibadet sayan, gösterişi, zevk düşkünlüğünü ve tüketim hırsını reddeden bir anlayışa sahip Püritenizm'dir.

Kalvinizm'in ortaya koyduğu tavır '**dünyevi asketizmi**' kutsayan bakış açısıyla önceden mevcut olan ekonomik yapıyı karakterize eden geleneksel unsurların dönüşümüne imkân hazırlamıştır. (Giddens, 1992, s. 31)

Bu bakış açısını Weber'in çalışmaları üzerinden doğrulamak mümkündür. Dinlerin ontolojik ve epistemolojik arka planına dair birçok çalışması olan Weber, din temelli kurtuluş düşüncesine ait asketizmi dünya redçi ve iç dünyacı olmak üzere ele alarak bu kavramı Protestan ahlakıyla ilişkisi üzerinden kapitalizm analizine tabi kılmıştır.

Weber'e göre, dini anlamda felaha ermenin metotlu bir taşıyıcısı olarak ortaya konan yaklaşıma '**asketik**' denir. Dinsel asketizm, dünyayı bir günaha teşvik alemi olarak görmesi sebebiyle dünyevi olanı ahlaki eleştiriye tabi tutarak kurtuluş yolunda bir tehlike olarak addeder. Bu yönüyle dünya, insanı sadece ahlaki olandan saptıran teşvikleriyle değil insana verdiği kendine yetme düşüncesi ve özgüvenle birlikte kaçılması gereken bir tehlikeler yumağıdır. Bu durumun beraberinde dünya, yaratıcının bir eseri olarak insanın kurtuluş yolunda kendini tanrıya kanıtlayabileceği tek alandır. Bu alana ait dünya düzeni içerisinde zenginliğin kurtuluştan uzaklaştıran yapısına rağmen rasyonel ahlaki ilkelere uyumlu bir şekilde icra edeceği bir meslek üzerinden sıkı kurallara bağlı ekonomik faaliyette bulunmak kaçınılmazdır. Eğer bu başarıyla sonuçlanırsa mesleği üzerinden verdiği emeğin karşılığı olarak ilahi kurtuluşa mazhar olunacaktır. Bu şekilde ortaya çıkan dünyevi asketizm dini meziyeti kanıtlamada mesleği araçsallaştıran asketik Protestanlığın temel özelliğidir.(Weber, 2012, ss. 673-675)

Bu başlığın altında vurgulanmak istenen şey Weber'in ifade ettiği şekliyle kapitalizmin gelişmesine katkı sağlayan Protestan ahlakının oluşturduğu kapitalizmin ruhunun yapısıdır. Bir ekonominin kapitalist yapısı ve onu oluşturan ruh nedir?

Weber'e göre kapitalizmin ruhunu oluşturan anlayışın en önemli unsuru rasyonalitedir. Profesyonelce, sistemli, akılcı bir anlayışla meşru kazancı hedefleyen bir anlayış kapitalizmin ruhunu beslemektedir.(Weber, 2011, s. 34)

Protestanlığın ve ekollerinin akılcı felsefeyi benimsemesi ve çalışmayı öven delilleri kapitalizmin ruhunu güçlendiren, geliştiren birer unsurdur. Weber, Protestanlığı akılcı felsefelerin sahneye tekrar çıkışı olarak görür. Zira hukukun akılcı

hale getirilerek yasa maddelerinin düzenlemesi ve ulaştığı yüksek bir Katolik çağı olan son dönem Roma hukukuna dayanmaktadır. Bugün kapitalist kültürün özelliklerinden biri olan ve akılcılık özelinde gelişen ‘kendini mesleğine adama’ söz konusu anlayışın eseridir.

Weber’e göre Protestanlığın sahip olduğu asketizm, bir şekilde dini inanış ve ahlakta katı kural sahibi insanlar üzerinden ürettiği meslek anlayışı, kapitalist ahlakı üretmiştir. Sahip olduğu bu motivasyon rasyonel bir yaşam anlayışının mirası olarak değerlendirilebilir. Protestanların özellikle servet sahibi ve güçlü insanlara kredi olarak uygulanan faizden elde edilen kazancı ticari bir kazanç olarak görmesi zamanının değer yargılarının üzerinde bir bakıştır. Kilisenin faiz yasağını bu şekilde delmesi gelişmekte olan burjuvazinin kitlesel olarak Protestanlığa olan meylini artırıcı etkiye sahipti. Bununla birlikte Kalvinizm’in önemli bir yönü geleneksel yardım desteklerine olan yıkıcı tavrıdır. Bu yıkıcı tavrda dilencilik gibi müesseselerin yaygınlaşmamasını sağlamak ve tanrının yazgısal olarak eşit olarak dağıtmadığı nimetlerine karşı uygun olmayan bir tutum içine girmeme düşüncesi hakimdir. Kalvinizm’in bu düşüncesi kapitalizmin ruh bulmasında başat unsur olarak aylaklığa yer vermeyen bir anlayışla meslek sahibi olmayı ve çalışmayı yüceltirken; inancın bir tezahürü olarak kimsesizler ve hilkat garibelerine sistematik yardımı kabul edilebilir görüyordu. Fakat bu anlayış, bahsedilen zümreyi bir soytarı görünümünde giydirip şehrin büyük caddelerinde gösterişli dini merasimlerle sunmalarına yol açmıştır.(Weber, 2012, ss. 720-721)

Bu durum söz konusu akidenin esasları ve oluşturduğu dünya görüşünün, hedeflerine ulaşmaktaki ısrarcı imanı ile kurtuluş mefkuresi yolunda ortaya çıkan rasyonelliğin eseridir. Sistemin kusursuz işlemesi adına, tanrının bir emaneti olarak kabul edilen düşkünlere yapılan yardımda dahi aylaklığa tehdit olarak insanların acizliğinin özellikle belirginleştirilerek teşhir edilirken; bir yandan vicdanın kısıtlı tatmini ile profesyonel, sistemli ve akılcı olma gibi rasyonalitenin tüm parametreleri işlemektedir.

Ali Şeriatî Protestanlığı tanımlarken, ‘İslamileşmiş Hristianlık’ tabirini kullanmaktadır. Protestanlığı İslam’ın dünya algısını alarak Hristiyanlığı koruma eylemi olarak görmektedir. Şeriatî’ye göre Protestanlık bu ekolün mimarı olan Luther’in Katolik kilisesinin ve Papa’nın sultasına karşı, itirazcı burjuvazinin feryadını feodal çağın gelenekçilik ve zühd anlayışına karşı isyanıdır. Katolikliğin ahirete

yöneliminden yüz çevirerek, dünyacı ruhu olan bir anlayışla sanata, servete ve sermaye birikimine yol açan bir anlayıştır. (Şeriati, 2017b, s. 236)

Şeriati, Protestanlığın oluşumunda toplumsal koşulların ortaya çıkardığı baskı ve isyan ahlakı karşısında zühd anlayışının yıkıcı etkisine vurgu yapmaktadır. Bu oluşum sürecinde dünyayı dışlayan zühd anlayışı karşısında Protestan asketizmi, ekolün taşıyıcıları olarak geliştirilmiştir.

Hirschman, Tutkular ve Çıkarlar isimli eserinde, çıkar tarafından yönetilen bir dünya vaadine karşı Protestan ahlakını ele almaktadır. Kapitalizmin yayılmasını borçlu olduğu şeyin, söz konusu dönem içerisinde iç ve dış düzenlemelerin etkisiyle kırılğan yapıya sahip olan toplumun, yıkım riskini önleme çabası olarak yorumlamaktadır. Bu çaba düzenin bekçilerine karşı yükselmekte olan yeni seçkinlerin çıkış arayışıdır.(Hirschman, 2014, s. 127)

Ali Şeriati, bu çıkış arayışını Rönesans'ta yeni medeniyeti meydana getiren ruha benzetir. Şeriati'ye göre Rönesans'ta reddedilen dinin terki olmaktan ziyade geri, edilgen, zahitlik anlayışın reddidir. Şeriati, Müslüman aydınının da taşıması gereken bir sorumluluk olarak toplumu canlandıran, heyecan ve sorumluluk duygusu aşılayarak insanlığa karşı sorumlu bir İslami Protestanlık için çalışması gerektiğine inanır.(Şeriati, 2017b, s. 237)

Şeriati'nin Protestanlık övgüsü ve farklı yansımalarıyla İslam'da modernleşme tartışmaları Osmanlı'dan günümüze tartışmalı bir alan olmuştur. Batılılaşma ya da Batı'ya karşı gelenekten beslenerek medenileşme tartışmalarına varıncaya kadar geniş bir alanın konusudur. Bu tartışmalara ses veren Şeriati gibi düşünürlerin görüşleri, özellikle sahip oldukları mezhep ekolünün siyaset ve ideoloji eksenli tarihsel duruşları nedeniyle mezhep çatışmasına bağlı olmaksızın tutarlı tespitlerle eleştirilmiştir.

Bedri Gencer'in İhalainen'den aktarmasıyla, Avrupa'da önce Ortodoksluk, ardından Protestanlık ile gelen reformasyonun sonucu olarak Hristiyanlığın evrenselliği ulusal kimliklere indirgenerek Avrupa ülkelerinin ulusal kimliklerini korumada araç olarak kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu yorumdaki kaygıyı açan benzer bir yorum ise Osmanlı ve Modern Türk Tarihi profesörü Shissler'e aittir. Shissler, Şii'liği Kalvinizm gibi ideolojiye dönüşme potansiyeli olan İslam'ın içinde tek sivil inanç olarak görmektedir. Bu yönüyle İran, İslam öncesi inançları olan

Zerdüştlük gibi Şia akidesinin ulusal kimliğine uyan yapısıyla yegâne ayrılıkçı Müslüman uludur. (Gencer, 2012, s. 478)

Ali Şeriati'nin Protestanlığa karşı müspet yorumlarının inanç ve akaid eksenli bir yüceltme eylemiyle ilgisi olmadığı açıkça ifade edilebilir. Yapılan eleştiriler ve itibarsızlaştırıcı yorumlar, daha çok bu modernleşme düşüncesine yapılan methiyenin arkasında bulunan öze dönüş düşüncesinin hâkim geleneğe olan mezhep odaklı husumeti üzerinden şekillenmektedir.

Ali Şeriati'nin de etkilendiği Cemaleddin Afgani ve Muhammed Abduh gibi isimler bahsedilen Protestanlaşma hareketi ile hedefledikleri İslam'da modernleşme yolunda yozlaşmış gördükleri zihniyete karşı 'dinin başını dinin kılıcıyla kesme' söylemi dini ideolojiye dönüştürme eleştirileri ile karşılanmıştır. Afgani'ye göre Luther'in reformunun esinlendiği İslam, Şia öğretisine dayanıyordu ve İslam'da bu anlayışa uygun olarak reforma uğramalıydı. (Gencer, 2012, s. 479)

Şeriati'nin bahsettiği anlayış ideoloji kısılcasına sokulmadığı ölçüde aslında bir öze dönüş hareketidir. Müslümanların üzerindeki ataleti atarak toplumsal bir canlanmaya katkı sağlayacak bir anlayışla dünyayı değiştirme arzusu taşımasını istemektedir. Müslüman derin bir fedakarlıkla kendisini toplum için feda eden bir anlayışa sahip olmalıdır. Protestan ahlakının meslek sahibi olmayı ve çalışmayı yüceltirken; toplumsal yapının korunması ve devamlılığı için bir gereklilik olan yardımlaşma konusundaki bakış açısı ifade edilmişti. Weber'in anlatımıyla yardıma muhtaç acizler ve kimsesizlerin soytarı görünümünde giydirip şehrin büyük caddelerinde gösterişli dini merasimlerle sunulmasında bir dayanışma anlayışından çok aylıklığa göz dağı vermenin hâkim olduğu ifade edilmişti. Kapitalist ruhun sahip olduğu sistemli ve rasyonaliteden ayrılmayan bu tutumunun, İslam'ın ahlak anlayışı ve insana bakış açısı içerisinde karşılığı olmadığını söylemek mümkündür. Weber'in bahsettiği şekliyle Kalvinizm'in yardımlaşma ve tasanüt ahlakının toplumda yerleşik şeklini dönüştürdüğü şeklin aksine Ali Şeriati İslami bir kavram olan '**İsar**' ahlakından bahsetmektedir.

İsar, Şeriati'nin her zaman ön plana çıkardığı insanın ahlak çadırının temel direğidir. İsar, kendi fayda ve çıkarları karşısında bireyin ve toplumun çıkarlarını yeğlemektir. Ahlak tartışmalarının her zaman merkezinde olan bu konu İsar kavramının taşıdığı anlam ile zirveye ulaşmaktadır. İsar, kendinden tamamen

vazgeçebilen bir anlayışla birikimini karşısındaki lehine harcayabilme şecaat ve cömertliğini gösteren bir buyruktur.(Şeriati, 2017b, s. 145)

İsar, toplumunun menfaat ve çıkarını kendi menfaat ve çıkarlarından üstün tutarak irfan sahibi olmayı esas alan bir ideal veya ütöpik bir mefkure değil Kur'an'ın emriyle sabit bir ahlaki emirdir.

İsar, kavramı göstermektedir ki İslam'ın akli ve akılcılığı merkeze alan yapısı karşısında kapitalizmin ruhu olarak görülen akılcılık uyumlu değildir. Bu anlayış akli merkeze alırken insan ve toplum karşısında kendinden, canından, malından vazgeçebilmeyi esas almaktadır. Bu yönüyle Protestan ahlakının bir getirisi olan servet ve buna bağlı elde edilen gücü çoğaltma eğilimi karşısında İslam'ın İsar ahlakında, mülkün sahibi olarak kendini görmeyen insanın serveti toplumsal olana yayma eğilimi vardır. İsar, insan ruhu ve ona bağlı olarak şekillenen ahlaki tekamülünde önemli bir merhaledir.

SONUÇ

Bilinen ilk iktisat teorisinin kurulmasından çok daha önceleri insanların yaşamında pratik ihtiyaçların karşılanmasını öngören, sistematik bir alt yapıya sahip olma endişesi taşımaksızın var olan süreçlerden bahsetmek mümkündür. İktisadın bilim olarak ortaya çıkma süreci ve evrimsel gelişimi incelendiğinde yüzyıllar süren bir birikimin sonucu olduğu görülmektedir. M.Ö 5. yüzyıla kadar iktisadi meselelerin bu düzlemde çıkamamasının sebeplerinden en önemlisi toplumsal hayat içerisindeki değer yargıları ve gereksinimlerdir. Pre-modern toplumların hayat tarzları ve değer yargıları incelendiğinde bu tip bir gereksinimin hayatlarında yer etmemiş olması iktisadın sistemsel bir bilim olarak ortaya çıkmasını geciktirmiştir.

Modern bilimin farklı alanlarda gelişimi 18.yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde yapılmış olan en büyük keşif 17. yüzyılda yapılan Newton fizik kanunlarıdır. Skolâstik felsefenin hâkimiyeti döneminde bile doğa bilimleri dinsel bilgiye dayanarak sosyal alana uyarlanmış ve sosyal bilimler üzerinde de etkisini göstermiştir. İktisadın da doğa bilimlerini metodoloji olarak takibi kendi içinde kazanımlara sebep olsa da günümüzde oluşturduğu matematiksel teorilerin hakimiyeti günümüzde pek çok eleştiriye sebep olmuştur. Ana akım iktisadın ve beraberinde gelişen modern kapitalizmin yol açtığı toplumsal sorunların çözümünde, iktisadın öngördüğü insan anlayışının eleştiriye daha açık bir yön kazanmasının bu sorunların çözümünde fayda sağlayacağı düşünülmüştür.

Aynı şekilde pozitif iktisadın ana akım üzerindeki hakimiyetinin normatif iktisada alan açması ve sosyal bilimlerin diğer alanlarıyla ilişkilerini artırması merkezinde insan olan iktisadın gelişmesine katkı sağlayacaktır. İktisadın iktidarın ideolojik bir aygıtı olma tehlikesinin önünü kesmek için bu bakış açısının fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan çalışma göstermiştir ki iktisadın evrimsel süreci incelendiğinde ortaya konulan ilk teori ve yaklaşımlardan günümüze seküler bir alan olarak kuvvet kazanmıştır. Öyle ki ortaya koyduğu rasyonel insan profili olan “homo economicus” ahlaki nitelikten yoksun, bencil ve hedonist yönüyle, eşref-i mahlukat olan insanın olumlu ve ahlaki hiçbir vasfını taşımamaktadır. Bu yönüyle iktisadın genel olarak

felsefe, din, ahlak ile daha açık ilişkiler kurması ve iktisadi insan olarak ortaya koyduğu mekanik canlının taşıdığı özelliklerinin daha ziyade beşerî unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmayla modern bilim düşüncesi ve iktisadın ahlaki bir varlık olan insanı ‘**homo economicus**’, ‘**animal rationabile**’ gibi kavramlarla tanımlaması karşısında, İslam’ın öngördüğü ‘**eşref-i mahlukat**’ ve ona ait ‘**isar**’ anlayışı öne çıkarılarak iktisadi düşünceye katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Zira, İsar ahlakı üzerinden tüm yapının sorgulanması mümkündür. İslam’ın insan bakış açısı, dünya algısı, rasyonelite merkezli akılcı davranış, ticaret mantığı hepsi bu anlayışta mahfuzdur.

Bu yönüyle İslam iktisadı’nın gelişmesi, sistematik bir bilim olma yönünde çabaları ana akım iktisada bir alternatif olarak görülmemelidir. Bununla birlikte insanın mahiyetini, ahlaki özelliklerini ana akımın modeli olan ‘homo economicus’ a bir alternatif olarak sunmasının iktisadi düşünceye katkısı sağlayacağı düşünülmektedir.

İktisat bilimine dair yapılan çalışmalarda iktisadi düşünce tarihine yapılan atıfların kuşkusuz önemi büyüktür. Her ne kadar bazı ekonomistler için bu durum gereksiz bir uğraş olarak görülse de temelinde insanı ele alan ve onun eğilimleri üzerinden şekil alan bu bilimin köklerini anlamak bugün güncelliğini koruyan pek çok sorunun çözümünde yol gösterici olacaktır. Ekonomistlerin güdülere uyan ve dönemsel olarak farklı çatışmalara yol açan yapısının nedenselliği sorgulanırken dahi etimolojik olarak ekonomiyi incelenmesinin, bahsedilen yol göstericiliğe katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Ahıskalı, M. M. (2019).	<i>Bir Kültür Gerillası Ali Şeriatî Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri</i> (1. bs). Ankara: Fecr Yayınevi.
Ahmedi, H. (2019).	<i>Dünya'da Ali Şeriatî İslami Uyanışta Ali Şeriatî'nin Rolü</i> (2. bs; Y. Demirkıran, Çev.). Ankara: Fecr Yayınevi.
Akalin, K. H. (2018).	Eski Ahit'in Ekonomik Analizi. <i>Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , (35), 207-229.
Aktay, Y. (2017, Şubat 11).	Yasin Aktay: Şerif Mardin'e TÜBA ödülü Geliş tarihi 28 Temmuz 2019, gönderen Yeni Şafak website: https://www.yenisafak.com/yazarlar/yasinaktay/serif-mardine-tuba-odulu-2036109
Alada, D. (2004).	İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi. <i>Ankara Üniversitesi SBF Dergisi</i> , 59(02).
Arpacioğlu Özdemir, Ö. (2018).	EGEMEN İKTİSAT GÖRÜŞÜNÜN SON DÖNEMDEKİ ELEŞTİRİSİ. <i>the Journal of Academic Social Sciences</i> , 65(65), 476-487
Aydemir, C., & Güneş, H. H. (2006).	MERKANTİLİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI. <i>Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 5(15), 1-23.
Aydın, İ. H. (2011).	<i>SEKÜLER AHLAK BAĞLAMINDA DİN-AHLÂK İLİŞKİSİ</i> . 23.
Barber, W. J. (1995).	<i>İktisadi düşünce tarihi</i> .
Batuhan, H. (2012).	Hume'un Bilim Felsefesi. <i>Felsefe Arkivi</i> , 4(2), 121-133.
Bilir, H. (2019).	Neoklasik İktisat: Anaakım mı, Ortodoks mu? <i>Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 19(2), 65-80.
Bottomore, T. B. (2000).	<i>Toplumbilim</i> (4. bs; Ü. Oskay, Çev.). Der Yayınları.
Demir, Ö. (1992).	NORMATİF-POZİTİF AYIRIMININ SOSYAL İŞLEVİ VE POZİTİF İKTİSAT

Demir, Ö. (2013).	<i>Din Ekonomisi İnanç, Zenginlik ve Mutluluk. Sentez Yayın Ve Dağıtım Tic. San. A. Ş.</i>
Demirkol, M. (Ed.). (2013, Nisan 2).	<i>Bir Düşünce ve Eylem Adamı Ali Şeriatı. Ankara: Fecr Yayınevi.</i>
Denis, H. (1982).	<i>Ekonomik doktrinler tarihi.</i>
Dostoyevski, F. M. (2016).	<i>Yeraltından Notlar (14. bs; M. Özgül, Çev.). İletişim Yayınları.</i>
Ergil, D. (2015).	<i>İdeoloji Üzerine Düşünceler. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 38(1).</i>
Erkan, B. (2016).	ANA AKIM (ORTODOKS-NEOKLASİK) İKTİSAT ÖĞRETİSİ ELEŞTİRİSİ: HETEREDOKS YAKLAŞIM İHTİYACI. <i>Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 8.</i>
Eroğlu, N., Eroğlu, A. A., Eroğlu, İ., & Kangal, N. (2018).	RATIONAL HUMAN MODEL IN ECONOMICS AND PSYCHOLOGY. <i>Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi, 6(3), 57-68.</i>
Frey, B. S. (2001).	<i>Inspiring Economics: Human Motivation in Political Economy. Edward Elgar.</i>
Geçit, M. S. (2009).	<i>Ekonomi ve İnanç. Diyanet Vakfı Yayınları.</i>
Gencer, B. (2012).	<i>İslam'da Modernleşme (2. bs). Ankara: Doğu Batı Yayınları.</i>
Giddens, A. (1992).	<i>Max Weber düşüncesinde siyaset ve sosyoloji. (1. bs; A. Çiğdem, Çev.).</i>
Giddens, A. (2005).	<i>Sosyal Teorinin Temel Problemleri/Sosyal Analizde Eylem Yapı ve Çelişki (1. bs; Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Paradigma Yayınları.</i>
Guenon, R. (1990).	<i>Niceliğin Egemenliği Ve Çağın Alametleri (1. bs; M. Kanık, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.</i>
Günay, E., Türkmen, S., & Özbek, S. (2018).	İKTİSADİ DÜŞÜNCE ÜZERİNDE DOĞA BİLİMLERİNİN ETKİSİ, KLASİK FİZİĞİN İKTİSADİ ALANA İLK UYARLAMASI: FİZYOKRASİ. <i>Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 41-66.</i>

Güngör, K. (2006).	İKTİSADIN TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ VE MERKANTİLİZMDEN GÜNÜMÜZE İKTİSADİ DÜŞÜNCELER. <i>Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi</i> , 41.
Hamitoğulları, B. (1982).	<i>Çağdaş iktisadi sistemler: Oluşum ve değişim aşamaları ile strüktürel doktrinal bir yaklaşım.</i>
Heimsoeth, H. (2012).	<i>Kant'ın Felsefesi</i> (5. bs; T. Mengüşoğlu, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
Hirschman, A. O. (2014).	<i>Tutkular ve Çıkarlar Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?</i> (2. bs; B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
İnsel, A. (2006).	<i>İktisat İdeolojisinin Eleştirisi</i> (5. bs). Birikim Yayınları.
Kallek, C. (2015).	<i>İslam İktisat Düşüncesi Tarihi</i> (3. bs). Klasik Yayınları.
Kara, Ö. (2017).	Bilim Felsefesi—Bilim ile Felsefe Arasındaki Bağ (P. Frank). <i>Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)</i> , 17(2), 391-396.
Kesici, H. (2010).	ADAM SMITH VE AHLAK TEORİSİ. <i>Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi</i> , (58), 89-97.
Khan, M. A. (t.y).	Muhammad Akram Khan ile Röportaj—İktisat Yayınları. Geliş tarihi 08 Ağustos 2019, http://iktisatyayinlari.com/haberler/lorem-ipsum-dolor-sit-amet-consectetur-adipiscing-elit
Kiliç, R., & Demirçelik, M. (t.y.).	<i>MÜLKİYET KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ SÜRECİNDE ORTAÇAĞ VE REFORM HAREKETİ</i> . 10.
Kongar, E. (2017, Eylül 22).	Şerif Mardin ve Said Nursi. Geliş tarihi 28 Temmuz 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/828966/Serif_Mardin_ve_Said_Nursi.html
KUR'AN-I KERİM 481. Sayfa	Fussilet Sûresi Meal—Diyanet İşleri Başkanlığı. (t.y.) http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/fussilet-suresi-41/ayet-50/diyanet-isleri-baskanligi-meali-1
Küçükkalay, A. M. (2011).	<i>İktisadi Düşünce Tarihi</i> (3. bs). Beta Basım Yayım.
Levent, A. (2019).	Sosyal Bilimlerin Kıyısında Entelektüel Bir Alan: İktisadi Düşünce. <i>Liberal Düşünce Dergisi</i> , 24(94), 33-52.

Milios, J. (1995).	Marksist Teori ve Kitle İdeolojisi Olarak Marksizm— Teori ve Politika (Ö. Yakupoğlu, Çev.). http://www.teorivepolitika.net/index.php/arsiv/item/426-marksist-teori-ve-kitle-ideolojisi-olarak-marksizm
Ökte, M. K. S. (2008)	ANTİK ÇAĞDA İKTİSADİ DÜŞÜNCE. <i>Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 7(24), 37-62.
Öziş, M. (2016)	Leon Walras'ta İktisat ve Mekanik İlişkisi. <i>Ankara Üniversitesi SBF Dergisi</i> , 71(4), 1241-1266.
Popper, K. R. (2010)	<i>Daha İyi Bir Dünya Arayışı / Son Otuz Yılın Makaleleri ve Bildirileri</i> (3. bs; İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Ringer, F. (2006)	<i>Weber'in Metodolojisi</i> (2. bs; M. Küçük, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
Sombart, W. (2016)	<i>Yahudiler ve modern kapitalizm.</i>
Soule, G. (1978)	<i>Büyük iktisatçılardan ekonominin ABC'si: En eski çağlardan günümüze gelinceye kadar ekonomik düşüncedeki gelişmeler, ekonomik doktrinin günümüzün sistemlerinde ve Türkiyede uygulandığı.</i> (N. Muallioğlu, Çev.)
Soyyigit, S. (2018)	OECD Kurucu Ülkelerinde Ekonomik Kompleksite Düzeyi ile Kişi Başına Düşen GSYH Arasındaki İlişki: Panel Eşbütünlük Analizi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 21(2), 374-392.
Şenol, P., & Kemeç, A. (2018)	ENFORMASYON ÇAĞI – ZAMAN – MEKÂN İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA BÖLGESEL KALKINMA KURAM VE SÜREÇLERİ. <i>Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi</i> , 5(1), 108-124.
Şeriati, A. (1980)	<i>İslam Sosyolojisi Üzerine</i> (1. bs; K. Can, Çev.)
Şeriati, A. (2004)	<i>İslam Ekonomisi</i> (2. bs; K. Çamurcu, Çev.). Dünya Yayınları
Şeriati, A. (2012)	<i>Muhtelif Eserler- I</i> (1. bs; K. Çamurcu, Çev.). Ankara: Fecr Yayınevi.

Şeriati, A. (2013a)	<i>Dünya Görüşü ve İdeoloji</i> (2. bs). Ankara: Fecr Yayınevi.
Şeriati, A. (2013b)	<i>İnsanın Dört Zindanı</i> (8. bs; H. Hatemi, Çev.). İşaret Yayınları.
Şeriati, A. (2016)	<i>İslambilim I</i> (3. bs). Fecr Yayınevi.
Şeriati, A. (2017a)	<i>İnsan</i> (7. bs; Ş. Öcal, Çev.). Ankara: Fecr Yayınevi.
Şeriati, A. (2017b)	<i>Kavramlar Sözlüğü</i> (1. bs). Ankara: Fecr Yayınevi.
Şeriati, A. (2017c)	<i>Kendisi Olmayan İnsan İnsanın Dört Zindanı</i> (9. bs). Ankara: Fecr Yayınevi.
Şeriati Ravazi, P. (2005)	<i>Eşim Ali Şeriati Bir Yaşam Portresi</i> (S. Bircan, Çev.). İhtar Yayınları.
Şimşek, L. (2012)	FELSEFESİZ BİLİM OLABİLİR Mİ? <i>HAYEF Journal of Education</i> , 5(1), 25-31.
Tabakoğlu, A. (2005)	<i>İktisat Tarihi: Toplu Makaleler I</i> . Kitabevi.
Tabakoğlu, A. (2008)	<i>İslam İktisadına Giriş</i> (2. bs). Dergah Yayınları.
Turanlı, R. (1988)	<i>İktisadi düşünce tarihi: -Kronolojik evrimi-</i>
Ulutan, B. (1978)	<i>İktisadi doktrinler tarihi</i> .
Ülgener, S. (2012)	Bilim, İdeoloji ve Marksizm (Marksist Teori ve Neo-Klasik İktisat). <i>İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası</i> , 36(1-4).
Ülgener, S. F. (2006a)	<i>İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası</i> . İstanbul: Derin Yayınları.
Ülgener, S. F. (2006d)	<i>Makaleler</i> . İstanbul: Derin Yayınları.
Ülgener, S. F. (2006b)	<i>Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı</i> . İstanbul: Derin Yayınları.
Weber, M. (2011)	<i>Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu</i> (1. bs; M. Köktürk, Çev.). Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
Weber, M. (2012)	<i>Ekonomi ve Toplum</i> (1. bs, C. 1). İstanbul: Yarın Yayıncılık.
Yavuzylmaz, Y. (2017)	<i>Ali Şeriati Düşüncesine Giriş</i> (1. bs). İstanbul: Sude Yayınları.

